

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HATODIK EVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

TARTALOM.

	Lap
Kazinczy Ferencz és Molière fordításai. <i>Bayer József</i>	257
Bullinger Henrik és a magyar reformáció. <i>Ráth György</i>	273
Ozorai szentírás fordításai. <i>Dr. Rupp Kornél</i>	290
Az ősmagyar csillagos ég. <i>Kandra Kabos</i>	309

Adattár :

Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. <i>Lévay József</i>	320
Adalékok Salamon Ferencz családjának történetéhez. <i>Téglás Gábor</i>	332
Részletek Kisfaludy Sándor magánéletéből. <i>Demek Győző</i>	335
Népmeséink történetéhez <i>Dr. Dézsi Lajos</i>	345
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (Ötödik közl.) <i>Dr. Récsényi Viktor</i> ...	350
Arany János műfordítási töredéke. <i>Versényi György</i>	363
Jászay Pál naplója. (Tizenegyedik közl.) <i>Czékus L.</i>	364
Codexeink forrásai II.	377
Egy sajtóhiba története. <i>Borovszky Samu</i>	379

Ismertetések, bírálatok :

Beóthy Zsolt. A magyar irodalom kis-tükre. <i>Sz.</i>	380
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári nyomdászat története. <i>Versényi György</i>	381
Hibaigazítás	382

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	383
--	-----

— — — — —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas.*

KAZINCZY FERENCZ ES MOLIÈRE-FORDÍTÁSAI.

Kazinczy élesen látó szeme már a kilenczvenes évek felbuzdulása előtt észrevette, melyik azon műfaj, melynek művelésére nemcsak hogy a legnagyobb szükségünk van, de a melynek nemzeti, közéleti hatása is a legszebb sikerek kilátásával kecsegtet: A színészet megteremtésében és lehető gyors fölvirágoztatásában látván a hazai nyelv kifejlesztése és terjesztése, valamint a nemzeti megerősödés leghathatósabb eszközét, összes erejét a drámára fordította s a 90-es évek elejével »Külföldi Játzsószíne« kiadásával, nemcsak a közvetlen legnagyobb szükségén akart segíteni, de oly műveket is óhajtott jó fordításokban nyújtani, melyek mintakül szolgálhatnak kezdő drámaíróinknak. Az első kötet, németből, Schröder után fordított *Hamlet*-jével meg is jelent, a másodikba *Clavigot*, *Galotti Emiliát* és Gotter *Medea*-ját; a harmadikba a *Genuai zendülés*-t és Bürger után *Macbeth*-et szánja. Az ő buzdítására munkába veszik: *Fehér György* Racine összes drámáit; *Bárány János* Don Carlost, *Kovács Ferencz* és *Darvas János* Schiller más két drámáját. Ez a közel jövő munkarendje. Bizonyára néhány év belé forog, míg elkészülnek vele, de az idő gyors munkára serkent, ennek pedig legveszedelmesebb ellensége a tervtelen kapcsolódás, az erők szétforgácsolása épúgy, mint az erők túlbecsülése.

Kazinczyban a reformátorok sok jó tulajdona van meg. Maga fölöttébb munkabíró, aki mégis jól tudja, hogy lelkes tanítványok nélkül eszméi diadalra nem fognak jutni soha. De ő szeret is, tud is barátokat szerezni. Az életkor azon határát érte el, midőn felajánlott barátsága a fiatalabb írók bizalomra gerjeszti, aki ennek következtében nem félhet attól, hogy a zsémbeskedő öregség veszélyeit kell az új barátság kedvéért elviselnie, hanem inkább megtisztelve érzi magát az oly közeledés által, mely tiz évet nem tart korkülönbségnek, midőn magasb érdekekért kötött benső viszonyt

forog szóban. Barátsága nem protectorkodó leereszkedés, de őszintén felajánlott szövetség. Lelkesedése az ifjúé; tervelgetése az ábránd és komoly meggondoltság vegyülete s így kettős szálakkal fűzi magához a legifjabb írói nemzedéket: csapongó reményeivel és komoly, határozott, céltudatos terveivel Kazinczy nem tolakodik az irodalmi élet központjába; de esze, ízlése, jó modora, határozottsága, munkakedve és munkabírása, sokattudása, társadalmi helyzete, úrius jó módja, társadalmi előkelő összeköttetései, mind egyenkint és összevéve munkálnak oda, hogy köréje mint feje köré csoportosuljon a magyar író világ régi és új nemzedéke egyaránt. Fordít és eredetieket ír; folyóiratot szerkeszt és levelezéseivel igyekszik rendbe hozni az irodalmi központ hiányából folyó összevisszaságot; sőt annyira megy, hogy maga kész színészkedni, ha nem akadna más, Hamlet címűszerepének eljátszására. Tetterő lüktet minden érében és éppen az ebből következő szereplési vágy, igazi szereplő képességek társaságában teszi őt azzá, amit irigyei sem tagadhatnak tőle el: az irodalmi mozgalom legalkalmasabb vezérévé. És ha tekintetbe vesszük, hogy irodalmi központot alkotó társaság hiányában, íróvilágunk a teljes szétzúllás útjára jutott, annak egy személy körül való csoportosulását kell annak az egyetlen módnak tekintenünk, mely alkalmas volt irodalmi életet teremteni, helyesebben: megmenteni, összetartani tanácstalanul tévelygő íróink elszórva működő kisebb csoportjait.

A főntebb jelzett munkaterv, a lelkesedés első évének gyümölcse s már is mily kedvező oly annyira elhanyagolt drámairomdalmunkra! Kazinczyban meg van még a kedv is ahhoz, hogy távol az ország középpontjától, egy eszme kedvéért együvé toborozza, együtt is tartsa íróinkat. Ő Kassán is a központjába jut az irodalmi élet hatalmas sodrának, mert nem kimélve fáradságot, maga keresi föl azokat, a kiktől joggal vár sokat s a kiktől jót remélni a kölcsönös lelkesedés bátorítja föl. A távolság nem lohasztja, inkább fokozza kedvét az irodalmi régi barátságok megújításához és az újak megkötéséhez. Érzi, tudja, hogy e szövetekezések meg-nemesítésére nagyon szükséges a barátság bensősége, mely jóakarót lát a határozott utasításban is, hamisság nélküli őszinteséget a korholásban, igaz szeretetet az irodalmi célokért létesített egysülésben. Ő a vezér és jóbarát kettős feladatát ügyesen tudja összeegyeztetni és ép azért, mert sohasem parancsolgató, engedelmes követőkre talál, s mert barátsága nem érzelmi zsarnokság,

lelkes követőinek igaz bálványa. Ha egyéb nem, a néhány év alatt elkészült dráma-fordításoknak valóban rengeteg száma mutatja, hogy Kazinczy nemcsak korát értette meg, de a kor is az ő intő szavát.

Midőn Budán jár mint a visszakerült szent korona őrizetére kirendelt Abauj-megyei küldöttség egyik tagja, elittasúl lelke a tündéri látványtól. Hazája opium-álmából fölébredve, új életet kezd. A sokaságot lelkesedni látja nemcsak a politikai élet kinálkozó, rég nélkülözött izgalmiért, hanem a közélet nemzeti irányaiért is. Ez a kor lelkesül, lelkesít. Izgalma, tüze átragad mindenkire s gyorsan akar haladni annyit, hogy méltó lehessen nyugati Európa nagy nemzeteihez. Ép most kezd a távol nyugaton, a bálványozott »grande nation« egy új fejezetet történetében, szakítva hagyomány-nyal, ledöntve hamis bálványait. A szabadság ébredő korának hajnali pirját mi is észrevettük. Káprázat fogja el a szemet e szokatlanul nagy fény láttára, melynek ragyogása a távolság arányában nem fogyni, de növekedni látszik. A szabadság tavaszi frissességű levegője üdíti föl a lelkeket s a hosszú, vésszes tétlenséget, forradalmi lázasság váltja föl a politikában, az irodalmi- s a közéletben. *Török Zsigmond* díjat tűz ki *Montesquieu* L'esprit des lois-jának lefordítására. Maga Kazinczy 1790 február havában hozzá fog *Rousseau* Contrat socialjának fordításához és 1793 október havában már azt írhatja Csokonaynak, hogy »manuscriptumban készen van.«¹ Kazinczy mélyre látó szemei csakhamar észreveszik, hogy politikai szabadság nélkül nincs nemzeti közélet, nem fejlődhetik nemzeti irodalom. Ezt látszik bizonyítani leveleinek az a helye, mely Hamlet lefordításának magyarázatául szolgál.² A Hamlet személye, valamint apja szellemének megjelenése által keltendő borzadályban és rémületben olyasmit lát, ami »nagyon analogizál Nemzetünknek mostani *nem rózsás színű* érzéseivel.« Ott látjuk őt Ráday oldalán, az első magyar színjátszó társaság szervezése körüli elkedvetlenítő munkában.

A szereplés e sokoldalúsága és e sokfélének megbirása adja meg Kazinczynak a tolokodás nélküli elsőséget. Míg mások szereplésükkel egy-egy külön teret választva ki maguknak, külön

¹ Hadi és más nevezetes történetek 1790 II. 278. Kazinczy levelezése (Akad. kiadv.) II. k. 44 és 328. l.

² I. h. II. k. 81. lap.

csoportosúlnak a kor három főirányú tevékenysége terén, az egyik mint politikus, a másik mint író, a harmadik mint a társas életi cselekvés munkása: addig az ő tetteje megbirja mind a hármát, társadalmi előkelősége, irodalmi műveltsége s a látottakon finomult ízlése révén. Csupán hetekre látogathat el az ország központjába, mely az 1790-iki országgyűlés megnyílásával, 1530 óta tartó szünet után először válik ismét a politikai élet tűzhelyévé. De mintha a kormány megijedt volna attól a szokatlanul pezsdülő élettől, melyet az ország gyűlése Budán teremtett, néhány — alkotmányos vitában eltelt — hónap után, november havára már Pozsonyba rendeli az országgyűlés mindkét házát, hogy közelebb legyenek a birodalom mesterségesen csinált székhelyéhez: Bécshez. Az 1792-iki országgyűlés ismét Budán ül össze, de gondjuk van rá, hogy június 3-án megkezdett tanácskozása június 26-án befejeztessék, s a királyi záró beszéd hizelgő phraseológiája enyhítő tapaszt képezzen a be sem hegedt sebeken. A mily nehezen tud a politikai központ megalakúlni, ép oly nehezen megy az irodalmi központosítás is — természetesen egészen különböző okokból, de eredményében ugyanegy marad. A ki ez utóbbit, mint arra termett ember, a legjobban tudná megcsinálni: Kazinczyt, magán és egyéb ügyei tartják innen távol. Így aztán csak láthatatlan feje az íróvilágnak. Ezméit követik bár, de személyes érintkezése varázsától nem nyerhetnek közvetlen benyomásokat. Az első szintársulat összeállása az az esemény, mely az írók munkásságának irányát a központ felé tereli. Ha az irodalmi életnek nem is összes, de bizonyára legfontosabb tevékenysége benne központosul! A színészet fontosságát mindenki belátja s ha a távolság miatt nem állhat Kazinczy vezérként a mozgalom élére, ő a mozgató lelke annak mégis, és az ő talpraesett kezdeményezése talál folytatást *Endrődy János* »A Magyar Játék-Szin« című gyűjteményében, *Hatvani István* drámai fordításaiban, a Landerer által kiadott *Budai Theatrom* cz. játékszini vállalatban, sőt az *Erdélyi Játékos Gyűjteményben*. Kazinczy tudott tanítványokat nevelni, kik aztán mint az ő eszméinek letéteményesei, a közélet minden rétegébe elviszik, megkedveltetik, a drámairodalom és vele karöltve a magyar játékszín megteremtése első rendű fontosságának életrevaló gondolatát. Mig a tanítványok az anyagi előnyök gondolatától távol, nap-nap után hordják össze szorgalmuk gyümölcseit, addig Kazinczy nem kisebb buzgalommal készíti drámafordításait és már 1793 július

27-éről azt írhatja Kisnek, hogy *Hamletet* és *Lanasszát* ki is adta, ezenfelül készülnek, rész szerint készen is vannak *Miss Sara Sampson*, *Galotti Emilia*, *Macbeth*, *Sztella*, a *Testvérek* és *The-mistocles*.¹

És míg ő sokoldalú munkásságba elmerülve, a drámát minde- nekfölött látszik kedvelni, elkövetkezik az ő életének is a leg- drámaibb szakasza, kimondhatatlan kárára nemcsak ezen műfajnak, de az egész magyar irodalomnak is. Már 1794 augusztus havában megkezdik a Martinovics-féle összeesküvés igazi és mesterkéltén csinált részeseinek elfogatását s Kazinczy se kerülhette ki sorsát, mint a végzetnek szenvedésekre kijelölt áldozata. Börtönbe kerül, dohos, földalatti bűzhödtt fülkéknek gonosztevőkhöz méltó magá- nyába, hol hetedfél évet rabolnak el alkotásra legalkalmasabb éveiből. Leveleiből csak azt tudjuk meg, hogy a fogság anyagi buká- sát s szellemi ereje frissességének meglankadását vonta maga után. Minő veszteség érte irodalmunkat e sokszor keservesen fölpanaszolt fogság — a vizsanyerhetetlen 2387 nap — tartama alatt, azt abból a munkásságból sejtethetjük tán a legjobban, melyet vigasz- talásra és cselekvésre szoruló lelke, e testet kínzó, lelket bénító napok kétségbeesése közepette képes volt kifejtetni. Ha a Martinovics- féle összeesküvés részeseinek válogatás nélküli megbüntetése meg- torlás volt a francia király-gyilkolásért, meg a rémuralom vér- fagyasztó kegyetlenségeiért, ha a svéd király meggyilkolásának ténye szintén mint terhelő körülmény merült a magyar igazság- szolgáltatás ingatag mérlegébe, ha a francia forradalom férfainak örült tette miatt, *példa adása kedvéért*, bűnöst és büntelent, vétke- zőt és rajongót egyaránt meg kellett fenyíteni: akkor alig képzel- hető igazságtalanabb, embertelenebb ítélet, mint az, mely a magyar íróvilág sok jelesét s köztük kivált Kazinczyt oly börtönökre tudta kárhozatni, minőket csak a legelvetemedettebb gonosztevő, a leg- hitványabb államfelforgató, az embertársai életét leghidegebb vérről kioltani tudó bűnös érdemelhet. Kazinczynak börtönben töltött heted- fél éve, nemcsak az ő élete, de a magyar irodalmi élet egyik helyrehozhatatlan veszteségét jelenti. Igazán munkássága kellő közepéből ragadta ki őt a kiméletlen elfogatás. Levelezésének mind- inkább táguló köre mutatja, hogy nemcsak a haza legkiválóbb íróit számíthatja barátai közé, de előkészíti az irodalmi uniót Erdély-

¹ Levelei II. k. 298 lap.

lyel is. Születni látszott arra, hogy egyesítse a politikailag elkülönített két ország íróvilágát. Levelezéseivel bizonyítja, hogy a közös érintkezésnek ezt az új módját, az eszmék kicserélésének ezt a fölöttébb alkalmas eszközt semmiféle kormányrendszer meg nem akadályozhatja. Ennek csak most látták volna be óriási hasznát, hogy Thugut Ferencz vette át Kaunitz örökségét, aki korlátolt-ságra valló rendszerével a legvadabb reactio korát kezdi meg. Kazinczy egész kis írói kört teremt maga körül, melylyel a nagy-képű censurára tekintet nélkül közölheti terveit, és valósításuk módozatait. A Contrat Social bámulója és fordítója, ügyes terjesztő-jévé válhatik Rousseau ábrándos, de magvában sok egészséges eszmét rejtő rendszerének, Shakespeare, Goethe, Schiller, Lessing nagy tisztelője kitágíthatja íróink korlátoltabb szemhatárát. Az egy célra törő és mégis sokoldalú munka bajnoka, nemcsak irányokat jelölhet ki, de tudni fogja kiszemelni az író is, ki a neki való tevékenységi körre a legalkalmasabb. Tekintélyét mindenki elismeri, elsőségét csak néhány írgy társa vonja kétségbe, de akiket fölkeres és akik őt keresik föl, azok őszinte hiveivé válnak és benne látják az irodalom vezérletére legalkalmasabb embert. Így válik Kazinczy úgyszólván néhány év alatt, igazi lelki és egyéni érdemek alapján, az irodalmi élet eszméinek irányadó-jává. Minden közeledőt a barátság érzelmes melegségével fogad. Amit ma hizelgésnek gondolhatnánk vagy a hiúság dédelgetésének hihetnénk, az abban az időben a kor hangulatában leli magyarázatát, midőn az emberek könyezve ölelték át egymást s még a férfias komolysággal sem tartották összeférhetetlennek ellágyulni, érzelmeskedni oly alkalmakkor, melyek ma legfeljebb melegebb kézzorítás által nyerne a szokottnál ünnepélyesebb színezetet. Kazinczy valóban kifáradhatatlan a levélírásban, és ki ne érzékenyült volna el, ki nem válik föltétlen hivévé a fiatalabbak közül, midőn alkalmá nyílik tapasztalhatnia, hogy a tengernyi munka mellett Kazinczy időt szakít arra, hogy őt is méltónak tartja szeretettel teljes soraira, bizalmasan tegeződő barátságára! Ez a szerencsés és jól, idején alkalmazott modor éppen Thugut korában a rendesnél nagyobb eredményeket hoz létre, midőn a leplezetlen bizalmasság nemcsak a rokonérzésben való hitet, de a jellemzilárdságba vetett föltétlen bizalmat is jelentette volna.

A jó barátok szerető sorából ragadják ki őt. Ha sokan, ha a legtöbben martyrnak tudják vagy szeretik tudni, lehetetlen, hogy

gyanú ne férjen hozzá, midőn a pör hivatalos részletei a nagy közönség előtt ismeretlenek maradnak. Nymbusa csorbát szenved s csak hetedfél év sanyarúsága, emberfölötti szenvedése állítja azt vissza régi fényébe, midőn testben-lélekben megtörve, közelállóiban keserűen csalódván, bizalmatlansággal hányatott lelkében, az élet szokatlan gondjai kilátásával tér vissza a szülői házhoz, hogy ott új életet kezdjen. Várhatunk-e tőle a régihez hasonlító korlátlan bizalmat, föltétlen odaadást, önérdék nélküli részvétet, igaz áldozatra készséget, mint előbb? Mennyi testi és lelki pihenésre van szüksége, míg helyre áll a régi egyensúly, míg bizalma maga és mások irányában visszatér, míg a fogság szenvedései régi emlékekké válnak, miknek keserűségét elfeledtesse a szülői ház, családi boldogság, hit, remény és megnyugvás s főleg a munka sikerében és közhasznában lelki felüdülést talált azon tudat; hogy mégsem fáradtunk hiában!

Nagy lelke nem tört meg, a fogsága utáni három évtized mutatja, hogy ő az igaz nagyságok legjellegzőbb tulajdonával bírt: a fáradhatatlanul dolgozás azon benső képességével, mely független az élet és minden viszonyainak lenyűgöző körülményeitől. Meghajlott, de meg nem tört az élet nagy terhei alatt. Szelleme élénkségét mutatja, hogy gyalázatos börtöne sem tudta kiölni hatalmas munkakedvét. Tollal kezében győzedelmeskedett a kétségbeesés örületén, a magány rettentő egyedüliségén, némaságán.

Érdekes jelenség írói pályáján, hogy ő, aki fogságáig, a drámában csak a megrázóan tragicust, vagy az érzelmesen megríkatót szerette, aki egyéb dolgaiban sem árul el valami különös érzéket, a nevetető, a mulattató elem iránt, mintha csak kedvelt íróival is a saját lelke komolyabb irányát akarná jelezni, most börtöne sívár magányában, mintha vigaszt keresne, egyszerre Molièrehez nyúl, hogy legyen valami — legalább könyvekből merített és élvezett vigáság és derület — ami bearanyozza börtöne egyhangú, komor borulatát. Nagy lelkekhez hasonlóan, maga keresi a vigaszt, s nem akar elemésződni a folytonos egyformaság gyilkoló hangulatában. Nincs magához méltó társasága, a másoktól jövő vigasz csak gyéren jut hozzá, mint a napnak egy eltévedt sugara világító tűzkéve alakjában, az is csak, hogy fájón sejtesse vele a derületet, a természet magasztosan egyszerű pompáját, mely börtöne falán kívül örömet áraszt Isten szabad teremtményeire. De ő keresi a vigaszt és meg is találja Molièrejében, kinek pajzán jó kedve, a

saját lelkülete legmélyén fekvő tulajdonságot, a vígságot, mintegy elővarázsolja s midőn a mások mulattatására is gondol, magá derül föl, adva, nyerve a vigaszt, mit a molièrei dévajságok rejtenek magokban. Nem a Misanthropeban talál gyönyörűséget, hanem a burlesque kópéságokban s nem szégyenkezik börtönében nevetni, mint azok az »ambitiose tristis« debreczeni urak odahaza.¹

Molière-fordításainak első nyomára Kishez 1797 november 16-áról kelt levelében akadunk, midőn azt írja, hogy még ténát sem szabad tartania. Mind a mellett átdotgozza régibb munkáit: *Sztellát* és a *Vak lantost*, sőt újakkal is tud dicsekedni, melyekről »minden szenny le van fúva.« Ezek közt találjuk Molière két buffójátékát, amint ő nevezi: *A kéntelen házasságot* és a *Botcsinálta doktort*. És milyen büszke erre a két utóbbi munkájára!² »Nem szégyenlem erre a két darabra reá ütni bélyegemet s legalább azt nyerem vele, hogy a Debreczeni Hentesek, Szappanosok és Súlyomkofák, kiket a közöttök termett Grammatica nyelvünknek Polykletusi Kanonjává teszen és kik a soloecismusaim miatt Klavigóban és Emiliában *ξείνός*-nak fognak szóllítani, reám ismernek, *hogy én is magyar vagyok*.« Hogyan remeg a kész munkák miatt, hogy azok elveszhetnének! Midőn 1799-ben az öcscsének ír, fölkéri, hogy a kezére bízott munkák közül a *Kéntelen házasság*-ot is három példányban másoltassa le, »mert illő,« hogy ha Isten szabaddá tesz, ennyi szenvedés és megmocskolás után, *nevemet a jóknál* becsessé igyekezzem tenni.«³

Végre eléri legfőbb vágyát, fogságából kiszabadul és siet munkába temetni a 2387 nap keserves emlékét. Már 1802 december végéről írja Kozma Gergelynek, hogy »egy tisztelt Asszonyoságtól« úgy értette, hogy az általa lefordított molière-darabok egyikét valaki Erdélyben már ő előtte is lefordította. Kéri ez előtte ismeretlennek látszó fordítás megküldését, mert szeretné a magáét »minek előtte sajtó alá kél, az Erdélyi fordítással összehasonlítani!«⁴ Nagy sokára, egy fél év eltelte után, megküldi Kozma 1803 július 31-éről kelt levelével a »*Kéntelenségből való orvos*« keresett fordítását, mely nem más, mint a nagy-enyedí ifjak egyike által 1791-ben

¹ Levelei III. k. 31 lap.

² I. h. II. k. 421 lap.

³ I. h. II. k. 426. lap.

⁴ I. h. II. k. 514—515. lap.

elkészült és 1794-ben Kolozvárott ki is adott dolgozat.¹ Kazinczy 1803 szept. 1-én felel Kozmának és tudatja, hogy hiszen ezt a fordítást »még Debreczenben megolvasta.« Tehát nem új előtte, s aztán nem is méltó a figyelemre az ő felfogása szerint. »Fiatall ember munkája, megtetszik a fordításon a gyakorlatlan és *bátor-talan* kéz.« Aztán hozzá teszi, hogy nem lelt benne egy szót is, »amit tudva való hasznára fordíthatott volna.« Mégis örvend, hogy újból megolvashatta, mielőtt a saját fordítását Kocsi Patkó János színjátszónak elküldené vagy a sajtó útján a közönség kezébe juttathatná.²

Kazinczy, úgy látszik, időközben még egy harmadik Molière-vigjáték lefordítására is kedvet kapott, mit abból gyanítunk, hogy 1802 februárjában Nagy Gábortól »újra« kéri Molière 3 darabját. Egy ugyanazon hónapbeli másik leveléből azt következtethetjük, hogy a *Kénytelen házasság* és a *Botcsinálta doktor* mellett, ama kért harmadik darab a *Monsieur de Pourceaugnac* volt. Hozzá fogott-e a lefordításához? ennek semmi nyomát sem találjuk későbbi leveleiben.³ De öröndetes ténynek jelezhető írói pályáján, hogy visszaadatva az életnek, munkakedve visszatér s így alkalmat nyer nevét becsessé tenni az igazak előtt. Mindamellét a sors gúnya marad, hogy egyik molièrei fordítása kiadását sem érhetette meg: a *Botcsinálta doktor* 1834-ben, a *Kénytelen házasság* pedig még későbbben 1839-ben jelent meg a Magyar Tudós Társaság *Külföldi Játékszin* VII-ik, illetőleg XV-ik kötetében. Ama tény elévülhetlen dicsősége fog mégis maradni, hogy a legügyesebben készült Molière-magyarosítás az ő tollából került ki s hogy az ő Molière fordításai az egyetlenek, melyeket a M. Tudós Társaság, a megalapítása előtti korból, érdemeseknek talált arra, hogy a kiadás révén hasznukat vegye újra éledő irodalmunk és állandósuló színeszetünk.

Érdekes Kazinczynál megfigyelni, hogy az átélt 2387 nap után, hogyan melegszik át meg nem tört lelke és hogyan jut sokkal előbb, mint sejténé vagy himni merné, ismét az irodalmi élet kellő sodrába. Az 1801-ik évi június végéről keltezett néhány sor, barátjai legbensőbbikéhez, Kis Jánoshoz, olyas valamit árul el,

¹ I. h. III. k. 79. lap.

² I. h. III. k. 94—95. lap.

³ Levelei III. k. 94—95. lap.

mintha lemondott volna írói ábrándjairól. Siet anyja karjai közé, meglátni a kies lombot, hol élte hab, szél és veszély után »*boldog homályban fog elmulni.*« Feledni és elfeledtetni akar. Első gondolata: rejtett magányában a közélet zajától elvonultan élni és bölcséleti szemlélődéssel tölteni el a még hátralévő éveket, mert az ő lelkében is ott rezeg a bánattal elnyomott költői lélek melancholiája: »Évek, ti még jövőendő évek, *miket reményem megtagad . . .*«

Alig telik el az első hét, már is a neje halálát felpanaszoló egyik barátjának ezeket írja: »boldog vagyok, hogy június 28-ika a rabbi-lincseket leoldotta.« Az igaz, hogy még ott áll a parton, közel »azon kősziklákhöz, a hol hajótörést szenvedvén, a nyeldeső habokkal küzködött«, de látjuk azt is, hogy emberül kiállotta a próbát, sőt már vigasztalni is tud! Maga adja a saját állapota, helyzete leg-ügyesebb jellemzését, a panaszkodó barátjához írt következő szép sorokban: »Szenvedő embert, okok által vigasztalni, ingerlés; a kinnak idő kell, béke kell, hogy magát megeméssze, s megemészti s felvidül.« Ime, neki már nem homály, elfeledtetés kell, hanem csak béke, nem vigasztalás, csupán idő, mely magától föl fogja emészteni bánatát, mert hisz ahhoz a gondolathoz, hogy szenvedett, nem járúl a lelki furdalás, a keserű önvád emésztő gyötrelme . . .

A régi barátság csakhamar megújul Kissel, Csokonayval, Virággal, Némethtel, Bessenyei Györggyel és 1801 végén már többszörösen sürgeti Nagy Gábort, hogy küldje el Molièret. Egy későbbi alkalommal (1802 febr. 10-én) már azzal támogatja sürgető kérését, hogy megöli az unalom, ha Molièret meg nem kapja — végre február végével alkalma nyílik meg is köszönni a várt küldeményt.¹ Molière hozzá nőtt egészen a szívéhez, még fogsága idejében. Most aztán egész lelkével neki fekszik, hogy az ott neki annyi vigaszt nyújtó íróat alaposan fordítsa és javítgassa. Ezen év végével már emlegetni is kezdi fogsága keserveit egyik fiatal barátjához, Kozma Gergelyhez intézett soraiban. Látszik, hogy sebe annyira behegedt már, hogy érintése nem okoz többé sajtó fájdalmat. Szinte könnyebbülésére esik kipanaszolhatni, hogy 2387 napig tartó fogsága idejében, csupán három hónapig engedték meg, hogy író szerszámmal éljen, a többi időt philosophiai elmélkedéssel töltötte el — — de hiába! mégis csak hosszúra nyúlt az, mert írnia, dolgoznia nem volt szabad! Ez a hetedfél év szigorúvá tette

¹ Levezetés II. k. 447., 452., 453., 456., 459. lap.

önmaga irányában és szigorúsága fokozódik az alatt az első 17 hónap alatt, melyet »Tokaj ege alatt, visszaadva hazája Isteneinek« eltölt. Orfeusa néhány darabja kivételével, semmit sem tud azon műveiből élvezni, miket előbb kiadott, *Bácsmegyei-t Gessner Idylljei* fordítását, gyermeki évei első próbatételeinél egyebeknek nem tartja és az »egészen elrontott« *Hamletről, Sztelláról, Diogeneszről, Herder meséiről* szólni sem akar. Gessnerjén dolgozott egyedül éjjel-nappal, hogy ha börtönében meg találna halni, »legalább az által nyerhesse el a koszorút.«

A munkásság emez új, szigorú korába esik *Botcsinálta doktorának* áldolgozása. Meg akarja mutatni a »Dea Debreczennek,« hogy nemcsak nem rontja tanítványaival egyetemben a magyar nyelvet, de, hogy ő is tud magyarul s magyarul írni »a hol van helye, a hogy *ők* szeretik.« Ez a fordítás ki fogja békíteni még a debreczenieket is, »noha én ő nekik tetszeni nem óhajtok« — teszi hozzá gúnyosan. Csodálni fogná, ha a debreczeni súlyomkofa, az ő *Botcsinálta doktorát* olvasván, még is csak »ides lelkem nimet Uramnak« szólítaná!¹

Ha fogsága hosszú ideje sok tekintetben kárba veszett, s írói munkásságát megbénította, egy tekintetben igen jó hatással volt reá: megtanulta, hogy önmagára, írói munkáival szemben a legszigorúbb mértéket alkalmazza. A mit termelés tekintetében vesztett irodalmunk, de főleg ő maga, kárpótolva érezhette magát a szigorú önmagába mélyedés nehéz művészetének elsajátítása révén. Érzi, tudja ezt Kazinczy is s maga jelöli meg írói munkássága határvonalait. A fogsága előtti kor a fiatalos kezdeményezés próbaideje. Fogsága rideg komorsága megérleli gondolatait s a mi ez után következik, csupán az lesz méltó nevét az utókor előtt maradandóvá tenni. A multban csalódást lát; csalódott önmagában, csalódott másokban. Börtönében új emberré vált, ki nem nagyon szeret visszafelé tekinteni. Előtte új jövő áll, csábos ingereivel, lelket emelő biztatásaival. Kazinczy ez új időköz kezdetén úgy tűnik föl, mint a ki nagy betegségen esett át, de a ki megszabadulván a halál révéből, az erejébe vetett bizalom hitével újjá, erőssé, bátorrá, és önmagába meg jövőjébe reménykedővé vált.

Ebben a szigorú korban készült Molière-fordításai mutatják, hogy milyen komolyan vette írói babérjait. Mielőtt sajtó alá adná

¹ Levelci II. k. 514 és III. k. 28. lap.

azokat, megküldi Virágnak, hogy az ő komoly itéletét is meghallja. Virág örömmel írja vissza kétségesskedő barátjának, hogy bárcsak mind a kettő minél előbb napvilágot láthatna; »mindakettő megérdemli azt a': Plaudite!«¹ Most már meg van nyugtatva Kazinczy is és összegyűjteni szándékolt darabjai közé ezeket is fölveszi, nem minden comicum nélküli mellékízt adva a dolognak az által, hogy orvos-doktor Szentgyörgyi József és Nagy Sámuel uraknak akarja ajánlani, de a comicum mérséklése czéljából hozzá csatolva az ügyesen fordított molieri mottót:

Ott, a hol illik nevetni,
Legeszesebbnek azt vehetni
A kit látsz, hogy legbohóbb.

Hogy Rigó Jonathánjával, a »Dea Debreczennek« akar borsot törni az orra alá, azt Schediushoz írott leveléből tudjuk meg, melyben a fordítás módja körül követett eljárása új elveit helyezi kellő világításba. »Kárhoztassanak a Puristák, — írja — a kik soloecizmusaimon azért akadnak fel, mert nem értik; a hogy nekik tetszik, én azzal keveset gondolok; adjanak nekem leczkét, hogy fordítani *szabad kézzel kell*; én nem térek el utamtól. Szabad kézzel én is fordítottam. Az ő kedvéért — egyedül az ő kedvéért van így fordítva a Molière két bohó játéka.«² Valamivel későbben már azt írja Schediusnak, hogy elégedjenek meg a puristák az egyik darabjával: a *Botcsinálta doktorral*. Ha elveit egész kiterjedésükben nem fogadhatjuk is el, a *Botcsinálta doktorban*, melyet maga »magyar scenájú drámának nevez, oly ügyesen találta el a magyaros ízt,³ hogy vele valóban mintát adott volna, az idegen drámákat nemzetiessé fordítóinknak. A követők csekély számáért nem őt, nem is színészetünket, egyedül irodalmi keserves viszonyainkat lehet vádolni, melyek miatt még egy elsőrendű író ily jó fordítása sem láthatott életében napvilágot. Annak határozott nyomára akadunk, hogy Kazinczy a magyar színészet érdekét akarta szolgálni e magyarosításával.⁴ Valósúlt-e terve, vagy ha valósúlt, nem

¹ III. k. 8. lap.

² V. ö. i. h. III. k. 8. 29., 41. lap. Ezeket az elveket ismétli Szentgyörgyihez írt levelében is III. k. 153. lap.

³ L. részletesebben D. Imre Lajos ügyesen írt értekezését: A »Botcsinálta doktor Molièrenél és Kazinczynál. Erdélyi Múzeum V-ik kötet, Kolozsvár 1888. a 169—193. lapon.

⁴ III k. 94—95 lap.

volt-e befolyással a darab további sorsára az, hogy Kocsi visszavonult a színi pályától — ma már eldönthetetlen. Csupán az az egy bizonyos, hogy Erdély színészete nem használta kézírásban a Kazinczy fordítását, mert a kolozsvári színpadon szerepel ugyan a »Le Médecin malgré lui« fordítása, de e fordítás nem magyarosítás s így egynek nem is vehető a Kazinczyéval.¹ Az ő fordítása csupán az akadémiai kiadás után került a magyar színpadra, először Budán 1834 december 2-dikán és aztán még egy ízben ugyanott 1836-ban. De jóságát és életrevalóságát bizonyítja az, hogy a *Nemzeti Színház* is (bár nagy sokára), mégis tudomást vett róla és 1842 július 24-iki előadásával, halottaiból föltámasztotta. Még vagy három ízben ott találjuk a műsoron (1842 július 30, 1843 január 16 és szeptember 12), de aztán végleg letűnik, mint idejét múlt alkotása egy régibb kornak. A viszonyok nagyon megváltoztak, a színpad nyelve is mássá lőn, mint a minő a jelen évszáz elején volt. Valóban alig képzelhető irodalmi alkotásra keservesebb sors, mint a minő ezt a fordítást érte, mely korában hatástalanul maradt, s midőn közkézre került, már csak mint emléket becsülték meg: írója egyéniségeért, a feldolgozásnak sok tekintetben még akkor is figyelemreméltó módjáért. Egy dolog mindamellett kétségtelen, hogy Kazinczy Rigó Jonathánja, ha egyébért nem, azért mindenesetre maradandó emléke leszen irodalmunknak, hogy benne

¹ Az 1810 augusztus 19-iki színlap szerint, a 3 felvonásos, s »egy igen mulatságos víg Játék« cízme, személyzete és szereposztása a következő:

SKANARELLA
vagy
AZ ERŐLTETETT DOKTOR.

Játszó Személyek :

Skanarella	Jantsó.
A Felesége	Borbára.
Róbert, a Skanarella szomszédja	Farkas.
Geront úr	Székely.
Lutzinda, a Leánya	Joséfa.
Leander, a' Luczinda szeretője	Éder.
'Sakelin, Dajka	Ro'salia.
Lukáts, szolgál Gerontnál	Pergő.
Tibót, öreg paraszt	Kováts.
Ennek a' Fia	* * *
Valér, más Szólga	Rázt.

(Jantsó-féle színlapgyűjtemény az Erdélyi Múzeum könyvt.)

birjuk a legügyesebben magyarosított molièrei-vígjátékot, melynél kora jobbat, sikerültebbet nem képes fölmutatni.

A *Kénytelen házasság* sorsa egy cseppet sem mondható kedvezőbbnek, sőt tekintve, hogy soha (legalább tudtunkkal) szinpadra nem került, még amazénál is szomorúbbnak mondható. Kazinczy már kezdetben attól félt, hogy maga a cselekmény visszatetszést fog szülni — de midőn a bírálólul fölkerít »szent ember«, Virág sem látott a mesében »scurrilitást,« Kazinczy valamivel nyugodtabb lélekkel ajánlotta föl Schediusnak, mégis azzal az ovatos hozzáadással: »félek, hogy ezen Plautusi pajkoskodással írt darabért sacrilítással vádol Debreczen, hol az ambitiose tristis urak szégyenlenek nevetni.« Abban a tényben, hogy Kazinczy éppen Schediusnak, az *aesthetica* professorának akarta ajánlani a *Kénytelen házasságot*, volt egy kis furfang is, melyet szép szavakba burkolva így fejez ki: »Annak keresem ez által védelmét, a kinek mind leczkái, mint tisztelt erkölcssei, igazolhatják cselekedetemet, mellyre azok, a kik a Grátziáknak nem áldoztak, kevély szánakozással fognak tekinteni.« Négy hónapra a levél után, nem is sejthető okból már azt írja Schediusnak, — hogy elvetette a Mariage forcé fordítását. (1803 július 13). Bevallott okait nem találjuk elegendőknek eljárása megértésére és bizonyára kellett egyébként is közbe jönni, ami eredeti tervétől eltérítette. »Szemrehányásokkal illetném magamat — írja, — hogy egy ilyen fölöttébb jelentéktelen darabot a lefordításra méltónak találhattam, ha ott, hol munkába vettem, valami jobbat találhattam volna és ha erre nem *olyas valami* indít, a mi önmagam előtt igen, de a közönséggel szemben nem igazolhatna.«¹

Kazinczy ekként maga döntötte el a *Kénytelen házasság* fordítása sorsát s megfosztotta e művét attól, hogy irodalmi közhatást gyakorolhasson még életében. Szigorát túlajtotta. Ez a fordítása érdekesebb soknál azok közül, melyeket műveinek kilencz kötetre tervelt gyűjteményébe fölvelt. »Szabad kézzel csinált fordítás ez is, ha nem is teljesen abban az értelemben, mint a *Botcsinálta doktor*-é, mely magyarosítás még a személyek neveiben is, míg a *Kénytelen házasság* megtartja a személyek idegen nevét is s csupán Geronimóból csinál Gyerominot. Igen ügyesen alkalmazott komázó hang vonúl végig pl. a Sganarelle és Gyeromino párbeszédein, annélkül, hogy az akár a parasztnak akár az aljasnak

¹ V. ö. III. k. 31., 42., 71. lapokat.

határait csak érintené is. A cocut óvatosan adja vissza a sógor szóval, mely első hallásra nem oly egyértelmű, mintha — szarvokról beszélne. Személyeiben jellegzetességre törekszik és pl. a cigány-asszonyt cigány-jargonban szólaltatja meg. Népiessé, magyarossá tette Molière comedie-ját, melynek vastag tréfái a körülírás által nemhogy vesztenének, de nyernek, mert világosabbakká válnak. A debreczeni czívis typusa lebeghetett szemei előtt, midőn Sganarellet zsirós szájú magyarsággal beszélteti, anélkül, hogy az illendőség határait túllépetné vele. Egy egész csomó népies mondást lehetne fordításából kiírni, annak bizonyításául, hogy Kazinczy is ismerte nyelvét, s ott, hol helyén valónak tudta — mint a jelen fordításban is — alkalmazta is. A következő mondatot: *Ma foit, je ne sais* — így fordítja: *Eb a gubám én azt nem tudom; vagy Je quitterais le dessein que j'ai fait* — így adja vissza: *Majd bizony valami hetyke fattyú fogára hagyok egy ily derék falatot —; vagy Au diable les savants qui ne veulent point écuter les gens! On me l'avait bien dit, que son maître Aristote n'était rien qu'un bavard* — ekképen: *Köszvény hasogassa meg kezét lábát az ebekugatta tudósának, hiszen már ez csunya dolog. Ugyan megtetszik, ki iskolájában tanult; vagy Te voilà payé de ton galimatias, et me voilà content, így: Nesze, hogy az ördög szekermenczezzon meg. Másszor beszélj úgy amint illik, ha szépen szólnak hozzád.*

A fordítás szabadságának jellemzésére álljon itt néhány hely, a melyből fogalmat alkothatunk arról, hogy mit értett ő a »szabad kézzel« készült fordítás lényegeiről. A következő helyet (2. jel) így fordítja le:

*Vous avez raison, je m'étais trompé.
Vous ferez bien de vous marier.*

Töredelmes szívvel vallom meg vétke-
met, édes sógor uram! hibáztam,
felette rútúl hibáztam. De úgy van,
mikor az ember hirtelenkedik. Csak rajta
édes sógor uram; vegyünk hamar valami
piros pozsgás menyecskecskét.

*Outre la joie que j'aurai de posséder
une belle femme, qui me fera mille caresses,
qui me dorlotera, et me viendra
frotter lorsque je serai las.*

Egy az, hogy egy gyönyörű melles
czombos kis menyecske feleségem lesz,
aki majd mikor estve fáradtan haza
jövök a munkásimtól, s magamat ágyba
vetem, szépen mellém kuczorodik az
ágyam párkányára, karomat, lábomat
szépecskén megdörzsöli s nem fogja
helyét lelteni, hogy valami jó vacsorát
tehessen előmbé.

Et qu'en me mariant, je pourrai me voir revivre en d'autres moi-même . . .

Ha pedig megházasodtam azt fogom látni, hogy a kis Szganarollák úgy szaporodnak el körültem mint a tők a töve körül . . .

Vagy a XI-ik jelenetből:

Peste soit des carognes qui me laissent dans l'inquiétude! Il faut absolument que je sache la destinée de mon mariage; et, pour cela, je veux aller trouver ce grand magicien dont tout le monde parle tant, et qui, par son art admirable, fait voir tout ce que l'on souhaite.

Patvar hordja el a varjú drámáit, még bizonytalanabb vagyok mint voltam. Török, szakad, tudnom kell, mit várhatok magamra. Annyit hallom, hogy emlegetik azt a garabonciás deákot, aki a Thüjlerie mellett lakik. Bár csak rá tudnám venni magamat, hogy azt a keresztutat kiálljam! de félek a kísértetektől!

Végül álljon itt a XIII-ik jelenet:

Mè voilà tout dégoûté à fait de mon mariage: et je crois que je ne ferai pas mal de m'aller dégager de ma parole. Il m'en a coûté quelque argent; mais il vaut mieux encore perdre cela que de m'exposer à quelque chose de pis. Tâchons adroitement de nous débarrasser de cette affaire. Holà!

Ime jól laktam a házassággal! Mi a követ kezdjek? Bolond tettem már is sok pénzbe került; de ha nem tudom mennyibe kerül is, meg nem állok, míg ki nem vájom magam a kezeimből. Most még csak pénz; továbbat pénz is, becsület is, nyugalom is. Az atyjához megyek; kimondom neki nyilván és világosan, hogy nekem a lányam nem kell; tegye a hová tetszik, de én veje nem leszek.

E példák eléggé igazolják, hogy Kazinczy szabad kézzel csinált fordítása éppen nem hamisította meg a molièrei szellemet. A burlesquebe illő hangot igen jól eltalálta: Szabadságai nem válnak ferdítéseké s terjedelmessége éppen nem azt jelenti, hogy nem értette meg az eredeti szöveget. Valóban nagy kár, hogy e fordítás kiadásától túlzott szemérmessége tartja vissza. Sokan tanulhattak volna belőle s bizonyára a *L'Avare*-nak a huszas években készült Döbrentei-féle magyarosítása is jobbá válhatik, ha a könnyen haragvó tanítvány egykor nagyon szeretett mestere példáját követi!

Kazinczy ezen fordításának nem utolsó érdeme, hogy még ma is az élvezet egy nemével olvashatjuk — a mit kora fordításainak alig egy-kettejére mondhatunk el őszinte lélekkel. Sorsára jellemző tényül még csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar színpad a 30-as és 40-es években teljesen megfélemedezett ama Kénytelen házasság sikerült fordításáról.

BAYER JÓZSEF.

BULLINGER HENRIK ÉS A MAGYAR REFORMÁCIÓ.

— Második és befejező közlemény. —

III.

A *Liber Epistolaris* megjelenése évében Bullinger a pfalcsi választó-fejedelemségben is sikeresen közben járt hitsorsosai érdekében, kiket a fejedelem távolléte alatt a szélső Luther-párthoz tartozó Hesshusen superintendens üldözőbe vett. Ekkor már a fejedelmi tanácsosokhoz írt békés szellemű levelében öntudatosan kiemelte, hogy Francia-, Olasz-, Angol-, Lengyel- és *Magyarországban* a protestansok túlnyomó része a reformátusokhoz csatlakozott.

Ezután maga III. Frigyes választó-fejedelem, az őt a lutheranus birodalmi rendektől fenyegető veszélyekkel szemben, gyakran igénybe vette a tekintélye tetőpontján álló hittudós tanácsát. S eme viszony eredménye lőn, az utóbbi korszakot alkotó művének, a második helvét hitvallásnak 1566-ban történt közzététele, melyet tudvalevőleg már egy év múlva a debreczeni zsinat is irányadóul elfogadott.

Élete utolsó évtizedében a testileg megtört, de szellemi frissességben és erélyben meg nem változott reformátor tevékenysége, a külföld irányában, főleg a hitfelekezete javára kivívott posztók megerősítésére szorítkozott.

Különösen képezték gondjai tárgyát Lengyelország vallási viszonyai, melyekre nézve még 1559-ben az Angolhonból ide utazott Utenhovius előtt azt a reményét fejezte ki, hogy ott, bár úgy mint az apostolok idejében viharok közepette, Krisztus egyháza felépül. Egyik életírója pedig felemlíti,¹ hogy a mit ő Lengyelországért tett, az a magyarországi protestánsok javára is szolgált, a kik ezt hálásan elismerték.

Hazánkfiainak ily értelmű nyilatkozatai ugyan, tudtommal, nincsenek eddig közzétéve, de az állított tény valósága kitűnik a következőkből.

Zsigmond Ágost lengyel király szintúgy, mint sógora Miksa

¹ Pestalozzi idézett munkája 457. lapján.

főhercegre trónra lépte előtt, rokonszenvezett a reformációval, mely uralkodása alatt országaiban mindinkább tért foglalt. Ennek terjesztését már előzőleg is hathatósan elősegítette Lismaninus ferenczrendi tartományi főnök és az anyakirályné Sforza Bóna gyónatója, ki titkon az új tanokhoz szított. Neki sikerült a király bizalmát is megnyerni. Megismertette vele Kálvin munkáit, és utóbb (1553-ban) meghagyása folytán külföldre utazott, hogy őt közvetlen szemlélet útján tájékoztassa a protestantizmus állásáról a különböző országokban.

Miután Lismaninus a vett utasításhoz képest Felső-Olaszországot, Svájcot és Franciaország egy részét beutazta, visszatért Genfbe és ott megnősülvén, Kálvin tanácsára nyilvánosan áttért a protestáns vallásra. Svájci tartózkodása alatt ő volt úgy Kalvinnak, mint Bullingernek és társaiknak tanácsadója a lengyelországi vallási ügyekre nézve; nevezetesen kijelölte azokat az irányadó személyeket, kiket a svájci reformátoroknak érintkezésbe kellene lépniök.¹

Tanácsát követve Bullinger összeköttetéseket létesített a reformációhoz szító lengyel főurakkal és ezeket bátor kitartásra buzdította. Továbbá Cruciger Felix, Kis-Lengyelország superintendense útján a tartomány papságának és nemességének szívére kötötte, hogy oly iskolákat alapítsanak, melyekből igaz hitű belföldi lelkészek kerülhessenek ki. E végből azután közölte velük a zürichi iskolák tanrendszerének, részletes ismertetését. Azonkívül Radziwil Miklós hercegnek a protestánsok hatalmas pártfogójának ajánlotta egyik munkáját és vele meghitt viszonyba lépett; sőt, szintűgy miként Kalvin, törekedett magát a királyt is hitfelekezete érdekében befolyásolni.

E közben úgy Lismaninus, kit 1555-ben a pinczovi sinodus superintendenssé választott, mint Laszki hazájukba visszatérvén, támogatásukkal a főleg a hatalmas nemesi rend által elfogadott helvét hitnézet győzelme a római katolikusokkal szemben biztosítottak látszott.

Ekkor maga a reformáció kebeléből támadt annak legveszélyesebb ellensége az antitrinitarius tanokban, melyek, különösen mióta a híres olasz orvos Blandrata György Lengyelországba érkezett, hathatós befolyása folytán rohamosan terjedtek.

Ez a nevezetes férfiú előbb Bona királynénál, majd leánya Izabellánál, Zápolya János özvegyénél hosszabb időn át mint udvari orvos volt alkalmazva, az udvari szolgálatból való kilépése után pedig hazájába visszament, s Velence környékén orvosi hivatásának élt. Ez alatt vallási kérdésekben tett szabadelvű nyilatkozatai miatt, a paduai inquisitio előtt gyanússá válván, elfogatását az által kerülte ki, hogy 1557-ben Genbe menekült.

¹ Calvini opera. XIII. 1195., XV. 2057., 2070., 2110., 2120., 2132., 2291., 2340., 2350., 2353., 2354., 2359., 2368—70., 2373. sz.

Itt a hasonló okokból menekültek külön olasz egyházat alapítottak, melynek élén Blandrata megérkeztek egy előkelő grófi családnak ivadéka Martinengo Celsus állott. Tagjai közül többen, nevezetesen Alciatus és Gentilis, az antitrinitarismus későbbi apostolai, a szabad kutatás elvét széles körben alkalmazták, mint az a reformáció alapítóinak szeme előtt lebegett, és a néhány évvel előbb kivégzett Servet nyomait követve, a Szentháromság tanát tették vita és vizsgálat tárgyává.

A honfitársaival való érintkezés Blandratában is ily irányú kételyeket támasztott, a melyeket úgy Martinengoval, mint Kalvinnal közölt. Az első, bár ő és beteg neje a kérdéstevő orvosi segélyével éltek, felvilágosítás iránti kérelmét ridegen visszautasította. Ellenben Kalvin Blandratával előadott kételyei tekintetében gyakorta szóbeli eszmecserébe bocsátkozott, sőt írásba foglalt kérdéseire hosszabb értekezéssel válaszolt. Mivel azonban érvei a kételkedőt meg nem nyugtatták, abban a gyanúban, hogy ez álnok czélokra tör és viszályokat akar az olasz egyházban előidézni, a köztük való összeköttetést durva módon megszakította.

Ezenfelül Kalvin és az időközben elhalt Martinengo utóda, Lactantius Ragnoni a városi hatóságnál is feljelentették, hogy az antitrinitarius tanak az olasz egyházköztségben mindinkább nagyobb visszhangra találnak. Midőn erre a városi tanács a panasz fölött ismételten vizsgálatot rendelt: Blandrata személyes biztonságát veszélyeztetnek tartván, a várost Alciatus kíséretében titkon elhagyta.

Hogy aggodalma nem volt alaptalan: kitűnik az eltávozását követő eseményekből. Ügye már másnap, vagyis 1558. évi május 18-dikán, a genfi városi tanács elé került, mely ekkor és a következő napokon folytatólag tartott üléseiben a vallási szakadás meggátlása végett szigorú rendszabályokat bocsátott ki. Jelesül számkivetés, illetve elfogatás terhe alatt meghagyta az olasz egyház tagjainak, hogy a Kalvin által készített hitvallást aláírják. Mivel pedig Gentilis antitrinitarius nézeteinek az aláírás után is kifejezést adott, elrendelte bebörtönöztetését, és ellene bűnpert indított. A büntető eljárás befejeztével hozott ítélet akként szól, hogy a vádlott tartozik egy ingben, mezítláb s fedetlen fővel, térdén állva és kezében fáklyát tartva a tanács színe előtt tévelygéseieért bocsánatot esdeni, tanait hamisaknak és eretnekeknek vallani, s saját iratait elégetni. Ezután hasonló állapotban, a trombiták harsogása mellett, volt a város főbb utcáin körülvezetendő.¹

¹ Blandrata genfi élményeit maga Kalvin írja le egy 1561. október 9-én kelt iratban, melyet a vilnai lelkészi karhoz ugyanazon időben intézett levélhez csatolt, s mely összes munkái 19-ik kötetében 3563. sz. a. van kiadva. Az előző 17-ik kötet 2870. száma tartalmazza a fentemlített genfi tanácsülések jegyzőkönyveit. A 9-ik kötet 361—420 lapjain olvasható továbbá a Gentilis ellen lefolyt per. Ugyanazon kötet 331—322. lapjain pedig található az írásbeli válasz, melyet Kalvin Blandratának adott. V. ö. Jakob Eleknek Blandratáról írt értekezését »A Keresztény Magvető« 12. kötetében.

Ezalatt Blandrata útközben felkereste berni elvtársát Gribaldust; azután megállapodott Zürichben, a hol úgy látszik hosszabbban kívánt időzni. Itt érintkezésbe lépett honfitársával, a jeles hittudós Vermilius, máskép Martyr Péterrel, és őt értekezéseikben vallási álláspontjának helyességéről kívánta meggyőzni, de sikertelenül. Viszont ez is, kit Calvin előzőleg a genfi eseményekről értesített, hiába iparkodott Blandratát rábírni, hogy a genfi olasz egyház által elfogadott hitvallás-formulát aláírja. Ezért Bullinger kívánságára, kinek a történeteket bejelenté, felhívta őt, hogy Zürichet hagyja el.

Blandrata előbb még felkereste Bullingert, de ez összejövetel közöttük is teljes szakadásra vezetett, mert az utóbbi amannak, Calvin ellen emelt vádjai miatt, erős neheztelését nyilvánítá, és maga is meggyőződött a felől, hogy a szökevény az Isten fiáról gyanús nézeteket vall, s hogy czáfoló érvei reá mi hatással sem bírnak, miért őt, úgy látszik, kiutasítá. Blandrata erre Calvin ellen fenyegetődve távozott el. Zürichből vette azután útját Lengyelországba, jóllehet valószínűleg ellenfeleinek tévútra vezetése végett azt állította, hogy Erdélybe megy.¹

Alig ért Blandrata választott új hazájába, Calvin már felhívja Lismaninust, hogy figyelmeztesse testvéreit, milyen szörnyeteg a jövevény. Őt, a levélíró magát is eleinte hizelgésekkel akarta behálózni; ő azonban mindjárt nyíltan kijelentette, hogy tőle semmi jót sem remélt, mert az arcán is kifejezést talál gonosz tekintete. Hajlékony kígyó módjára vette őt körül, de Isten elég erőt adott neki, hogy ravaszságával megküzdhessen. Aztán kiadta mérgét. A ki tehát nem akar megcsalattatni, kerülje ezt a pestist. Ámbár tudatlan az ember, a sátán még is sok fortélyossággal fegyverezte fel, melylyel az együgyűeket megejti.

Ez a támadása szintúgy, mint a helvét egyház vezérférfiainak ismételt hasonló felszólalása jó soká minden fogamat nélkül maradt.

Blandrata hatalmas egyénisége csakhamar Lengyelországban is érvényre jutott. A szentháromságra vonatkozó hitvallását óvatosan s bibliai kifejezésekbe burkoltan terjesztvén, az általa alapított vallási párthoz a helvétek addigi híveinek legelőkelőbbjei, például a világiak sorából maga Radziwil, a lelkészek közül pedig Lismaninus csatlakoztak, jóllehet mindnyájan tiltakoztak az ellen, mintha Antitrinitariuskok volnának.

A francia eredetű Statorius Péter, a híres pinczowi iskola igazgatója, ki Lismaninus kíséretében jött Gentből Lengyelországba, már 1559-ik évi augusztus 20-dikán értesítendőnek vélte Kalvint, hogy náluk az akkor Zsigmond király megbízásából Izabella királyné

¹ Vermilius Blandratának Zürichben tartózkodásáról azonnal tudósította Kalvint. (Calvini opera XVII. 2916.) Közlését részben kiegészíti s némileg módosítja Bullingernek Radziwill-hez írt levele, melyre később visszatérünk.

udvarában Erdélyben tartózkodó Blandrata, orvosi tudományával elért kiváló sikereinél és feddhetetlen jelleménél fogva, mindinkább növekedő tekintélynek örvend. Ez tehát könnyen elhitethette, hogy Calvin vele méltatlanul bánt, a mit a levélíró az utóbbival azért tudat, hogy neki módjában legyen magát igazolni s egyházukat megnyugtatni. Egyben megemlíti Statorius, hogy két hónappal azelőtt egy Stancarus nevű, felette izgága ember Erdélyből Pinczowba jött és egyházaikban szörnyű schizmát idézett elő az által, hogy változtatott név alatt Nestoriusnak kárhuzatos eretnekségeit felélesztette. A betegeskedő Lasco, Lismaninus és a lelkészek s világiak jobb része ellene szegült; mégis erőszakoskodásaival kivitte, hogy hitvallását nyilvánosan vitathassa.

Sajátságosan Stancarus is azt állította követői előtt, hogy tanai ugyanazonosok azokkal, melyeket a helvétek eredetileg hirdettek. Jellemző e tekintetben Stadnicus Staniszló lengyel nemesnek 1560. deczember hó 10-dikén Calvin, Bullinger, Martyr, Musculus és a Lausanne-iakhoz írt levele. Ebben előrebocsátja, hogy mióta a most törvényhatósága alatt időző Stancarus egyházaikat az evangéliom szerint megreformálta, igazi keresztény hittel egyértelemű módon imádták az istent. Stancarusnak távolléte alatt azonban néhányan papjaik közül, a háromság és az üdvözítőről való tanát megdönteni és megrontani törekedtek; midőn pedig Stancarus visszatérése után a régi katolika hit visszaállításán buzgólkodott, ellene erősen kikelték, és az egyházakból kiűzték, a mely szakadás a pápistáknak nem csekély öröme szolgált. Most tehát a levél írója több derék és jámbor társával a békét és az egyetértést helyreállítani törekszik. E czélból, miután azoknak iratai, kikhez levelét címzi, náluk nagy tekintélynek örvendnek, munkáik tartalmából kívánja kimutatni, hogy nemcsak a régiek, hanem ők is a trinitarismusról ugyanazt tanítják, mint Stancarus. Mindazonáltal ellenfeleik előhozakodtak a helvét hittudósok nevei alatt nyomtatott némely munkákkal, Melanchton egy könyvével és Helt hitvallásával,¹ melyek az ellenkezőt igazolnák. Ezeknek az iratoknak Statorius és társai semmi hitelt sem adhatnak, mert homlokegyenest ellentétben állanak szerzőiknek általuk ismert egyéb munkáival. Ennek bővebb fejtegetése után a levél írója kér a fennforgó kérdésekre nézve világos és határozott ítéletet.

A lengyelek ilyenmű legkülönbözőbb irányú megkeresésekkel, a genfi és zürichi egyházak fejeit szünetlenül elhalmozták. Mint Bullinger barátjának Blaurernek 1561. évi február 9-dikén írt levelében elpanaszolja, a lengyel testvérek nekik szerfelett terhükre vannak, a kákán is csomót keresnek, s oly mindenféle kér-

¹ Heltai Gáspárnak a »Confessio de mediatore generis humani, Jesu Christo« című munkája, melyet a kolozsvári lelkészi kar nevében is Wittenbergben 1555-ben kiadott. A munka második kiadásban megjelent Pinczowban 1559-ben.

déseket tesznek, hogy azok gyakran meg sem oldhatók. Ő már teljesen belefáradt a válaszadásba és Kalvin is, mint hallja, már már el van határozva, hogy nekik mit sem fog többé felelni.

Mindazáltal tényleg mindkét reformátor azontúl is lankadatlanul fáradozott a lengyelországi antitrinitarius mozgalmak elnyomása érdekében. Így Kalvin, midőn egyik munkájának új kiadását Radziwil hercegnek ajánlja, az előszóban a leghevesebben kel ki Blandrata ellen, kit még Stancarushnál is rosszabbnak bélyegez. Ekkor azonban már Blandrata, a kit időközben egy kis-lengyelországi egyházkerület seniorrá választott, a herceget annyira körülvette, hogy ez maga küldötte őt a Pinczowon tartandó zsinatra, hogy ott Kalvin vádjainak alaptalanságát kimutassa.

Eme zsinat Cruciger superintendensnek Radziwilhez 1561. márczius 13-dikán tett jelentése szerint, Blandrata ügyének megvizsgálására több kiváló tudós férfiút küldött ki, a kik a lehető legnagyobb lelkiismeretességgel és buzgalommal jártak el. Blandrata épen nem viselkedett makacsúl; minden kételyeit nyíltan előadta, hogy lelkiismeretét azok terhe alól lehetőleg felszabadítsa, Servet őrjöngéseitől oly messze van, hogy tételeit nagy örömmel czáfolgatta, és olyan hitvallást tett, a melyet mindenki helyeselni fog, a kit kielégít a tisztá és egyszerű hit. Most már tehát — folytatja levelében Cruciger — ideje volna annak, hogy Radziwil Kalvint békére és egyetértésre hívja fel. Most midőn Blandrata iragát az orthodox egyház fiának vallotta, álljon köztük helyre a keresztyén szeretet. Ha régebben a vitatkozás hevében és az igazság felderítése végett mondott Blandrata egyet-mást, a mi tán nem egészen helyeselhető: azért nem volna szabad Kalvinnak engesztelhetetlennek lenni.

E kérelem folytán intézte Radziwil Vilnából Kalvinhoz 1561. július 14-dikén azt az ismert levelét, melyben kifejezi egyfelől örömét az említett munka ajánlásáért, másfelől mély sajnálkozását a miatt, hogy az ajánló Blandratát, a jeles és nagy tudományú doktort, a levél írójának testi lelki barátját s szeretett atyatársát alaptalanúl a Servet-féle hitetlenséggel vádolta. Egyben a pinczowi vizsgálati iratok közzlése mellett legfőbb óhajtásául jelzi a Kalvin és Blandrata közötti kibékülést, a mi az utóbbin, előleges ígéretei szerint, semmikép sem fogna múlni. Hogy Radziwil e lépésének minő fontosságot tulajdonított, kitűnik abból is, hogy levele átadásával s bővebb személyes felvilágosításokkal saját vilnai lelkészét, Czechowius Mártont bízta meg.

Ugyanaz Bullingernek is hasontartalmú levelet adott át. Ennek bevezetésében hivatkozik a herceg a zürichi reformátornak egyházaik iránt tanúsított jó indulatára és a közte s több tudós és vallásos honfitársai között létesült baráti viszonyra, minél fogva nem kételkedik, hogy ő is fájlalni fogná a Kalvinnak fenebb említett ajánló levelében Blandrata ellen emelt vádait. Hogy e dologból már mennyi baj és zavar támadt egyházaikban, annak rész-

letes kifejtése hosszabb időt venne igénybe, mint a mennyi neki rendelkezésre áll, ki állami ügyekkel el van halmozva, s e mellett a kegyetlen oroszok ellen háborúra készül. Ezért az ügy mivoltának teljes felderítésére nézve utal a levél átadójának szóbeli előadásaira és a megküldött iratokra. Innen meggyőződhetik Bullinger arról is, hogy minő feladatot hártottak reá (Radziwilre). Minthogy pedig ennek megoldását csak jeles és tudós férfiak közreműködésével eszközölhetné: a közvetítő szerepére Bullingert kéri fel, mint a kit a barátság és jóakarát kötelékei ép úgy fűzik ő hozzá, mint Kalvinhoz. Hivatása volna a béke és az egyetértés helyreállítása a vetelkedő főszemélyek és a lengyel s helvét egyházak között. Minden törekvését arra kellene irányoznia, hogy az okozott sebek begyógyuljanak, s a kedélyek csillapulásával a netán még fennmaradó kételyek és vitás pontok tudós férfiak közreműködésével nyugodtan és kölcsönös engedékenység mellett eldöntés alá kerüljenek. Nem is mondhatja, mennyit ártott már az evangelium ügyének a lengyel király előtt a két kiváló szellem veszedése. Végül nem hallgathatja el, hogy Blandrata nála Bullinger ellen is panaszkodott azért, mivel ez őt nem akarta személyesen meghallgatni, minélfogva kényszerítve volt szenvedett sérelmét a zürichi olasz egyháznál írásba foglalva bejelenteni.

A két egyházfő közül Bullinger válaszolt először, mély felháborodását és sajnálkozását fejezvé ki, az azok között támadt belviszályok miatt, kik együttesen lennének hivatva az evangéliom ellenségei ellen harcolni. Ezért csak teljesen helyesli Radzvil lelkes törekvését az egyházak békéjének helyreállítására; valamint óhajtása szerint testvérét és kiváló barátját, Kalvint készségesen megkereste, hogy a mennyiben a vallásosság s az igazság követelményei engedik, hozzájuk alkalmazkodjék. A mi Blandratának saját személye elleni panaszát illeti, erre nézve a tényállást akként adván elő, a mint azt már fennebb ismertettük, kijelenti, hogy az olasz doktornak zürichi honfitársai, illetve külön egyházi hatóságuk előtt állítólag emelt panasza felől sem neki, sem azon egyház mostani lelkipásztorának Ochinusnak nincs tudomása. Egyébiránt ha időközben Blandrata csakugyan megtért, az ő tanukat s hitüket őszintén igaznak elismeri, és a lengyeleknek a pintzowi zsinaton felolvasott hitvallását aláírta, ilykép Jézus Krisztust mint atyjával egyenlőt (coaeternum et consubstantialem) dicsőíti: ők ezért dicsérik a Mindenhatót és imádkoznak hozzá, hogy erősítse meg a megtértet az igaz hitben. Ha azonban ez valamit elburkol, s azt a mit határozottan kellene vallania, homályos és kétértelmű szavakkal fejezi ki: esedezni kell az Úrhoz, hogy engedje meg neki a határozott és világos nyilatkozatot. Vigyázzon tehát a herceg, nehogy pártfogolja az ő védnöksége alatt ártson Krisztus egyháza tiszta vallásának. Kétségtelenül a testvérek közötti egyetértés a legszebb dolog és az Isten a béke Istene. Ámde nem akarja azt, hogy az egyetértés javára veszélyeztessék a tiszta igazság és

nem helyesli az egyetértést oly emberekkel szemben, kik a hitben nem őszinték, sem nem tiltja az olyan harczokat, melyeket az igazság érdekében vívunk. Hisz nem csekély dologról, hanem a legfontosabbról, saját üdvösségünkről van szó. Ha ugyanis Krisztus urunk nem igazi Isten, s atyjához nem mindenekben egyenlő lényegű: akkor nem lehetne az egyház feje s a világ kormányzója, tehát Krisztus a király és az összes századoknak egyetemes főpapja. Uralkodnának a zsidók és törökök s az ő hitük volna az igazi, a keresztyéneké pedig hiába való. Ezek után a herczeg maga legjobban fogja tudni, mi teendő ez ügyben; valamint láthatja, hogy ő — Bullinger — a tiszta hit megőrzése érdekében, nem pedig Blandrata személye ellen ír. Sohasem gyűlölte ő ezt az embert, ki őt személyileg nem bántotta; nem is kívánt irányában ellenséges állást foglalni, a mennyiben velük együtt Krisztusban őszinte szívvel hisz. A Gentilis Bálint és társai, valamint Servet által terjesztett tévtanokkal szemben azonban nem lehet eléggé gondosan megóvni egyházuk tiszta hitét.

Kalvin felelete jellemének megfelelőleg minden engedményt kizárva, még élesebb s szigorúbb hangon van tartva. A kérdéses ajánló levelében foglalt kifakadásait egyedül azzal menti, mikép nem képzelhette, hogy oly sehonnai, mint Blandrata, legyen a herczeg barátja; különben magán úton való intésre szorítkozott volna. Nyilvános fellépésre azon óhajtása vezette, hogy mások e veszélyes pestistől óvakodhassanak. Különben Blandrata azért, mert Radziwilnek barátja, nem tarthat nagyobb elnézésre igényt, mint a hűtlensége miatt az egész utókor előtt gyűlöltté vált Judás, ki pedig Krisztusnak tanítványa vala. Blandratának Genfben való magaviseletére nézve Kálvin hivatkozik a jelen leveléhez mellékelt külön promemoriára, egyébiránt a maga részéről is biztosíthatja őt, hogy, ha teljesen megtér, kész lesz a múltak feledésére; ha azonban makacsul ragaszkodik ahhoz, hogy rajta méltatlanul sérelem történt, nem marad más hátra, mint hogy őt konok eretneknek tartsa. Mindezek nyomán kéri a herczeget: őrizkedjék attól, hogy Blandrata tekintélyével vissza ne éljen. S reméli, hogy mihelyt az egész ügyről biztosabban lesz tájékozva, véleménye is meg fog változni.¹

Az ekkép mindinkább összebonyolult csomót végre is maga Blandrata vágta ketté. Megúnva a folytonos zaklatásokat, 1563-ban János Zsigmond fejedelem meghívását elfogadva, véglegesen Erdélybe költözött át.

Mindazonáltal e látszólagos siker a református hitfelekezet egyetemes érdekeire nézve tulajdonképen hátrányosnak bizonyult. Az

¹ A Kalvin összes műveivel kiadott levélgyűjteményben a különböző személyek között váltott levelek hosszú sora foglaltatik, melyek a lengyelországi vallási viszonyokra vonatkoznak. A fent ismertetett levelek a 17—19. kötet 2931., 3098., 3232., 3290., 3336., 3359., 3443., 3444., 3539., 3565. számai alatt fordulnak elő.

erdélyi unitáriusok győzelmei tudvalevőleg leginkább Blandrata befolyásának köszönhetőek; Lengyelországban pedig az antitrinitáriusok már eltávozásának évében Mordyban zsinatot tartván, nyíltan mint önálló vallási párt léptek fel, és kevéssel utóbb teljesen szervezkedtek.

E mellett a lengyelországi reformáció ügyét általában súlyos veszély fenyegette az ellenreformáció által, melyet Hosius bíbornok és ermelandi püspök a trienti zsinatból visszatérte után a behívott jezsuiták segítségével megindított. A tudós főpap annak a határozott meggyőződésének, hogy a reformáció minden bajnak s a politikai zavaroknak is kútfeje, munkáiban különböző alakban adott kifejezést. Jelesül ebből indul ki a Kölnben 1564-ben névtelenül megjelent ily című munkájában: *Iudicium de censura ministrorum Tigurinatorum et Heidelbergensium de dogmate contra adorandam trinitatem in Polonia sparso*, melyben az antitrinitarismus lábrakapását a zürichiek tanának tulajdonítja.

A lengyel reformátusok ily szorongatott állapotjukban Trecius Kristóf krakkói lelkész személyében külön követet küldtek a helvétek és a német egyetemekhez, hogy mellettük tekintélyüket a sajtó útján latba vessék.

Az antitrinitárius tanok megczáfolására a küldött megnyerte Bullinger vejét Simlert, ki már előbb Stancarnak a zürichiek ellen írt támadó munkájával szemben a szentháromság tanának védelmére kelt. Mostani védiratát 1568-ban, Zürichben nyomatta ki a következő címmel: »*De Aeterno Dei filio Domino Et Salvatore Nostro Jesu Christo, et de Spiritu sancto, Adversus veteres et novos Antitrinitarios, id est Arianos, Tritheitas, Samosatianos, et Pneumatomachos, libri quatuor.*«¹

Ugyanazon könyvhöz Bullinger egy külön bevezetést csatol, melyben Hosius fennebbi értekezésével foglalkozik. Szavait Lengyelország, Lithvánia, Oroszország, Magyarország és Erdély főuraihoz és keresztyén papságához intézvén, felelete elkészését a czáfolandó munka szerzőjének névtelenségével menti ki, a mely körülmény miatt az egyházakban suttymban terjesztett nyomtatvány csak közelebb jött kezeihez. Válaszával ki akarja mutatni, hogy nem a névtelen szerző, hanem a méltatlanul vádolt zürichi egyház lelkészi kara valójában katolikus és orthodox; hogy továbbá egyházuk korántsem pártfogója, hanem ellenkezőleg állandó ellensége az antitrinitáriusoknak, arianusoknak és általában a Lengyelországban terjesztett eretnokségek szerzőinek. Könyvének elején az anonymus hiába akarja elhíttetni, hogy a zürichiek okozták e haeresist, mely ellen most küzdenek; — hogy azok tanítványaik, a kiknek istentelenségeit most már maguk sem bírják eltűrni.

¹ Ezen igen ritkává vált könyv sem a budapesti, sem a bécsi nyilvános könyvtárakban nem található. Ujabbán sikerült egy teljes példányát könyvtáram számára megszereznem.

Ugyanis hogy lehetnének a zürichiek az antitrinitariusok védői, ha istentelenségeiket nem tűrik s eretnekségeiket a legigazságosabb okokkal megtámadják. Kérdezzék csak meg őket magukat, vajjon azt fogják-e felelni, hogy a zürichiek voltak mestereik. Nemcsak hogy tagadják ezt, sőt őket esküdt ellenségüknek is mondják. De ha azt hazudnák is, az ellenkezőt bizonyítják könyveik és hitelveik, melyeket mindaddig tisztán fenntartottak és Isten segedelmével meg is fognak őrizni mindvégig. Ezek az antitrinitariusok nem is voltak soha az ő hallgatóik, soha nem voltak velük szorosabb baráti vagy társadalmi viszonyban. A ki a régi pogányoknál ilyen rágalmakat szórt az ártatlanokra, annak testén a madarak lakmároztak.

Azután áttér Bullinger ellenfelének főérvére, melyet az antitrinitariusok szájába adott következő okoskodása képez: Ti zürichiek azt tanítjátok, hogy a szentírás mellett semmit sem szabad vallási kérdésekben irányadóul elfogadni. Kérdjük tehát, hol található a szentírásban a »trinitas«, »personae«, »essentiae« kifejezések. Míg ez általatok nem lesz kimutatva, saját szabálytok szerint elvetjük és kárhoztatjuk a szentháromság tanát. Hisz töletek tanultuk, hogy a szent atyák, a régi hagyományok s a zsinatok figyelembe nem vehetők. Ezen érvelés támogatására még idéztetik Ochinusnak egy mondata.

Az utóbbira nézve megjegyzi Bullinger, hogy Ochinus Angolországból visszatérte után, honnan kiváló bizonyítványokat hozott magával, Zürichben néhány éven át lakott. Ezen idő alatt mindig nyíltan vallotta, hogy tanaikkal és rítusukkal egyetért, a mit nyilvánosan eskütétellel is megerősített. Utóbb tudták csak meg, hogy ő bizonyos dialogusokat, melyekből ellenfelük idézget, latin nyelven Baselben kinyomatott. Ekkor e dologra a baseli tanácsot azonnal figyelmeztették, a mely a munka további terjesztését betiltotta, megtalált példányait pedig elégettette. Viszont a zürichi tanács szerzőjét családjával együtt a városból kiutasította. Innen Ochinus egyenesen Lengyelországba ment és ott csatlakozván azokhoz, kik legnagyobb ellenségeik, folytatta Isten ellen és ellenük való működését. Habár tehát a nevezett egy ideig náluk is tartózkodott, azért nekik semmi közük sincs átkos dialogusaihoz. A mi másfelől azt a vádat illeti, hogy a keresztyén ókor nyilvánulásait elvetik, ez ellen Bullinger határozottan tiltakozik. A református egyház is megadja a zsinatok határozatainak és az egyházatyák kijelentéseinek, a mennyiben a szentírással megegyeznek, a méltó tiszteletet. Különbösen is, ha oly szavak mint »Unitas«, »Trinitas«, »Persona«, »Essentia«, »Consubstantialis«, stb. a szentírásban fel nem található, az igen természetes; mert a próféták és apostolok nem latinul, hanem héberül és görögül írtak: mindazonáltal azon szent dolgokról, melyeket az említett szavak kifejeznek a szentírás megfelelő értelemben határozottan szól.

Midőn a bevezetésben folytatólag gúny tárgyává tétetnének a

czáfolandó munkában a pápai hatalomra vonatkozó tételek: egyesesen rosszlelkű rágalomnak nyilvánítatik az azokból szójáték útján levont az a következtetés, hogy a helvétek tanítása szerint a királyoknak nem kellene engedelmeskedni. Szintily természetű vádaskodásnak bélyegeztetik az a ráfogás, mintha az egyházakban támadt mindennemű bajok és zavarok a zürichiek tanára volnának visszavezethetők. Ellenkezőleg minden bajnak szülőokául az jeleztetik, hogy a római egyház régi egyszerűségéből kivetkőzött és mindenféle babonának hódol.

Hasonlókép visszautasítja Bullinger azt a vádaskodást, hogy a protestánsok a keresztyén nevet megvetik és az »Evangelikusok« nevével bitorolják, illetve miután az evangéliumot különbözőleg hirdetik, némelyek Lutheranusoknak, mások Zwinglianusoknak nevezik magukat. A helvétek iratai nyilvánvalóan az ellenkezőt, vagyis azt bizonyítják, hogy ők nem akarnak más mint keresztyén névvel élni. De egyébként sem áll az, hogy ötven év előtt az egyházban csak a keresztyén név használtatott volna, mert nagyszámú pápista Benedekről benediktinusnak, Domonkosról dominikanusnak s Ferenczről francziskánusnak nevezte és nevezi magát. A reformált egyháznak csak egy evangélioma van, — az mely a szentírásban foglaltatik és sem Luthernek, sem Zwinglinek más evangélioma nem volt. Luthertől a testvérek nem pártolhattak el, mert sohasem voltak lutheranusok. Az utóbbi szavaira nem esküdtek soha, hanem csak Krisztuséira, de azért Lutherrel együtt harcolnak a pápisták romlottsága ellen s hitük tisztaságáért: róla azonban épúgy nem akarnak elneveztetni, mint Zwingliről, a ki vidékeiken a római egyház tévelyei ellen még azelőtt harczolt, mielőtt Luther neve ismeretessé vált. Az sem igaz, hogy az egy pápa helyett többet tettek volna, u. m. Zwinglit, Luthert, Kalvint; az evangelikusoknál megvan az egyház egysége és a tan állandósága. Minden mi egyházaikban történik az apostoli kanon szerint illően és rendben megy végbe.

Ezután Bullinger csodálkozását fejezi ki ellenfelének ama vakmerősége felett, hogy Zwingli híveit vádolja a háborúra és viszálykodásra való törekvéssel, holott éppen Róma Marsnak és Bellónának székhelye. Miként a folyók nagy áradattal rohannak le a hegyekről, úgy zúdítják Róma közegei, a bibornokok, püspökök és apostoli legatusok a véres háborúkat a népekre. Merőben rágalmaknak nyilvánítja Bullinger ellenfelének ama további állításait is, hogy a genfiek és a zürichiek nem értenek egyet az úrvacsora tanára nézve; hogy a zürichiek Calvin könyveit elítélték és elégették; hogy a zürichiek és berniek nem helyeslik Servetnek elégetését. Eme ráfogások valótlanágát mutatja a zürichi consensus. Zürichben még a pápisták istenkáromló könyveit sem égették el soha, annál kevésbbé juthatott eszükbe, hogy ezt a kegyes Calvin műveivel tegyék. Gentben elégették ugyan a spanyol Michael Servet-et, de nem a többi helvét hitközség beleegyezése nélkül,

Mert már századok óta nem lépett fel ilyen istenkáromló, aki még halálában is fentartotta makacson undok tévtanait. A mit csak mindenféle zsidó és török iskolákból huszonöt év alatt merített, a mi tévtant csak összegyűjthetett, azt mind könyvébe rakta le. Már pedig az összes isteni és emberi törvények azt parancsolják, hogy az istenkáromlást meg kell büntetni. A midőn a nemes genfi tanács ezt megtette, kötelessége szerint járt el. A miért tehát a zürichiek sohasem vádolták a genfiakat, sőt inkább dicsérendőnek találták, valamint Melanchton is eljárásukat műveiben helyeselte.

Munkája végén névtelen szerzője még egy éles nyilat röpit ellenfelei táborába, mely, úgy látszik, jól talált. Ki ne csudálkoznék, — úgy mond — ha látja, hogy nemes férfiak tanácsért fordulnak oly népekhez, melyek a nemességnek legmegátalkodottabb ellenségei, azt körükből kiirtották, és nemes s plebejus között nem ismernek különbséget, — amelyek a tiszta vallással a rangfokozatokat meg nem egyeztethetőknek tartják.

Belátva e vádnak nagy horderejét, Bullinger azt bővebben tárgyalja. Nevezetesen fejtegeti, hogy, bár a helvéteknek gyakran harcolniok kellett a nemességgel, küzdelmük mindig ősi jogaik és szabadalmaik megóvását czélozta és védelmi természetű volt. Hogy náluk sok nemesi család kipusztult, annak nem ők az okai, hanem az, hogy Albrecht császár megöletése után felesége és gyermekei, köztük Ágnes magyar királyné, az Albrecht ellen összeesküdött nemességen szörnyű bosszút álltak. Ekkor a nemesi rendnek számos tagját megölték, mások idegen országokba menekültek. Hátrahagyott birtokaikból építette aztán Ágnes és Albrecht özvegye, Karinthiai Erzsébet, a königsfeldeni kolostort azon a térségen, ahol a császárt megölték. Egyébiránt még ma is nagyon sok régi és előkelő nemesi család lakik Helvétiaiban. Megvannak nekik váraik, birtokaik, kiváltságaik, méltóságai és u. n. iurisdictiójuk. Igen nagy náluk is a különbség nemes és plebejus között. Ép oly tiszteletben részesülnek amazok a hatóságok részéről is, mint monarchikus államokban. Sohasem tanították ők, s most sem tanítják, hogy nincsenek rangkülönbségek; sőt a nép, követve az evangéliom tanítását, szívesebben engedelmeskedik a felsőbbségnek most mint azelőtt, — megadja a kellő tiszteletet annak, a kinek tisztelettel tartozik.

Mindezekből, — hangsúlyozza Bullinger, — a nemes lengyel férfiak könnyen beláthatják, hogy mit czéloz ellenfelük rágalmaival. Nyilván azt akarja elérni, hogy irányukban gyűlöletet és megvetést támasszon, és elvonja olvasóit azon igaz hittől, melyet Istennek hála, a tisztult egyházak Helvétiaiban, Franciaországban, Angliában, Skótiában, Lengyelországban és Magyarországon kivétel nélkül, Németországban pedig részben vallanak. Helyette majdan oly egyetemes egyházat kíván meghonosítani, mely a római pápa korlátlan hatalma alatt áll és a kijelölt különböző irányokban tévtanait követi. Azért ne hallgassanak a lengyel hívek

ellenfelének hamis tanításaira, melyeket papjaikhoz, a néphez, sőt már királyukhoz is mert intézni. Bár csak ő Felsege elzárna füleit az ily szemfényvesztők besúgásától, a milyenek gyakran már egész birodalmakat megdöntöttek. Nem hiába nevezi ellenfele felszólalását »apostrophe«-nak, valójában »elfordítás« az a helyes útról a rosszra, az igazságtól a hamisra, az isten szavától az emberi koholmányokra, az igaz hitről mindenféle üres tévhitre. Ezért hathatósan kéri Krisztusnak összes híveit Lengyel- és Magyarországon, hogy állandóan ragaszkodjanak az isten fia evangéliomához, és ne ütközzenek meg azon, ha velük azt akarják elhittetni, hogy a lengyel Antitrinitariusok tőlük származnak.

Végül melegen ajánlja Simler kitűnő könyvét, mely nagy tudományossággal küzd az antitrinitariusok ellen. A szentíráson mindenekben alapuló értekezéséből világosan kitűnik, hogy a zürichi egyház tana igaz orthodox.

Ezt a bevezetést követi Simlernek külön előszava, mely szintén a magyarországi és erdélyi orthodox egyházakhoz is van intézve. Ebben ő hivatkozik arra, hogy 5 év előtt Stancariusnak rágalomtelt munkája ellen kiadott védiratában¹ figyelmeztette lengyel pártfogóit és lelkésztársait a náluk titkon terjesztett arianismusra, mely még Stancarius tévtanításainál is veszélyesebb. Hogy ebbeli intelmeik éppen nem voltak hiábavalók, csakhamar kitűnt. Az akkora Lengyelországban összehívott Blandrata György, Gentilis Bálint és Alciatus Pál ugyanis eleinte azt színeltek, hogy velük egyetemben Stancarius őrzőngéseit kárhoztatják, alattomban azonban maguk is hirdetgették, hogy Krisztus istensége kisebb az atyjánál, s így csak ily alárendeltebb természete szerint járt közbe éretünk; továbbá, hogy az atya, fiú s szentlélek nem egy Isten, hanem három különböző lény, kik közül egyedül az Atya öröktől fogva való egy Isten, a fiú s szentlélek ellenben ezen legfőbb egy Istentől való s tőle függő két lény. Utóbb pedig, midőn megerősödvé hatalmas pártfogókra találtak, tanaikkal már nyilvánosan felléptek, de még ekkor sem saját czégük alatt, hanem megnyert közegeik, nevezetesen a fennhéjázó és kérkedő Pauli György a krakkói egyház lelkésze, továbbá Cazanovius János lovag és a képzettségben s ékesszólásban mindnyájukat felülmuló franczia születésű Statorius Péter útján. Erre vették fel az antitrinitarius nevet, voltaképen azonban helyesebben »anomoeus«-oknak, a mint a régi arianusokat hívták, vagy »thriteisták«-nak volnának nevezhetők, a mennyiben a három isteni személy között bizonyos rangfokozatot állapítanak meg. Utóbb, a mikor a Zürichből elutazott Ochinus Lengyelországba érkezett: a thriteisták körében is nézeteltérések támadtak, jelesül kezdtek a gyermekkeresztelést kárhoztatni, többen

¹ Ezen már fenebb is említett munka czíme: Responsio ad maledicum F. Stancari librum adversus ecclesiae Tigurinae ministros, de Trinitate et mediatore J. Ch. Tigur. 1563.

pedig tagadásba vették a Szentlélek isteni voltát. Így azután az antitrinitáriusok két pártra szakadtak. Egy részük megmaradt thriteistának Gentilis Bálint vezetése alatt, kinek helyébe később Statorius lépett. Mások a samosetanusok táborába mentek át, azt vitatván, hogy Krisztus nem öröktől való Isten, s nem létezett, mielőtt szüz Máriától született. Ezekhez csatlakozott Paulus Gergely híveivel, ki most naponta új orakulumokat kohol, s azt jóslgatja, hogy két év múlva, mikorra a zsidók és törökök Krisztushoz áttérnek, be fog köszönteni az ezer évig tartó aranykor.

Az utóbbi párt, mint az előszóban folytatólag felemlítettük, az erdélyi Dávid Ferenczben talált vezérére, a ki viszont megnyerte Blandratát, habár ez hír szerint Melius Péter debreczeni lelkészről nyilvános disputációban legyőzve, oda nyilatkozott, hogy ő mindig hitt az örökkévaló Isten fiában. Dávid, Simler szavai szerint, semmi más, mint egy illusztrált Servet, s ugyanoly vallási irányú, mint Lengyelországban Gonaesius. Ezen újdonsült samosetanusok, illetve servetanók eleinte tévelygéseiket alattomban kéziratilag terjesztették, s csak később akadván Erdélyben egy hitvány nyomdászra, annak segítségével hozták mételeyezett tanukat a nyilvánosság elé. De az eszeveszett nyomdász arra is vetemedett, hogy a Szentháromságot becsmérítő képeket kinyomasson, a miért halállal lakolt.¹

E közben — folytatja a szerző — számos kiváló lengyel főúr s egyéb tekintélyes férfiú sikeresen védte meg a Szentháromság hitelét ellenfeleik ellen. A mellett Lengyel- és Magyarország tegtudósabb férfiai ebben az ügyben szóval és írásban, illetve részint latinul, részint népük nyelvén írt munkáikkal jó szolgálatokat tettek Krisztus egyházának. Ekkép, bár a szakadás fejei hibáikban megmaradtak, a jó útra sokakat visszatérítettek.

Ily viszonyokkal szemben határozta el magát azután Simler és pedig mint mondja, nagy nehezen, Trecius folytonos unszolására és néhány lengyel barátja szorgalmazása folytán a jelen munka megírására. Ha ez nem öleli fel a fennforgó egész anyagot, ezt a szerző főleg annak kéri tulajdonítani, hogy ellenfeleiknek irataihoz csak nehezen jutott, és például David Ferencznek Melius ellen írt egy könyvét, Gonaesiusnak némely iratait, és Sz. János evangéliuma első részének egy névtelen commentárját csak akkor kapta kézhez, a mikor jelen könyvének három része már ki volt nyomva.

Egyébként ha figyelembe veszi, hogy a római iga alól alig felszabadult lengyel egyházakat a pápa, annak követői, Hosius, és a püspökök mindennemű mesterséges eszközökkel a régi iga

¹ Érti a következő munkát: »De Falsa Et Vera Unius Dei Patris, Filii Et Spiritus Sancti Cognitione, Libri Duo. Autoribus ministris Ecclesiarum consentientium in Sarmatia et Transylvania,« mely Gy.-Fejérvárott 1567. Hoffhalter Rafael nyomdájából került ki, aki ugyanis a rá következő évben már meghalt.

alá visszacsábítani törekednek, másfelől pedig Stancarus, az Arianusok, Thriteisták és Samosetanusok részéről még súlyosabb veszély fenyegeti: csak bámulni tudja a lengyel főuraknak az igaz hit megőrzésében való kitartását, melylyel annyi viharral szemben a kikötőt megőrizni tudták.

Szavait különben az orthodox tannak összes magyarországi és erdélyi védőihöz is intézi, kiknek küzdelmeit ugyan nem annyira ismeri mint a lengyelekét, de azért tudva van előtte, hogy egyházaikat Blandrata és Dávid Ferencz üzelmeitől minő veszély fenyegeti. Minél közelebb fekszik országuk a török birodalomhoz, annál inkább lehet félni, hogy a samosetanus-féte tévtan, mint a mahomedanizmussal rokon, ennek utat fog nyitni. Mindazonáltal jó reményeket fűznek a magyarországi főurak és főleg II. János magyar király befolyásához, kik bizonyára rajta lesznek, hogy a bajokat csírájukban elnyomják. S ha a király elnöklése alatt tartott colloquiumok és zsinatok a samosetanusok eretnekségének kiirtására és az egyház kívánt békéjének helyreállítására még nem is vezettek: a zürichiek teljesen bíznak munkájok végleges sikerében, hisz Krisztus nem hagyja el azokat, kik tiszta szívből dicsőségéért fáradoznak. Egyben a lengyel főurakat kéri, hogy a velük oly szoros kapcsolatban levő szomszédos országot Krisztus birodalmának terjesztésében tettel és tanácscsal segítsék. Viszont igéri a helvétek nevében, hogy ők készek szent és orthodox hitükért imáikkal, irataikkal, sőt, ha szükséges, vérükkel küzdeni.

Ezen előszavában Simler nem jelöli ki a forrást, a melyből magyarországi információit merítette. Úgy látszik, e tekintetben Thuri Mátyás is járt kezére, a mennyiben 1568. márczius 28-án kelt kétrendű levelei szerint¹ nyilván ő értesítette Wolphius útján a zürichieket először ama nagy feltűnést okozott s szinte előszavában is kiemelt körülményről, hogy az erdélyi unitáriusok a Szentánomságot gúnyoló képeket nyomattak ki. Ő küldött továbbá Bullingernek az unitárius hitvitákra vonatkozó többrendű új nyomtatványt, a melyeket ez bizonyára vejének átadott; valamint már akkor hivatkozik Simlernek készüléfében levő fenebbi könyvére, mint olyanra, melytől megjelenése után egyházi állapotaikra kedvező befolyást vár. Egyben még megemlítendőnek vélem, hogy Thuri Bullingerhez intézett soraiban ennek emlékébe visszahozza azt a mondatát, a melylyel Blandratát zürichi látogatása alkalmával magától elbocsátotta, hogy t. i. senki és soha még Krisztust bántatlanul meg nem támadta.

A már régebben közzétett magyarországi levelezésből még négy levél esik a fenforgó időszakra. Ezekre nézve is hiányzanak a címzettek válaszaí és részben az előzmények, annyi azonban

¹ E levelek egyike Bullingerhez, másika Wolphiushoz van intézve, mely utóbbira már jelen czikk I. fejezete végén hivatkoztam.

megállapítható, hogy Bullingernek magyarországi hitsorsosaival való összekötése egészen 1575-ben történt haláláig tartott.

Az 1569 ápril hó 27-kén kelt első levélben Melius megkeresi Bullingert, hogy a Serveto-Blandrataistáknak »De falsa et vera Dei cognitione« és »De cognitione Antichristi« című két könyve, és bizonyos József rabbi istenkáromló műve ellen írt czáfolatait Zürichben kinyomassa. Gyors választ kér, minthogy, ha kívánsága nem teljesíthető, Béza tanácsára Gentbe fogja küldeni kéziratait. Az eredeti levélre Bullinger rávezette, hogy a válasz hova intézendő; a miből, de a megkeresés szövegéből is következtetni lehet, hogy a két reformator előbb egymással nem állott levelezésben.¹

Bullinger felelete tagadó lehetett, mert Bézának Meliushoz és Threchiushoz a következő 1570. év június 18-án írt leveleiből kitűnik, hogy a debreczeni lelkipásztor csakugyan küldött neki kéziratokat kinyomatás végett, a mit ő meg is ígért.² A nyomtatványok azonban nyomtalanul elvesztek.

A többi három levelet Paksi (Paxius) Mihály, utóbb egri lelkész, 1572. ápril 12. s deczember 4-én és 1573 ápril 5-én intézi Heidelbergából Simlerhez.³ Ezeknek különben ismert tartalmából a következő érdekes adatokat véltem kiemelendőknak.

Simler nemcsak Paksival, hanem Károlyi Péterrel, Dudit András volt pécsi püspökkel és Meliussal is levelezésben állott. Most Paksinak ajándékba küldi Bullingernek egy munkáját, melyért ez különös háláját nyilvánítja. Azt olvasva — úgymond — meggyőződött, hogy a zürichi egyházat Isten szelleme kormányozza. Aggódik azonban, hogy a munka a legtiszteltebb aggastyán hatyúdalát képezi.

Erdélyben szabadon jár-keel a börtönből kikerült mahomedanus Ádám, a ki alatt a levelek írója a volt heidelbergi lelkipásztort, az előbb az arianizmusra áttért, utóbb pedig apostatává vált Neuser Ádámot érti. Azonkívül Olaszországból ide visszaérkezett három bölcsészeti tanuló, kik a lélek halhatatlanságát nyilvánosságra hozott thesisekkel megtámadták. Az új erdélyi fejedelem (Báthory István) az ifjakat Dávid Ferenczcel együtt maga elé rendelte; midőn pedig az utóbbi azon kérdésére, hogy osztozik-e a jövevények tanaiban, részben igenlőleg válaszolt, őt eme szavakkal üzte el a maga színe elől: Távozz innen legutálatosabb eretnek. Isten segélyével rövid idő multán megtöröm szarvaidat.

Előzőleg Dávid Ferencz Károlyi Péternek egy gyarló magyarsággal írt nyomtatvánnyal válaszolt. Ezt Thuri Ursinusnak kívánságára deákra fordította, hogy tartalmával külföldi barátai is megismerkedhessenek. A fordítás egy példányával azután Simlernek

¹ Böhl 114—119. I.

² Epistolarum theologiarum Theodori Bezae liber unus. II. editio. 1575. 191—197. I.

³ Miscell. tigur. 213—227. I.

is szolgált, megjegyezvén, hogy annak első része nem annyira velük, mint a scholasticus sophistákkal foglalkozik. A fordított vitairat tehát nem lehet más, mint Dávidnak Kolozsvárott 1571-ben megjelent ily című munkája: Az egy atyaistennek és az ő áldott szent fiának, a Jézus Krisztusnak istenségekről igaz vallás-téte¹

Végül Thuri elpanaszolja, hogy míg egyházaikat előbb a törökök, majd az arianusok pusztították, most az új fejedelem alatt a pápisták kezdik erősebben ostromolni. Ehhez járul oly kiváló férfiakkal, mint Szegedi Istvánnak és Melius Péternek elhalálózása. Miután azoknak emlékét megörökíteni kívánja, kéri Simlert, hogy küldjön neki a nagy halottak fölött írt sírverseket úgy saját tollából, mint Bullingertől és többi testvéreiktől. Hasonló kérelemmel fordul Bézához is. Egyébként annak sincs nyoma, hogy az emlékbeszéd s a sírversek csakugyan elkészültek és közzétették volna.

Ezzel kimerítettem azoknak az adatoknak sorozatát, melyekről Bullingernek a hazai reformációhoz való viszonyára nézve tudomást szerezhettem.

Jelen vázlatos közlésem hézagait, nem kétlem, behatóbb levéltári kutatások, valamint a zürichi reformátor hátrahagyott munkáinak és egykori protestáns egyházi irodalmunknak összehasonlító tanulmányozása sok tekintetben ki fogják egészíthetni.

RÁTH GYÖRGY.

¹ Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár. I. R. 86 sz.

OSZORAI SZENTIRÁS FORDÍTÁSAI.

Annak a nagy szellemi mozgalomnak, mely a reformációval Németországban megindult, hatása már a XVI. század huszas éveiben megnyilatkozott Magyarországon. Az a nimbus, mely a pápa által 1521. jan. 4-dikén kárhordatott Luther személyét körülvette, hazánk fiatalságára is oly hatással volt, hogy már 1522-től kezdve sűrűn megfordúlnak Wittenbergben, hogy »a tiszta igazság igéit közvetlen forrásból, magának a mesternek ajkairól hallhassák.«

II. Lajosnak Szalkai László esztergomi érsek által sugalmazott szigorú törvényei, a mohácsi vész után pedig I. Ferdinándnak állhatatos katholicitása egy ideig útját állották annak, hogy a reformáció követői nyíltan kifejezést adjanak a reformáció által előidézett szellemi mozgalomhoz való tartozásuknak, így történt, hogy csak 1529/30-ban merik bevallani nyíltan úgy a főrangúak, mint a külföldi akadémiaikon tanult ifjak, hogy határozottan szakítanak a kath. vallással s meggyőződésüket pártfogással, élőszoval és írásban nyíltan is hirdetni merik.

Az első, a ki a kath. vallás ellen támadólag lépett fel, *Ozorai* Imre volt, a ki »De Christo et Antichristo et eius Ecclesia« című könyvével (1535.) nemcsak a polemikus iratok sorát kezdi meg, hanem egyszerre erősen és hevesen támadja meg a katolikus dogmákat.

Ozorairól, élete körülményeiről éppen semmi adat sem maradt fenn. Mindössze annyit tudunk róla, hogy a tolnamegyei Ozorán született s az 1531-dik évben Wittenbergben együtt tanult Thuri Lukácsossal s valószínűleg ott ismerkedett meg Tornyai Ferenczcel. Az a viszony, melyet ott kötöttek s a közös célra való törekvés által megerősítettek, vezethette a tolnamegyei származású Ozorait a tiszántúltra, hogy itt s azokkal együtt legyen terjesztője az evangéliumi tudománynak.

Az 1530/31. tanévben Krakkóban is be volt iratkozva, de a két egyetem erre vonatkozó bejegyzéséből még az sem egészen világos, hogy hol fordult meg előbb, csupán annyi sejtethető, hogy egyiken a téli, másikon a nyári félévet töltötte.

Abból a viszonyból, mely közte s a fentebb említett Tornyai Ferencz között keletkezett, a melyből kifolyólag működése teréül

a Tisza-Maros közti vidék reformálására vállalkozott, valószínűnek látszik, hogy a téli félévet töltötte Krakkóban, a nyárit pedig Wittenbergben s onnét jött aztán barátjával a Tisza vidékére, hol Gelei Katona István szerint a »Nadányi és Massai Nagyságos Urak« pártfogása mellett Békést reformálta.¹

Nadányi János az 1532-ik évről említi, hogy a Körös és Maros mentén már akkor voltak evangélikusok, kiket a három Nadányi: Melius, Gyárfás és István pártfogoltak, kiknek Bihar- és Békésmegyében terjedelmes birtokaik voltak abban az időben. Fel- említi a nevezetesebb reformátorok között Ozorai Imrét, Gálszécsi Istvánt és Literati Lukácsot.²

A Massai-család — Istvánfi szerint — Olaszországból származott s Biharban, különösen pedig Békésben és Zarándban nagy birtoka volt. A reformáció korában Imre, András, László és János éltek, kik közül főleg Imre volt a reformácziónak buzgó híve s mint ilyent Szikszai Fabriczius Demeter 1563-ban Wittenbergben üdvözlő verssel tisztelte meg. Testvérük, vagy közülök valamelyiknek leánya volt-e Massai Margit, Pázmány Péter anyja, nem tudjuk. Egy másik Massai leánynak is fennmaradt emléke, Mágocsi Gáspár feleségéé, Eulaliáé, a kinek Melius J. Péter 1563-ban az ő válogatott prédikációját ajánlotta.

Ezeknek pártfogása mellett jelenhetett meg Ozorai munkája is, mely rövid idő alatt közkézen forgott, nemcsak azon igazán eredeti magyar jellegénél fogva, mely minden során meglátszik, hanem azért is, mert ez a könyv volt az első támadás magyar nyelven a kath. dogmák ellen s első nyomott hirdetője a reformáció tanainak.

A nem nagy terjedelmű könyv egészen Luther szellemében van írva, de példáit és magyarázatait a magyarországi viszonyokból meríti.

Mikor azt bizonyítja, hogy az ember csak Krisztus érdemei alapján nyerhet Istentől kegyelmet, a következőkép argumentál: »Példát mondok erről, hogy jobban megértсед. Volnál te a váczai püspök szolgája vagy jobbágya, vennék el neked lovadat a budai harminczadon, mennél el a te uradhoz, nagy püspökökhöz, mondanád meg a te akaratodat, a te urad azt mondaná teneked, menj el jó atyámfia, kérd én nevémmel kincstartó uramat, hogy én értem adassa meg a harminczadosokkal a te marhádat. Immár gondold meg te, ha ott megadnák neked a te marhádat, ha a te kedvedért adták volna meg a te marhádat? nyilván nem meri nem szükség volt volna neked ott a te urad nevének emlitened és ha pedig mind estig kérted volna is, sem adtak volna meg a te

¹ Békésinum reformavit Emericus. Ozora itempore Magnificorum Dominorum Nadányi et Massai.

² Nadányi: Flori Hungarici 216. lap. »Melius, Gervasius et Stephanus Nadányi Emericum Ozorai, Thomam (helyesen Stephanum) Gálszécsi et Lucam Litteratum ceterosque inter Crysium et Marusium Evangelicos patientia tutati sunt.«

keremesedre, azért bizton csak az te urad érdemeért és az ő neveért adták meg a the lovadat: igaz azonképpen a mi könyörgésünknek és imádságunknak érdemeiért semmit mi nekünk az uristen nem ad, hanem tisztán az ő fia érdemeiért és nevéért.« (LII. ív. 77. l.)

Mikor a sz. miseáldozat ellen ír, a következőket mondja: »A misének neve nincsen a szentírásban. Találtatik pedig a zsidó bibliában, nem a deák, sem a görög bibliában. Megmondom a helet is. Ez a zsidó ige »missa« vagyon Mózes V. k. 16. részében. (A panis propositionis-ból származtatja a misét, melyet csak a papoknak volt szabad megenni, s ebből következteti, hogy:) Könnyű megérteni, hogy nem jól mondják a Krisztus testének hozzánk való vételét e névvel, mert más dolog a missa és más az urunk testének és vérenek hozzánk való vétele.« (90. l.)

»Az egyházi embert vagy fogadják plébánusságra vagy oltármesterségre avagy káplánságra; ha plébánusságra fogadják vagy városra, vagy falura fogadják, hát így fogadják: Jó uram, im az uraim neked adják a plébánosságot, de úgy, hogy káplánt tarts, kik reggel urunknak test-vérét hozzájuk vegyék és ebéd előtt meg-ugyan te magad ünnep napon ved el hozzád. De szebb névvel mondják, mert im ezt mondják, meg legyen mind a nagy mise, mind a reg mise, ez pedig mindegy, mert a kit misének szoktak mondani, ama mivoltával pedig csak az Urunknak testének vérenek vételében és a beszédekben, a kikkel a kenyér és bor megáldatik, miképpen a Krisztusnak szerzése ezt megmutatja.« (119. lap.)

»Ha a gyulai plébánus két hétig vagy egy hónapig oly embereket nem tartand, hogy kik urunknak testét vérét hozzájuk vegyék, ha képes volna, hogy a plébános oly jámbor volna, mint Istennek angyala, sem tartanak a plébánosságban. Viszont ha a város nem fizetend, bizon sem a plébánus, sem a káplánok hozzájuk nem veszik, hanem azt mondják, hogy nem tartoznak vele.« (105. lap.)

E néhány példából is megítélhető e könyv iránya és tartalma. Minden állítását bőségesen igyekszik szentírási idézetekkel megerősíteni, a melyekből nemcsak alapos képzettsége, hanem az sz. írásban s az egyházatyák műveiben való jártassága is kitűnik. Meglátszik munkáján a wittenbergi iskola hatása, bár az ott töltött félévet kevésnek tartjuk arra, hogy ekkora készültséggel lépjen fel a katolikus vallás ellen.

Azok az idézetek, melyeket argumentumok gyanánt munkájában felhoz, az a biztosság, melylyel a zsinatok végzéseit s az egyházatyák mondásait alkalmazza, arra a föltevésre visznek, hogy Ozorait egyikének tartsuk azon papoknak és szerzeteseknek, a kik a reformáció szellemének hódolva, a kath. egyházat elhagyták s a reformáció leghatalmasabb terjesztőivé lettek.

Ezen föltevés bizonyosságára felhozhatjuk azt, a mit Iratosi

János az 1523-dik évi végzésről mond: »Valjon kik ellen lón ez? Kopácsi István, Siklyósi Mihály sárospataki és ujhelyi tanítók és azok Patronusa Prini Péter ellen . . . Ozorai Imre Békéncse s annak fautori az Ladányi és Massai urak ellen. Kálmáncsehi Márton Munkácsban és annak fautora Petruith Péter ellen.«¹

Az az út, melyen Kopácsi István, Siklyósi Mihály és Sztárai Mihály a sárospataki ferenczrendi kolostorból Baranyába jutottak, melyen Kálmáncsehi a gyulafehérvári stallumból a debreczeni, munkácsi s beregszászi papságra került, arra enged következtetni, hogy a velök egy társaságba jutott Ozorai talán szintén a ferenczrendieknek valamelyik dunántúli kolostorából — talán a pécsi, monostori vagy szigetvári zárdából — került előbb külföldre; hogy theologiai készsége alapján reformátornak képezze ki magát.

Azon, hogy az első igazi reformátorok csakis kath. papok lehettek, nemcsak nem kételkedhetünk, hanem még akkor is, ha valamelyik reformátorról nem volnának biztos adataink, mint Ozorairól sincsenek, már a dolog természetéből következtethetjük, hogy azoknak eo ipso kath. papoknak kellett legyen lenniök.

Még ha nem volna is ismeretes előttünk Kopácsi, Siklyósi, Sztárai, Kálmáncsehi, Dévai Biró Mátyás kath. volta, akkor is valószínűnek mernénk mondani Ozorai kath. papi voltát. Csak azok foghatták fel a reformáció üdvös hatását, a kik a kath. papság nyomasztó helyzetét, a főpapság és pápaság visszaéléseit s ezek mellett theologiai képzettségük alapján a keresztyén vallás tisztaságát ismerték és óhajtották. Csak ők bizonyíthatták az új tanok igazságát a conciliumok határozataival, az egyházatyák felfogásával s a szentírás idézeteivel.

Az 1530. elején fellépő reformátorok nem is kerülhettek ki máshonnan, mint a kath. klérus tagjai közül. Ezek példája, bátorsága, tudása, képzettsége nevelte aztán már a protestáns szülőktől származó későbbi reformátorokat.

Ozorai munkája tehát míg egyrészt arról nevezetes, hogy alkalmat nyújt szerzőjének egykori katolikus papi voltára következtetni, másfelől értékes azon tekintetben is, mert a benne levő sz. írási idézetek latin szövege ugyanazon betűkkel van nyomva, melyek a krakkói töredék sokáig oly hasztalanul kutatott típusának felelnek meg.²

Az idézetek latin szövege után mindenhol ott van azok magyar fordítása is. Mivel eladdig magyar sz. írás nem volt, a szerző kénytelen maga mindjárt szentírást is fordítani.

Ez idézetek míg egyfelől Ozorai nyelvéről nyújtanak áttekin-

¹ Iratosi : Az ember életének boldogul igazgatása módjáról. Előljáró beszéd. Lőcse, 1641.

² V. ö. az Akadémiai Értesítő 1896. aug. füzetében megjelent »A krakkói töredékről« cz. értekezéssel. (Csak megemlítem, hogy e betűk azonossága, annak idejében Fraknoi Vilmos közt és köztem szóbeli vita tárgya volt, de a kérdés eldöntetlenül maradván, róla egyönnk sem szólt nyilvánosan. Sz. Á.)

tést, másfelől azért is érdekesek, mert összehasonlításra adnak alkalmat a legelső fordítások nyelvét illetőleg.

Igy az ujszövetségi idézeteket Pesti Gábor újtestamentum fordításával hasonlíthatjuk össze, mely e munka után egy évre 1536-ban jelent meg, a Sz. Pál leveleiből vett idézeteket pedig a két évvel előbb megjelent Komjáti-féle fordítással.

Főleg a Komjáti-féle fordítással való összehasonlítás alapján dől meg Ribininek ez összehasonlítás nélkül különben igen kecsegtetőnek látszó adata, hogy t. i. a Sz. Pál leveleinek sajtó alá rendezésében Ozorainak is lett volna része. Ribini u. i. Dévairól szólva ezeket mondja:¹ Est verisimile hanc epistolarum Paulinarum editionem eorum ministerio procuratam esse, qui curam propagandae per Hungariam Wittenbergensium doctrinae ad se pertinere existimabant, quos inter et Matthiam Devaium principem locum tenuisse constat. Habuerit Matthias complures laborum socios, non indignos posterorum memoria. Praecipui fuerint: Stephanus Kopácsi, Michael Sztárai, Andreas Batizi, Stephanus Szegeginus, Emericus Ozorai, Michael Szilvási.

Ha Ozorainak, ki 1530-ban volt ugyan Krakkóban, része lett volna a sajtó alá rendezésben, bizonyára felhasználja e fordítást, a mit azonban nem cselekedett. De tudomása sem lehetett róla, mert Komjáti fordítása csak 1532-ben készült el s így nem is valószínű, hogy a munkának még csak első ívei is Krakkóba kerülhettek volna Ozorainak ott időzése alatt.

Ozorai tisztán, világosan, egyszerűen ír, ment minden keresetségtől, előadása olyan, mintha beszélne, könnyen folyó, érthető. Nyelve a XVI. század csiszolt, de nem finom nyelve. Többször használ ilyen kifejezéseket: papas keresztyén (katholikus), zertzetes sido (farizeus), megrögzött írás (canonica ratio), sömörgezis (ruga), pecsétes level (pignus), keputalo (hypocrita), megrutol (contaminat), oltármesterség (káplánság) stb.

A munkájában közölt idézetek közül csak az ujszövetségi s a Pál apostol leveleiből valókat vettük fel, amazokat Pesti, emezeket Komjáti — mint a hozzá legközelebb álló két író — fordításával vetve össze.

Ez idézetek összeállítását rendkívül megnehezítette ama körülmény, hogy egyik író fordításában sincsenek jelezve az u. n. versiculusok, csak maga a fejezet. Gyakran a fejezetek is helytelenül vannak idézve Ozorainál — lehet, hogy sajtó hibából — a mit ez összeállításban igyekeztünk lehetőleg megkorrigálni.

Máté. I. 21. Vocabis nomen eius Jesum, ipse salvum faciet populum suum a peccatis eorum.

Ozorai: Jesusnak neuezzed wteth, w meg zabadyt'a mynd az w nepet az w bwnéből.

Pesti: Kynek newet hywod Jesusnak, mert ew idweztyty az ew nepet býneibewl.

¹ Memor. Aug. Conf. Tom. I. pag. 32.

Máté. III. 9. Dico enim vobis quod possit Deus facere, ut ex lapidibus his filii surgant Abrahae.

Ozorai: Mondom tinektek, hog' az isten megteheti hog' eh kőuekből Abrahámnak fiaí tamagianak.

Pesti: Mert mondom tőnektek isten meg tehetý hogý ež kewek bewlýs fel tamazdhattýa Abrahā fýaýt.

IV. 7. Scriptum est enim: Non tentabis Dominum Deum tuum.

Ozorai: Meg wagion iruan, ne kesergesd te vradat istenődet.

Pesti: megýs irwan wagýon, ne keserehed az te vradat istenedet.

Máté. V. 27—29. Audistis, quod dictum fuerit antiquis: Non committes adulterium. At ego dico vobis, quod quicumque aspexerit mulierem alterius ad concupiscendum eam, iam adulterium cum ea commisit in corde.

Ozorai: Hallottatoke hog' azt mondottak ah regieknek: ne paraznalkogial, en kőnigh azt mondom tinektek, hog' ualaki maas ember feles eget ug' latangia hog' gonoz uegre lattia wtet, haat immar az w z w ueben paraznasagot tot w uele.

Pesti: Hallottatok mert meg wolt mondwa regýeknek, ne paraznalkogýal, de een mondom tőnektek, hogý wala ký chak latýaýs masnak feles eget meg kewanasra, Immar bwýalkodot zýwebe.

V. 20—21. Audistis, quod dictum sit veteribus: non occides: quisquis autem occiderit, obnoxius erit iudicio. At ego dico vobis, quod quisquis irascitur fratri suo temere, obnoxius erit iudicio.

Ozorai: Hallottatoke hog' azt mondottak ah regieknek: Ne őly, ualaki pegeglen őlend, melto iteletre. De en azt mondom tőnektek ualaki oknekűl attiafiara meg haragzik, melto iteletre.

Pesti: Hallottatok hogy az Regýeknek meg wolt mondwan: Ne ewlý, walaký kegý ewlend melto lezen iteletre. Sewt een azt mondō, walaký attýafiara wakmerewýl meg haragozik, hogý melto lezen iteletre.

Máté. VI. 8. Novit enim pater vester, quibus rebus opus sit vobis, prius quam petatis ab illo.

Ozorai: Tuggia ah ti menei atiatok minelkűl z w kőkłkottók meg annak elōtte minek elōtte kėrnetek w tōle.

Pesti: mert meeg az elewt ýol twgýa az tý mēnēyē attýatok, mý zyk-segtek wagýon, mýnek elewttē kerýtek tewle.

Máté. VII. 14. augusta est porta et stricta via quae abducit ad vitam et pauci sunt, qui inveniunt illam.

Ozorai: Szoros az kapu es szoros az uth, ki az eletre uizen, keuesen talaliak meg.

Pesti: szoros az kapw, ees keskeny az wt, ky az eletre wyzen, ees keuesen wannak kyk azt meg lelyk.

Máté. VII. 28. Multi dicunt mihi in illo die: Domine, domine, nonne per nomen tuum prophetavimus, et per nomen tuum daemonia ejecimus et per nomen tuum multas virtutes praestitimus? Ac tum confitebor illis, nunquam novi vos.

Ozorai: Nag' sokan mongiak ennekem az napon, Vram, vram, nem de ah te neuedben prophetaltonke? nem de ah te neuedbe ordogoket wztónke? es az te neueddel nag' dolgokat tottonke? es akkoron en azt uallom soha nem esmeritelek en titteket.

Pesti: Sokan fogyak ennekem az napon mondaný wram wram nemde te neuedbe profetaltwnke? ees az te neuedbe erdegeket iztenk, ees a te neuedbe egýeb sok iozagos chelekedeteket myeltewnk, de een nekýk akkoron azt wallom, soha nem esmeritelek tykteket.

Máté. X. 41. Qui recepit prophetam in nomine prophetae, mercedem prophetae accipiet.

Ozorai: Ah ki uezen Prophetat propheta neuében, prophetanak iutalmat uezi.

Pesti: Az ky Profetat fogad wgý mýnt' Profeta neuēbe, wezý iutalmat mýnt Profetanak.

Máté. X. 42. Et quicumque ad bibendum dederit uni ex pusillis: his poculum aquae frigidae tantum nomine discipuli, amen dico vobis, non perditurus est mercedem suam.

Ozorai: Valaki chák ég pohar uizet adand innia eggiknek eh kichinök közzöl chák ah tanithuannak neuiben bizon mondom hog el nem uezti iutalmat.

Pesti: walaký e kysdedek kewzzywl chak egyknek adand egy pohar hýdeg wýzet. Býzon mondom tý nektek, el nem weztý iwtalmat.

Máté. XI. 28. Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis et ego refocillabo vos.

Ozorai: Jöuetek mind niaian en hozzam kik munkalkottok es meg ferhelven uattok bwnnel es en titteket megh köniebbithlek.

Pesti: Jewetek een hozzam myndenek kýk nyomorgotok ees meg nehezýl-tettek ees een meg nyvgotlak týktekek.

Máté. XII. 36. Sed dico vobis, quod de quocunque verbo otioso, quod locuti fuerint homines, reddituri sunt rationem in die iudicii.

Ozorai: De mondom tinektek hog minden hjuolkodo bezedról kit emberek zolnak, rola zamot adnak iteletnek ideien.

Pesti: De mondom týnektek, hogý mynden hitsagos bezedrwl kýket embe-rek zolandanak, zamot kel rola agýny itelet napijan.

Máté. XV. 9. Frustra me colunt decentes doctrinas et mandata hominum.

Ozorai: Hciaban týztelnek engemet, tanithwan emberi tudomaniokat.

Pesti: heýaba týztelnek engemet, mert emberý tudomanyokat ees paran-cholatokat tanýtanak.

Máté. XV. 14. Si caecus caeco dux fuerit, ambo in foveam cadent.

Ozorai: Ha az uak uakot uezetend mind ketten ah uerembe esnek.

Pesti: ha wak wakot fog wezerlený, mynd ketten a werembe esnek.

Máté. XVII. 5. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene placitum est.

Ozorai: Ez az en zerelmes fiam kiben az en lekem meg niugouek.

Pesti: Ez az een zerelmes fýam kýbe ennekem myndenek kedwen (!) zerýnt wannak.

Máté. XVIII. 20. Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

Ozorai: Valahol ketten auag harman ózue gútenek en neuemben ot uagiok közöttök.

Pesti: Mert walahol ketten awagy harman egybe gýlnek een neuembe, ot kewzettek wagýok.

Máté. XIX. 4. Non legistis, qui fecit ab initio masculum et foeminam fecit eos, et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae.

Ozorai: Nem oluastatoke, hog ký elözör az embert teremte ug teremtee, hog ferfiat ees azzoni alatot teremte ees azt monda azert ember el haggia mynd attiat annyat ees az w felesegeuel ehge lesen.

Pesti: Nem olwastatoke, hogý ký leg elewzer teremtet, wgy teremfet, hogý lenne ferfýw ees azonyallat? ees monda ismeg nekýk. Ezert el hagya ember attýat ees annyat, ees ketten leznek egy testbe.

Máté. XIX. 21—23. Si vis perfectus esse, vade, vende quae habes et da pauperibus... cum audisset autem adolescens eum sermonem abiit tristis: erat enim habens possessiones multas. Jesus autem dixit discipulis suis: Amen, dico vobis, Dives difficile intrabit in regnum coelorum.

Ozorai: Ha tokelletes akarz lenni ereg el ag el mindent ah mit birz es ad ah zegeneknek... Mikoron halotta uolna az ifju ah bezedet zomoruan mine el mert nag sok iozagi ualanak w neki, Uduozitónk pegeg azt mondia az w tanítwanýnak, býzon mondom tinektek ah kazdag nehezen megen be menieknek orzagaba.

Pesti: Ha tewkelletes akarz lenny mennýel agýel myndeneket kýk wan-nak neked, oztogasd az zegenýeknek... mykoron az ýffýu ezt hallota wolna, megzomorodwan mene el onnet, mert sok iozaggal birt. Jesus kegýg mondia az w tanítwanýnak. Býzon mondom nehez a kazdagnak ýdwezyýlný.

Máté. XIX. 28. vos, qui squuti estis me in regeneratione, quum sederit Filius hominis in sede majestatis suae, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.

Ozorai: Ti kik engemet kóuettek meg uiolasnak ideien, mikor embernek fia az ű felseges zekibe űlend, ties tizen ket zekóken űltók iteluen az Israelnek tizenket nemzetséget.

Pesti: Mýkoron a meg wýulasnak ideýen ýlend embernek fya az ew felseges zekýbe, ýltek týis ot týzenketten, itelwen Israelnek týzenket nemzetséget.

Máté. XX. 23. Sedere autem ad dexteram meam et sinistram meam, non est meum dare, sed iis continget, quibus paratum est a Patre meo.

Ozorai: Hóg ualaki ennekem iobom felól auag Balom felól űlliön azaż uelem uralkogiek meniorzagban uelem legien, nem en adhatom hanem ezeknek adatik ez ah kiknek az en atiamtul zereztetet.

Pesti: de az een iogomra awagy balcmra ýlný Nem een adhatom nektek, hanem azoke kýknek meg zereztetet az een attýamtól.

Máté. XXI. 13. Scriptum est: Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Ozorai: Az en hazam imadchagnak hazanak hiuattatik, tý keuigh tóttetek latroknak barlangiaua.

Pesti: Az een hazam imatsagnak hazanak hýwttatýk, tý kegýglen ezt tewttetek latroknak barlangýawa.

Máté. XXI. 22. Quaecunque petieritis in deprecatione, credentes, accipietis.

Ozorai: Valamit kerendetek ti ah ti kerelmestekben hiuen hitnek uezýitek.

Pesti: Mýndeneket walamýt hýwen imatsagtokba kertek el wezýitek.

Máté. XXIII. 2. In cathedra Moysis sedent scribae et Pharisei: omnia ergo quaecunque iusserint vos servare, servate et facite: secundum vero opera eorum nolite facere: dicunt enim et non faciunt.

Ozorai: Moyses zekibe űlnek az iras tudo es zereztes Sydook, mindent azert ah kiket mondandnak hóg ti meg tarchátok meg tarchatok es meg zerezzetek, az ű chelekedetek zórent penig ne chelekegýetek.

Pesti: Moysesnek zekýbe ýlnek az irastudok ees fariseusok. Azert walamýt módnak nektek meg tartaný tarchatok, ees azt mýelýetek, de az ew chelekedetek zerýnt tý ne mýelkegýetek, mert mongýak s nem tezýk.

Máté. XXV. 34. Tunc dicit rex his, qui a dextris sibi erunt. Venite benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis ad exordio mundi, Esurivi enim, et dedistis mihi edere. Sitiui et dedistis mihi edere. Hospes eram, et collegistis me. Nudus et operuistis me.

Ozorai: Akkoron azt mongya ah keral azoknak ah kik az ű ioob kezé felól leznek iouetek el en atiamnak aldottai biriatok az orzagot ah ki nektek zereztetet ez uelagnak kezdetitul fogwa, mert ehezem es ennekem ennem adatok, zomihozam es ennekem innom addatok, uendeg ualek es be fogadatok engemet, mezýttelen ualek es be fedezetek engemet.

Pesti: Akoron a kýralý mond azoknak, kýk neký iogýafelewl leznek. Iwetek el een attýamnak aldotý, býrýatok az orzagos, chýnaltat nektek wýlag eredetýtewl fogwa. Mert ehezem sennem adatok nekem, zomýwhozam ees nekem innom adatok. Vendeg walek be fogadatok engemet. Mezýttelen walek meg ruhatatok engemet.

Máté. XXV. 115. Amen dico vobis, quatenus non fecistis uni de minimis his, nec mihi fecistis.

Ozorai: Bizon mondom tinektek ah meniere az en kichén Atiam fianak eggikkal tóttetek, en nekem tóttetek.

Pesti: Býzon mondom tý nektek, walamýt nem tewttetek ezekkel ez kýchýnyekkel en welem nē tewttetek.

Máté. XXVI. 28. Hic est sanguis meus, qui est novi testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

Ozorai: Ez az en uerem, ky uy zerezsnek ueré ki nag sokakert ki ontatik bwnóknak bochanatiara.

Pesti: Ez az een werem, wý terwenyre, ký sokakert ký ewttetýk býneknek bochanattýara.

Máté. XXVIII. 18. Data est mihi omnis potestas in coelo et in terra. Euntes ergo docete omnes gentes: baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus

Sancti. Docentes eos servare omnia, quaecunque praecepi vobis. Et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.

Ozorai: Adatot ennekem mynden hatalom mind menien ees földön, el menüen azért taníchatok minden nepeket megkerezteluén Atyanak ees fiunak es zent leleknek neubeen, tanythuan ewket hog myndeneket meg tarcyanak ah kyyket een nektek parancyoitam. Ime een veletek uagiok minden napokon mind uelag uegeiglen.

Pesti: Adatot ennekem mynden hatalom Mennyen ees fewlden. Azert mennyetekel, tanychatok mynden nepeket, kereztelwen ewket. Atyanak, ees fywnak ees zent leleknek neube, meg tanytwan ewket tartany, mynd azokat, kyyket parancholtam nektek. Ees ime een weletek wagyok mynd wylag wegezetyg.

Marc. IX. 22. Omnia possibilia sunt credenti.

Ozorai: Mindenek lehetsesegek ah hiendoknek.

Pesti: Az ky hyzen myndenek lehetsesegek annak.

IX. 28. Hoc genus nulla re potest exire, nisi per deprecationem et jejunium.

Ozorai: Effele irdge ki nem megen, hanem koniorgsnek es boitnek altala.

Pesti: Ez fele neem semmywel ky nem izethetyk, hanem chak imatsaggal ees bewytel.

IX. 40. Quisquis enim ad bibendum dederit vobis calicem aquae nomine meo, quod sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perditurus est mercedem suam.

Ozorai: Valaki tinektek adand eg pohar uizet en neuemben hog Christuse wattot, bizon mondom tinektek hog el nem uezti iutalmat.

Pesti: Ees walaky adand nektek egy Pohar wyzet, een neuembe az wgre hogy Cristuse wattok, Byzon mondom nektek, semmykeppen el nem wezty iutalmat.

Marc. XIII. 35. Vigilate, nescitis enim quando dominus domus venturus sit, sero, an media noctis, an in gallicinio, an diluculo. Ne si venerit repente, offendat vos dormientes.

Ozorai: Vigazzatok, mert nem tugiatok mikoron io el az haznak ura istene auag efeli koron, auag reguel, hog ha el iouend ne talalion titeket alwan.

Pesti: Vygazzatok, mert nem twgyatok mykoron az wr haza iew, estwe awagy efelykoron, awagy tywkzokor, wagy reggel talam hyrtelen iewt meg, ees talal tykteket hony alwzok.

Marc. XVI. 15. Predicate Evangelium omni creaturae.

Ozorai: Predikalliatok az Ewangeliomot minden teremtet allatnak.

Pesti: Hyrdessetek az ewangeljomot mynden teremtet allatnak.

XVI. 20. Illi vero egressi praedicaverunt ubique, Domino cooperante et sermonem confirmante per signa subsequentia.

Ozorai: Ah tanituanok el menuen Predicalanak mindenot az Vristen w uelek Chelekeduen es ah bezedet meg erosythuen kouetkezendo iegekkel, azaa chudakkal.

Pesti: Amazok keggy el menuen predykallanak myndenyt wr welek egywt chelekedwen ees az ew bezedeket meg erewssytwen az ewket kewetew choda tetelekkal.

Lukacs. I. 2—4. Sicuti tradiderunt nobis hi qui ab initio suis oculis viderant ac pars aliqua fuerant eorum, quae narrabant: visum est et mihi, ut cunctis ab initio exacta diligentia pervestigatis deinceps tibi scriberem, optime Theophile, quo agnoscas eorum, de quibus edoctus fueras, certitudinem.

Ozorai: Mikeppen ennekem tudnom attak azok ah kik kezdetol fogua az w zemekkel lattak ees ualamenyre rezesek voltak ah dologba kyyket ielentek uala, latatek ennekemys hog mindeneket kezdetol fogua nag zorgalmatoson meg ertuen ees myndenekrol meg tudakozwan iriak Enys noked yo Theophile, hog nyluan te azokban byzonyos leg, ah melleket te tanultal.

Pesti: Mykeppen elewnkbe attak nekewnk azok, kyyk eletyl fogwa zemekkel lattak, ees nemellyek wgyan azonok kezzyal walanak a kyyk hyrdetyk wala. Lattatek ennekemys, hogy myndeneket eletyl fogwa iol meg kerdezwen ees meg twdwan, annak wtanna meg yrnem noked azokat io Theofile, hogy meg ewsmerned azoknak kyykre tanytattal wala nyllwa walo byzonsagat.

Lukács. X. 16. Qui vos audit, me audit, qui vos spernit, me spernit.

Ozorai: Ah ki tûteket halgat, engem halgat es ah ki tûteket meg utal engemet utaal meg.

Pesti: Valakÿ kegÿg tÿkteket halgat engem halgat, ees kÿ tÿteket meg wtal, engemet wtal.

Lukács. X. 17. Domine etiam daemonia subiciuntur nobis per nomen tuum.

Ozorai: Vram meg az ôrdögökis engednek nekönk ah te neuedre.

Pesti: Vram meeg az ewrdegekkel ÿs bÿronk te neuedbe.

X. 20. Verumtamen in hoc nolite gaudere, quod spiritus vobis subiciuntur, sed gaudete, quod nomina vestra scripta sunt in coelis.

Ozorai: Bizonniaual ezen ne ôröllietek hogÿ ah lelkek azaÿ az ôrdögök tinektek engednek hanem ôröllietek azon, hogÿ ah ti neuetek meg uagion iruan meniorzagban.

Pesti: De maga ne ewrÿllÿetek azon, hogÿ a gonoz lelekkel bÿrtok, de ewrÿllÿetek, hogÿ az tÿ neuetek irwan wagÿon mennÿorzagba.

Lukács. XI. 9. Petite et dabitur vobis: quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis.

Ozorai: Kerietek es uezÿtek, keressetek es megh talalliatok. Zörgessetek es meg nittatik tinektek.

Pesti: Kerÿetek ees adatÿk nektek, keressetek smeg lelÿtek, zewrgessetek smeg nÿttatÿk nektek.

Lukács. XVI. 9. Facite vobis amicos ex mammona injusto, ut, quum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula.

Ozorai: Zerezÿetek magatoknak barátokat az alnak kazdaksagbol, hogÿ mikoron megfogatkozandotok, uegenek tÿtteket az ôrok niugadalomra.

Pesti: Zerezÿetek barátot magatoknak ez alnak kazdagsagbol. Hogÿ mÿkoron megfogÿatkozotok wegÿenek tÿteket az ewrekke walo haÿlakokba.

Lukács. XI. 28. Beatus venter, qui te portavit, et ubera, quae suxisti.

Ozorai: Bodog ah meh ah ki teged uiselt es bodogok az emlek ah kiket te zoptal.

Pesti: Bodog meeh, az kÿ teged wÿselt ees az emleek, melÿeket zoptal.

Lukács. XVII. 10. Cum feceritis omnia, quae praecepta sunt vobis, dicite servi intules sumus, quo debuimus facere, fecimus.

Ozorai: Mikoron mindeneket meg teendietek ah kik nektek meg uadnak parancioluan, azt mongyatok hazontalan zolgak uagiunk, azt meg töttenk ah miuel tartoztonk.

Pesti: Mÿkoron meg teenдетek mÿndeneket mellÿek parancholwan wannak nektek, mongÿatok, Haznalatlan zolgak wagÿonk, mert amÿt meg kellett tennewnk azt tewttewk.

Lukács. XVIII. 11. Phariseus stans haec apud se orabat: Deus, gratias ago tibi, quod non sim sicut coeteri homines, raptores, iniusti stb.

Ozorai: Ah zerÿetes Sydo ig imadkozÿk uala, Isten halaat adok en teneked, mert nem uagok en ollian, mint az egebek, kik ragadozok, hamissak stb.

Pesti: Az Fariseus meg alwan ilÿen modon imatkozÿk wala magaba. Isten, hallat adok neked, hogy nem wagÿok ollÿan mÿnt egyeb emberek, ragadozok hamÿssak.

János ev. I. 11—12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis ut liceret filios Dei fieri, videlicet his qui credidissent in nomen ipsius.

Ozorai: Vala hanian ötet uöuek azt ah hatalmat adaa nekik hog istennek fiaiu lennemek, a kik w benne hinnemek.

Pesti: Walahanÿan kegÿg weuek ewtet, ada azoknak hatalmat. Hogÿ lehetnenek Istennek fÿaÿ, tugÿnÿa illÿk mÿnt azoknak, kÿk ew neube hÿttenek wolna.

János ev. I. 18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.

Ozorai: Az istent senki nem latta, hanem az w egetlen eg fia, ki az atianak kebeliben uagön, ielente meg minekünk.

Pesti: Istent soha nem latta senkÿ. Az egyetlen egÿ fÿw kÿ attÿanak kebelebe wagÿon, az hÿrdette meg.

János ev. I. 29. Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi.

Ozorai: Ime aꝝ istennek barania ki el ueꝝi eꝝ uelagnak Büneit.

Pesti: Ihon Istennek baranya, ihon kÿ el weꝝy eꝝ wÿlagnak býneit.

János ev. III. 16. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.

Ozorai: Eh keppen ꝑerete isten eꝝ uelagot, hogÿ aꝝ wÿ eꝝetlen eꝝ fiat adnaia wÿ eꝝotte hogÿ minden walaki wÿ benne hyend el ne ueꝝzen hanem örök eletet uallion.

Pesti: Wgÿ ꝑerete Isten eꝝ wÿlagot, hogÿ aꝝ ew eꝝyetlen egy fÿyat adna. Hogÿ mÿnden walakÿ ew benne hÿzen el ne weꝝzen hanem ewrewkke elÿen.

János ev. III. 36. Qui credit filio, habet vitam aeternam.

Ozorai: Ah ki ah fÿunak hÿzen, örök eletet wal.

Pesti: Valakÿ a fÿwba hÿzen ewrewkke walo eletÿ wagyon.

János ev. III. 18. Qui credit in eum, non condemnatur: qui vero non iam condemnatus est, quia non credit in nomen unigeniti Filii Dei.

Ozorai: Walaki wÿ benne hiend el nem carhozÿk uala, ki wÿ benne nem hit, immar el karhozoth, mert nem hÿzen aꝝ istennek eggetlen egfiaban.

Pesti: Valakÿ ew benne hÿzen nÿ karhozatÿk. A kÿ kegÿg nem hÿzen immaran karhozatatot, mert nem hÿt Istennek eꝝyetlen eꝝy fÿyanak neuube.

János ev. V. 29. Et prodibunt qui bona fecerunt in resurrectionem vitae, qui vero mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

Ozorai: Ah kik iol cyelekettenek fel tamadnak elötnek fel tamadassara ah kik pegeg gonozol ecelekednek kárhozatnak fel tamadassara.

Pesti: A kÿk iot chelekettenek fel tamadasra aꝝ eletre, a kÿk kegÿg gonozt chelekettenek karhozatnak fel tamadasara.

János ev. V. 39. Scrutamini scripturas.

Ozorai: Tudakozzatok aꝝ irasson.

Pesti: Twdakozzatok meg aꝝ irasokrol.

János ev. VI. 35. Ego sum panis ille vitae; qui venit ad me non esuriat et qui credit in me non sitiet unquam.

Ozorai: En uagiok amaꝝ eletnek keniere, ualaki en hozꝝam iö nem ehezÿk eꝝ ualaki eꝝn bennem hiend soha nem zomiuꝝik.

Pesti: En wagÿok aꝝ eletnek kenÿere. A kÿ een hozꝝam iew nÿ ehezÿk ees aꝝ kÿ een bennem hÿzen nem zomÿwhoꝝÿk soha.

VI. 55. Caro mea vere est cibus et sanguis meus vere est potus.

Ozorai: Aꝝ eꝝn testem bizoi el, eꝝ aꝝ eꝝn uerem bizoi ital.

Pesti: Aꝝ een testem igaz etek ees az een werem igaz ital.

VI. 63. Spiritus est, qui vivificat, caro non prodest quicquam.

Ozorai: Ah lelek aꝝ ah ki elet, test semmit nem haznal.

Pesti: A lelek aꝝ, kÿ eletet aad, a test semmÿt nÿ haznal.

János ev. VI. 51. Ego sum panis vivus, qui de coelo descendit: si quis ederit ex hoc pane, vivet in aeternum.

Ozorai: En uagiok aꝝ elö kenier ki meniorzagbul zallottam le ualaki eh kenierbe eiendik örökke el.

Pesti: Een wagÿok aꝝ elew kenÿer, kÿ menÿorzagbol zallottam le. Valakÿ eꝝ kenÿerbe eꝝgÿk ewrewkke eel.

János ev. VI. 68. Domine, ad quem ibimus, verba vitae aeternae habes et nos credimus et cognovimus quia tu es Christus filius Dei.

Ozorai: Vram kihez megionk, mert tenalad uannak aꝝ örök eletnek bezedi eꝝ mi hizꝝwÿk megis esmertwÿk, mert te uagÿ ah Christus Istennek fia.

Pesti: Vram kÿhezÿ mennek? Ewrewkke walo eletnek bezede wagÿo nalad ees mÿ hÿzzÿwk ees meg ewsmertÿwk hogÿ te wagÿ a Cristus aꝝ elew Istennek fÿya.

János ev. VIII. 34. Amen, amen dico vobis, quod omnis qui facit peccatum, servus est peccati.

Ozorai: Bizon, bizon mondom tÿnektek ualaki bÿwnt teꝝon bÿwnnek zolgaia.

Pesti: Bÿzon bÿzon mondom nektek, hogÿ mÿnden walakÿ bÿnt teꝝen zolgaia a bÿnnnek.

János ev. VIII. 51. Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in aeternum.

Ozorai: Bizóni, bizóni mondom tinektek, ha ualaki megh tartangia az en bezedömet, öröke halalt nem laát.

Pesti: Býzon býzon mondom nektek, walaký az een bezedemet meg tartýa halalt ewrewkke nem laát.

János ev. X. 27. Oves meae vocem meam audiunt et ego cognosco eas et sequuntur me et ego vitam aeternam do eis.

Ozorai: Az en iohaim az en zomat halgatiak es esmerem wket es kóuetnek engemét es enis adok nekik örök eletet.

Pesti: Az en iwahým az een zomat hallgattýak ees een ewsmere mewket ees engemet kewetnek ees een ewrewkke walo eletet adok nekýk.

János ev. XIV. 26. Paracletus autem ille qui est Spiritus sanctus, quem Spiritum mittet Pater nomine meo, ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia, quaecunque dixi vobis.

Ozorai: Ama uigaztalo es minden iora izgato: ki zent lelek, mel' lelket bocýat az atia en neuemben, az titeket megtanit mindenre es tynektek mindeneket ah kiket mondottam ezetekben iutat.

Pesti: A wýgaztalo kegýg: ký az zent lelek mellýet bochat az een attýam een neuembe, az týteket meg tanýt mýndenekre ees mýndeneket ezetekbe iwtat, walamýt montá nektek.

János ev. XIV. 26. Ille vos docebit omnia et suggeret vobis omnia, quaecunque dixi vobis.

Ozorai: Ah tittóket mindenekre megh tanith es mindeneket tinektök ezetöke iutat ah mellieket tinektek mondottam.

Pesti: Az týteket meg tanýt mýndenekre ees mýndeneket ezetekbe iwtat, walamýt montá nektek.

János ev. XV. 15. Omnia, quae audivi a Patre meo, nota feci vobis.

Ozorai: Mindent, valamit hallottam en az en atiamtul tinektek meg ielenttettem.

Pesti: Mýndeneket walamýket attýamtól hallottam, meg ielentetem nektek.

János ev. XVI. 23. Amen, amen, dico vobis, quaecunque petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.

Ozorai: Bizóni, bizóni mondom tinektek, valamit kerendetek atiamtul en neuemben megh aggia Tú nektök.

Pesti: Býzon, býzon mondó nektek walamýt kertek attýamtól een neuembe, meg agýa nektek.

Ad Corinthios I. I. 13. Num Paulus crucifixus est pro vobis?

Ozorai: Nem de Pal fezőlte meg erettetek?

Konjati: Nem de Paal fezwlthý megh ty irtettek?

Ad Corinthios I. V. 11. Si quis cum frater appelletur, fuerit scortator, aut avarus, aut simulacrorum cultor, aut convitiator, aut ebriosus, aut rapax, cum ejusmodi ne cibum quidem capiat.

Ozorai: Ha ualaki mikoron Atiafianak neuzeitetik, azaaz kereztiennek, paraña leiend, auag fósuen, auag baluanimado, auag zítkozodo, auag rezeges, auag ragadozo auual meg eggwt se egetek.

Konjati: ha walaky ty kwýwletek ky attyafyünak (kereztyennek) neuzeitetyk buiparazna lendh, auagy fwsuyn auagy baluanyoknak zóigalo tyztelwýe, auagy zytkos atkozó, a vagy ryzegeskedw avagy ragadozo, e felykuel meeg egywth se egyetek.

Ad Corinthios I. VI. 15. An nescitis, quod corpora vestra membra sunt Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam scorti membra? Absit.

Ozorai: Nem de nem tuggiatoke hog ah ti testetek ah Christusnak teste, nem de azert ah Christusnak tagiat paraznanak tagiaua tenneme, taoul legén.

Konjati: auagy nem tугyatoky, hogy a ty testeytek a Christusnak tagay? nem de annakokaerth el veuen a Christusnak tagayth, tegyemy a paraznanak tagaya? taoul legyen az.

Ad Corinthios I. VII. 5. Ut vacetis ieiunio et deprecationi . . .

Ozorai: Hog böitöllietek es imadkozatok.

nom, hogy egyebeketes taneychyak, hogy nem mynth tyz ezer igyketh (azaz sokkoth) nyeluemmel.

Ad Corinthios I. XV. 55—58. Ubi tuus, mors, aculeus? Ubi tua, inferne, victoria? Aculeus autem mortis, peccatum: potentia vero peccati, lex. Sed deo gratia, qui dedit nobis victoriam, per Dominum nostrum Jesum Christum.

Ozorai: Hol halal ah te fulakot? hol pokol ah'te giözedelmed? ah halalnak fulakia ah bün: ah bwnnek hatalma ah törüin, ah parancyolat, de hala legen az uristennek ki nekönk giözedelmet adot, ah mi vrunk Jesus Christus altal.

Komjáti: hol vagon halal a te fulakot? hol vagon pokol a te gywzedelmedh? a halalnak kedygh fulakya (eztene) a bwn, a bwnnek kedyg hatalma a thwruyn. De hala ez ylw istennek, ky adott mynekwnk gywzedelmet, amy vrunk Jesus Christusunknak altala.

Ad Corinthios II. 20. Quotquot enim sunt promissiones Dei, per ipsum sunt etiam, et per ipsum amen.

Ozorai: Vala haniak az istennek igireti, mind ah Christus altal uannak es mind w altala igazak amen.

Komjáti: Merth valamenye igyrety (fogadasy) vadnak az ilw istennek, ew altala vadnak bezzeg, bathor, byzon, es ew altala (ew myatta) amen.

Ad Corinthios II. IX. 6. Ecce qui sementem facit, libenter ac benigne largiendo copiose messurus est.

Ozorai: Valaki örömetessen es kegelmissen adakozwan uet magot bwsegessen arath.

Komjáti: A ky fel rezent (swkwn) veeth, az vetesth tezy, fel rezynth (keueseth) aratando az.

Ad Corinthios I. Qui a principio verbum dei disseminaverunt, rudes erant et indocti et nihil loquebantur, sed quae a Deo acceperant ea in terrarum orbe diffundebant et nos in praesentia nihil adserimus, sed accepta ab illis omnibus adnunciamus.

Ozorai: Az kik kezdettol fogua az Istennek bezidet hirdettek, tudatlanok voltanak, es semit wnnenmagogtol nem zoltanak, hanem ah kit az istentol uot-tenek uala, azt hirdetik uala ah földnek kereksygeben mies mostan mi tolenk semit nem mondonk, hanem ah kiket mindenektol azoktul mi uottunk azt hirdettuk.

Komjáti:

Ad Romanos. II. 14—15. Nam cum gentes, quae legem non habent, natura quae legis fecerint et legem non habentes sibi ipsi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis.

Ozorai: Mikoron ah poganok kiknek törüenek ninchen, termezet zerent azok chelekezük ah mit ah törüen kewan ezek wmagok wmagoknak törüeniek kik meg mutatiak ah törüennek mi uoltat az w zwökben.

Komjáti: Mert mykort az poganok kyknek twruynyek nynchen termyzet zerynt a mely paranchyolatok az twruynye tendyk wnnwn magok twruynt nem valuan ewnnwn magoknak twruynye, kyk mutatyak az twruynnek chyelekedysyth ewnwn zyuekbe yrattat.

Ad Romanos. VII. 18. 19. nam velle adest mihi, ut faciam bonum, non reperio, non enim quod volo, facio bonum sed quod nolo malum, hoc ago.

VII. 22—25. Delectat enim me lex Dei secundum internum hominem. Sed video aliam legem in membris meis, rebellantem legi mentis meae, et captivum reddentem me legi peccati, quae est in membris meis. Miser ego homo, quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Itaque idem ego mente quidem servio legi Dei, carne vero legi peccati.

VIII. 1. Nulla igitur nunc est condemnatio his qui insiti sunt Christo Jesu qui non iuxta carnem versantur, sed iuxta spiritum.

Ozorai: Nam ennekem akaratom vagion arra, hog iot cyclekedgyem, de mikeppen legen ah io nem talalom mert ah mit en akarok ki io, nem ezt tezem, de ah gonozt tezem, ah kyt en nem akarok.

Gönörköttet engemet az istennek törüenie ah belso ember zerenth, de latok en az en tagaimban maas törüent, ky az en elmemnek törüeniének ellene törekezük es ki engemet, ki az en tagaimban uagion foglia tézen ah bwnnek

törüeniének. Jai en niaualiasagos ember ki zabbadit meg engem ah testból ki halalra köteles, hatat adok az vristennek ah mi urunk Jesus Christusnak altala. Annak okaiert ugian en elmemmel zolgalok az istennek törüeniének, testemuel pegeg ah bwnnek törüeniének.

VIII. I. ninchen azert mostan azoknak semmi karhozattioh ah kik az Jesus Christusba plantaltattanak, kik nem test zertent elnek, ha nem lelek zertent.

Komjáti: Mert az akarat ielen vagyon en nalam, de hogy iot tennyk nem talalom En bennem, mert nem tyzem az iot kyt akarok, de az gonozth kyt nem akarom azt tyzem.

Mert az istennek tőrünyne gywnywkwttet engemet az belsew ember zerynt, lekem zerynt. De latok egyeb tőrünynt az en tagaymban az en elmym tőrünynek ellene tussakodot, es engemet meg fogot a bwn tőrünynek, mely tőrüny az en tagayamba vagyon. Oh en nyaualyas ember, ky zabadeyt meg engemet az en halando testembwl? halath adok Az ilew istennek, a my vr Jesus Christussunk altal. Ennek okayrt vgyan en magam elmymnek zolgalok az ylw istennek tőrünynek. Testemuel penyg az bwn tőrünynek. VIII. Ennek okayrth immaran semmy nemw karhozattas nynchen azoknak kyk az Christus Jesusban attak ewmmagokot (vadnak) kyk nem testek zerynt ilnek, hanem lylek zerynth.

VII. 7. Nam et concupiscentiam non novissem, nisi lex dixisset: non concupisces.

Ozorai: En ah gonoz keuansagot sem tuttam uolna ha ah törüeen azt nem mondotta volna: gonozt ne küuan.

Komjáti: mert az kyuansagot nem esmertem volna meg, ha az törüeny nem mondotta volna: mas embernek iozagat felesygeth ne kyuanynad.

Ad Romanos. I. 4. Qui declaratus fuit filius Dei cum potentia secundum spiritum sanctificationis.

Ozorai: Ki Istennek fianak mutattatek nag hatalommal ah meg zentelö zent lelek altal.

Komjáti: Ky el twkellerteth volth, istennekfya hatalmassagual, senthsegnek lelkeserinth.

Ad Ephesios. II. 8. Gratia estis salutati per fidem, idque non ex vobis, Dei donum est, non ex operibus, ne quis gloriatur.

Ozorai: Az istennek ti hozzatok ualo zerelme altal kit ti hittetek, wduözöltetek es nem ah ti miuoltotokbol uagion ez, hog ualaki ne dichekögek az w myuoltaban.

Komjáti: Merth malasthual (malasthmiath az elw istennek keduebwl) tartattatok meg az hyt altal, es ez nem thy twletak az elw istennek aiandeka, nem az czelekedetekbwl, hogy valaky ne diczekegyek.

Ad Ephesios. II. 10. Conditi in Christo Jesu ad opera bona, quae prae-paravit Deus ut in eis ambularemus.

Ozorai: Teremtettönk es nemzettettönk ah Christus Jesusnak altala ah io chelekedetre kiket zörze az Uristen arra hog azokban iarnank.

Komjáti: (mert w dolga, myue, czelekedete) wagyunk, teremtettek az Christus Jesusba az io czelekedetekre, kiket (czelekedet) zertzet az elw isten hogy azogba iarnank.

Ephes. V. 25–27. Viri diligite uxores vestras sicut et Christus dilexit ecclesiam et semetipsum exposuit pro ea, ut illam sanctificaret, mundatam lavacro aquae per verbum ut adhiberet sibi gloriosam ecclesiam, non habentem maculam aut rugam aut quicquam huiusmodi sed ut esset sancta et irreprehensibilis.

Ozorai: Ferfyak zeresettek ah ti felesykteket, mykeppen ah Christus zeret az w eghazat es wnönmagat ada erette hog wtet meg zentelneie meg tisztitatot wiznek mosasual, ighenek altala hog wtet tenne wnmaganak diceseges eghazaua kiben nem lenne ualami macula auag somörgezis auag ualami egeb eh fele, ha nem hog zent lenne es meg fedhetetlen.

Komjáti: Ferfiak (feriek) zeresytek az thy tulajdon felesygetketh mykeppen az Christusees zeretthe az anyasenth egy hazath es wnnwn magat atta yretthe, hogy azt (wteth) meg zentelne, meg tisztitattat az kerezth viznek mosasual, az elethnek igeieuel (azaz atyknak es fiunak es sentleleknk neuben) hogy zerkzetne (hozzaia venne) wnnwn maganak azt (az anya sentegy hazat) dicyw-

segesth, kyn, kynek nem volna zepłw ęs arczaian valo sřmwřrgees auagy valamy eż illietenfele, de hogy lenne senth ęs zepłwnelkyl valo megh feddettethetetlen.

Ad Hebraeos. I. 14. Nonne omnes sunt administratorii spiritus, qui in ministerium emittuntur propter eos, qui haeredes sunt salutis.

Ozorai: Nem de mindniaian zolgalo lelkeke? kyk azokert bochattnak ah zolgالاتba ah kik az řduřssęgnęk řrřkřsy lęznęk.

Komjati: Nem de mynd (nyaian az Angelok) solgalo ihleeseke (selleteke) kyk az zolgالاتra ky bozathattak azokerth kyk az řduřsseęgnęk řrřkwřsy leesnek.

Ad Hebraeos. IX. 22. Absque sanguinis effusione non fit remissio.

Ozorai: Ver ontasnekřl ah břnnek bocyanatia nem lezen.

Komjati: Az veernek ontasanelkyi nem lesen meg bozatas.

Ad Hebraeos. X. 14. Unica enim oblatione perfectos efficit in perpetuum eos, qui sanctificantur.

Ozorai: Egř aldozattal třkelletese třwę azokat řrřkķe, kik meg zentel-
tetnek.

Komjati: Mert egyetlen egy elř viuessel (aldozattal) třkelletesse třttte mynd řrřkķe azokot, kyk meg senteltettenek.

Ad Hebraeos. XIII. 17. Obedite praepositis vestris et subiacete eis, ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris reddituri. ¹

Ozorai: Engegetek ah ti fejedelmeteknek ęs magatokat alaiok bochassatok, mert řk uigiaznak ugř mint zamot adandok ah ti lelketekřl.

Komjati: Engegyetek azoknak akkyk feiet elřl vettetek thi křwřttetek (ęs hozzaik halgatok, engedelmesek legietek) řnekyk alaiok vettetek, merth řk vigiaznak az ty lelkeytekerth, oly mynt samot adandok.

Ad Philipenses. IV. 6. De nulla re solliciti sitis in omni precatione et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestrae innotescant apud Deum.

Ozorai: Semminęwř dologban zorgalmatosok ne legetek hanem minden imadkozásban ęs křniřrgęsben nagř hala adással ah ti keremestek Istennek elřtte nilwan legenek esmertessenek.

Komjati: Semmy nemř dologrol sorgalmatosok ne legietek de mynden imadsagba ęs křnyřrgęsbe, halalatossagual az thy keremesytek meg ielennyenek (řsmeretesek legienek) az elřwřstennel.

Timoth. I. I. 1. Paulus apostolus Jesu Christi iuxta delegationem Dei Servatoris nostri, Domini Jesu Christi, qui est spes nostra.

Ozorai: Een Paal Jesus Christusnak apostola ah mi meg walto istenřnk-
nek ęs urunk Jesusnak ki nekřnk remensegřnk.

Komjati: Paal Jesus Christusnak Apostola (meg tanoitot křwete) ammy řduęzeytřw istenřnknek ęs urunk Jesus Christusunknak poroncyolatya (hagyasa) zęrent mely Jesus Christus my (mynekřnk) remensegřnk.

Ad Timotheum I. II. 8. Volo viros im omni loco orare.

Ozorai: Akarom hogř ah ferfiak minden helen imadkozzanak.

Komjati: akarom, hogy az ferfiak imagianak mynden helen.

Ad Timotheum I. I. 9. Lex non est iusto posita, sed iniustus et inob-
sequentibus, impiis.

Ozorai: Ah třruęen nem adatot az igazaknak, hanem ah hamissagnak, az engedetleneknek, ah gonozoknak.

Komjati: az igaznak az třrveny nem zęreztetet, hanem az hamissagnak ęs az engedetleneknek, az kegietlennenek.

Ad Timotheum I. II. 5. Unus est mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.

Ozorai: Egř az křzbeiaro Isten křzřtes emberek křzřtt az ember Jesus Christus.

Komjati: Egy az elřwřstennęk ęs embereknek meg engeztelwřie (křzbeiaroia, tudnia mynth) az ember Jesus Christus.

¹ Az itt használt szřveg eltęr Erasmus szřvegetřl, a mely a křvetkezř: Parete iis, qui praesunt vobis et concedite: siquidem illi vigilant pro animabus vestris tanquam rationem reddituri pro animabus vestris.

Ad Timotheum II. II. 19. Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Novit Dominus qui sint sui et Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Christi.

Ozorai: Az istennek allando fundamentoma ez ah kiuel ah ieg lelend esmeri az ur az oueit es minden el tauozzék ah gonozsagtul ah ki ah Christusnak neuet neuezi.

Komjáti: de maga az elwistennek erw s kemeny fundamentomia aal (vestegaal) tartuan, valvan ez iegiet yegzest, wsmerte, tugia az vr isten kyk legienek az wuey es eltavozzek (elmennyen) az hamissagtul (alnoksagtul, mynden az ky neuezy az Christusnak w neuth.

Ad Timotheum II. II. 20—21. In magna domo non tantum sunt vasa aurea et argentea, verum etiam lignea ac testacea et alia quidem, in honorem, alia vero in contumeliam. Si quis igitur expurgarit seipsum ab his, erit vas in honorem sanctificatum, accommodum usibus domini ad omne opus bonum prae paratum.

Ozorai: Ah nag es gazdag hazban nem cak aranbol es ezustbol cynalt edenek uannak, hanem meg fa es czerep edenekis uannak, nemelliek tiztessegre ualok, nemelliek pegeg bossusagra ualok (azaz ala ualo dolgokra mint arniek zekre auag mosleknak ualok. De ha ki magat ezekbol meg tiztitia haat es tiztessegre zentoltetot eden lezen, kiuel azur eg lezen, zereztet minden io cyeledetekre.

Komjáti: Az nag hazba nem cyak arany es ezwst edeenyek uadnak, de meeg faak es cyerepek (fa es cyerep edeniek) es nemellik tiztessegre vadnak, nemelliek (egyebek) kegyg bossusagra kyssebsegre vadnak, ha ennekokaert valaky meg tistoitangia (seprendi) wnnwnmagat ezektwl (az fa es sar edenyetwl) leesen megsenteltet edyen tiztessegre, az vrnak vr dolgara hasnalatos (alkolmatos) mynden io dologra keesh.

Ad Colossenses. II. 8. Videte ne quis sit qui vos depraedetur per philosophiam et inanem deprecationem iuxta constitutionem hominum.

Ozorai: Lassatok hog ualaki meg ne challion titteket emberi zerges es hiaba ualo chalarsagnak altala emberi zergesek zerent.

Komjáti: Meg lassatok kegyg hogy valaki ne ligen ki titeket el predalion (as predaba vigien fossion, cyalion) philosophia altal (termesetnek tanosaga miat) es hitsagos cyalaracygnak altala embereknek zergesy zerenth.

II. 14. Elevit, quod adversus nos erat, chirographum.

Ozorai: El torle azt ah Christus ah mi kezok irasat.

Komjáti: Eltwrwluen az keezirast (meg kwtelezesth ky mi ellenwnk vala ky reank valo ellenseges dolog ellenzw iras vala.)

Ad Thessalonicenses. (Ez idezetet az eredeti latin szovegben nem talaltam meg.)

Quandoquidem ipse Satanas transfiguratur in angelum lucis et ministri illius personam in se transferunt quasi sint ministri iustitiae.

Ozorai: Az ordog angiallaa ualtoztattia magat es az w zolgai ol zemelt uonznak reiaiok, ug mint igazsagnak zolgai uolnanak.

Ad Thessalonicenses II. II. 3—4. Ne quis vos decipiat ullo modo, quoniam non adveniet Dominus nisi venerit defectio prius et revelatus fuerit homo ille scelerosus, filius perditus, qui est adversarius et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus, aut numen, adeo ut in templo Dei tanquam Deus sedeat ostentans seipsum esse Deum.

Ozorai: Ne challion meg titteket valaki, valamikeppen, mert el nem Ju az ur iteletre, hanem ha el io elozor ah el zakadas, es meg ielentetik amaz uetkes ember, uezet fiu, ki ellenség es felemeltetik mindeneknek ellene, ki Istennek templomaban wne mutogatvan wmagat, hogy w ysten uolna.

Komjáti: Valaki titeket meg ne cyalion valamy modon. Mert le nem iw az iteletre az vr isten, hanem elwswr eliwuend az fogiatkozas (az vr Jesustol valo eltaozas) es meg jelenedik az veetkes (Bynw s ember veset vesedelmes fyu) ky ellenseges (ellenwnk valo) es felemelkedyk mynden ellen, ky mondatyk isten, vagy becwwlet vagy tiztesseeg) isteni imadaas, vgy annyira hogy az istennek templomaba mynt isten vgy wl, mutogatuan wnnwn magat mynt isten volna.

Ad Thessalonicenses II. II. 10—13. Pro eo quod dilectionem veritatis non receperunt, in hoc ut salvi fierent. Et propterea mittet illis Deus efficaciam illusionis, ut credant mendacio, ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati sed approbaverunt injustitiam.

Ozorai: Miért hog' az Istennek zeretetit nem uétték arra hog' wduözölne- nek, ennek okaert bochát az Isten azoknak teuelgesnek hatalmassagat hog' ah hazugsagoknak higgenek hog' meg itellessenek mindenek ah kik nem hittenek az igassagnak, hanem ah hamissagot hattak irva.

Komjáti: azért hogy az igassagnak zeretetet nem vvtteek, hogy wduwzwlhettenek volna. Es annakokaert bocyat az elwisten wreaiok (cyufolas- nak) teuelgesnek ereiet (tehetcyeket) hogy higienek az hazugsagnak, hogy meg itellessenek mynd azok, kyk nem hyttenek az igassagnak, de rea engettenek, dicyertek az hamissagot.

Ad Titum. I. 16. Deum profitentur se scire, caeterum factis negant.

Ozorai: Walliak hog' esmerik az Istent de tetemenikkel meg tagagiak.

Komjáti: Az elwisten valliak (mongiak) hogy wk tudnak (esmerneek) de cyelekedetekuel (myuelkedetekuel) meg tagagiak.

Ad Galatas. VI. 15. Nam in Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed nova creatura.

Ozorai: Ah Christus Jesusban semmit nem haznal sem ah kórniöl meteles sem ah nem kórniöl meteles, hanem ah khwt ah ki zeretetből chélekezik. (V. ö. az utolsó idézettel.)

Komjáti: Merth az Christus Jesusba sem kwrnywl meteles semmith nem haznal, sem kwrnywl metelethlensegh, de az vy teremeth allath.

Ad Galatas. III. 24. Lex paedagogus noster fuit ad Christum, ut ex fide iustificaremur.

Ozorai: Ah töruen nekönk örzőnk, uezerlenk uolt ah Christushoz hog' ah Christusnak hitenek altala lennink Istennek elötte igazza.

Komjáti: Az töruen vyselw oktato, tanoyto io vih, dologh mutatunk volth az Christusra, hogy az hythbwł wduezeitethnenk.

Ad Galatas. III. 26. Omnes enim filii Dei estis, eo quod credidistis Christo Jesu.

Ozorai: Mint feienkent istennek fiai uattok ennek okaert hog' ah Christus Jesusnak hittetek.

Komjáti: Mert mynyaian istennek fyai vattok, azerth hogy az Jesus Christusba hyttetek.

Ad Galatas. III. 13. Christus vos redemit ab execratione legis, dum pro vobis factus est execratio pendens in ligno.

Ozorai: Ah Christus minket meg mente ah tvruennek az w atokiatul mikoron w magat atokka teue mi iretönk fügen az kerestfan.

Komjáti: A Christus mynketh megh valtoth, zabadoitoth az tvruennek atokiatol (atkozoth voltatol) mykor my erettwnk atokia lewth fywghuen az faan.

Ad Galatas. III. 10. Nam quotquot ex operibus legis sunt, execrationi sunt obnoxii: scriptum est enim, Execrabilis omnis, qui non manserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis.

Ozorai: Valakik ah töruenek cyelekedetiből uannak, azaaz ualakik ah töruennek meg tartasabol uariak az w bwnöknek bocyanatit, kwttelzik wnnön magakat atkozatra azaaz örök karhozatra, mert meg uagon irvan, atkozot minden valaki meg nem marad azokban ah kik az töruenben meg uadnak irvan.

Komjáti: Valakik valamenyen az tvruennek cyelekedetiből vadnak, atok- nak (meg atkozásnak kwtelbe) alatta vadnak. Merth iruan vagyon, Atkozoth mynden az valaky megh nem marad mynd ezegbe, akyk iruan vadnak az tvr- uennek kwnyuebe.

Ad Galatas. II. 16. Quoniam scimus non justificari hominem ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi et nos in Christum Jesum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi et non ex operibus legis.

Ozorai: Mert hog' tudjuk hog' ah tvruennek cyelekedetyből senki igazza nem lehet, azaaz senkinek bwne meg nem bocyattatik senki az wduössegnek utara nem iuthat ha nem cyak ah Jesus Christusban valo hwł ałal, mi es ha Jesus

Christusban hittönk, hog' az Jesus Christus hiti által lennink igazagka es nem ah törüennek czelekedetiböl.

Komjáti: Merth tuggyuk hogy ember (nem wduezöwl) megh nem igazoitatik az törüennek czelekedetybwl, hanem az Jesus Christusnak hytemyath, smyees (hyzöwk) hyttwnk az Jesus Christusba, hogy megh igazoitassunk (igazoitathatnank) az Christus Jesus hytebwl es nem az törüennek czelekedetybwl (tetemenyebwl).

Ad Galatas. I. 8. Etiamsi nos, aut Angelus e coelo praedicaverit vobis Evangelium, praeter id, quod praedicavimus vobis, anathema sit.

Ozorai: De ha mi, azag kik Apostolok uagiunk, anag az Angial meniorzagbul predikaland tinektek mas Ewangeliomot hog' nem mint mi predikallottonk tinektek, atok legén.

Komjáti: De megha myes, auagy az Angyal a mennyorsagbol predicallana tynektek az euangeliomoth, anal egyebeth (annak kywle) kyt my predicallottunk tynektek, atkozot (vezeth) legyen.

Ad Galatas. V. 4. Christus vobis factus est otiosus, quicumque per legem iustificamini, a gratia excidistis.

Ozorai: Ah Christus nektek semmit nem haznal ualakik ah törüen által akartok igazza lenny, el zakattatok ah Christusnak zeretetitel es erdemetöl.

Komjáti: Az Christus tinektek nem swksegh volt, hyiaba volt, valaky az törüeny al'al igazoitattatok, az malasthbol (az elw isten irgalmassagabol) kyestetek.

Ad Galatas. V. 6. In Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque praeputium, sed fides per dilectionem operans.

Ozorai: Ah Christus Jesusban semit sem haznal sem ah körnül meteles sem ah nem körnül meteles, hanem ciak ah hw't ki zeretet által cielekezük.

Komjáti: Az Christus Jesusba sem kwrnywl meteles semmit nem teheth (haznal), sem a kwrnywl metelethlensegh, de az hyth ky zeretethnek myatta czelekedyk (myuelkedyk).

AZ ŐSMAGYAR CSILLAGOS ÉG.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A magyar mythologia a csillagos eget nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez volt kezdetben az ős vallás istene és lett későbbben külön személyekké bontakozott isteneinek Olympusa. Az ég isteni mivoltának ős hite még mindig észrevehetőleg jelentkezik a hagyományokban. A csillagok nem személyes alakok ugyan már többé, hanem »szólásaink szerint még mindig jár, jön, fut, szalad a csillag, mintha lába volna.¹« A csillagok cultusának szent tüze már réges-régen kialudt ugyan, hanem mégis, és épen a legtisztább magyar vidékek hiedelme tartja erősen, hogy a *csillagokra mutatni, vagy velök szemben magunkat illetlenül viselniünk nem szabad, hacsak azt nem akarjuk, hogy baj érjen bennünket.*² Közel ezer éve, hogy a ragyogó ég megszűnt az ősvallás *népies bibliáa* lenni, de a fogyatékos töredékekben még mindig föltetszik, hogy az öreg századok alkotó képzelete az egyes csillagokban vagy csillagképekben *az istenek* »szemét«, »utját«, »szekerét«, »palotáját«, »kertjét«, »asztalát«, »vetését« és szerszámát sejté fölismerhetőnek.

Szépen mondja *Ipolyi*: »Mythoszaink emlékei a csillagokba emelkedve fel, onnét sugárzanak még le feledékenységünk egén át.³

Sugárzanak-e csakugyan? . . . nagy kérdés.

Mi azt tartjuk, hogy a magyar ég java részében elveszett s balhiedelem lenne azt gondolnunk, hogy az valaha megint láthatóvá leszen egész szépségében.

Minden nép más szemmel tekinté a csillagos eget, és annak ragyogó hieroglifjeit a saját eszejárása szerint értelmezé. Nem csoda, ha ezer év után ezen ős képirás javarészből olvashatatlanná vált, s az elmosódott lapokra új nevek írótak. Csillagaink arczáról a kereszttyénség letörülte az őshit isteni bélyegét. Az istenek és

¹ *Kálmány Lajos*: a csillagok nyelvahagyományainkban 1. l.

² Szeged- és Szathmár-vidéki néphit.

³ *Magyar Mythologia* 273. l.

hősök helyét az égen az új hit egyeduralma foglalja el és vagy elpusztulnak onnan, vagy a megbélyegeztetés szégyenét kell viselniük. A »*Sánta Katák*-nak«, a »*koldus*-nak«, a »*részezes asszony*-nak«, a »*czigány*-nak« bizonyára más neve, más szerepe és legendája fogott lenni, mint a miket a hagyomány ma hangoztat felőlők. A keresztyénség közelebb hozta földünkhöz a szép *mennyországot*, melynek »ablaka«, »határa« és »kapuja« is láthatók azóta; de ennek isteneink vallották nagy kárát. Hasonló sors érte félisteneinket, a nemzetalapító hősöket, kiknek csillagai feledésbe mentek vagy lehullottak az égről. Ki tudja még megmondani, melyik a *magyarok csillaga*? *Ósvallásunk csillag-krónikája* olvashatatlan, mint a régi székely irás. A régi dolgok fényes emlékei ott ragyognak ugyan, de meghomályosodott emlékezetünk rég nem köt hozzá magyar személyeket és eseményeket.

Ős hitrégészeti szempontból az eget majdnem még jobban kiüresítve találjuk mint földünket. A kutatások nyomai csak romokhoz vezetnek. De mert e romok fajunk világnézetének és eszejárásának égi alkotásai, legalább a meglevőket igyekezzünk megtartani s Uránia csillagbirodalmában birtokos voltunkat a multa nézve beigazolni.

Az ős magyar szellem jellemző megnyilatkozásai ezek, melyeket kegyelet is, kötelesség is összegyűjtenünk s vele a lehetőségnek látszót megkísértenünk: hogy lerajzoljuk az eget azon képrajzban, ahogy azt őseink láták s ezzel magunkat a több mint ezer év előtt való gondolatvilág korába visszavarázsoljuk.

A csillagos eget magyar szempontból ilyennek látta és kívánta láttatni emlékezetében feledhetetlen lelkes tudósunk *Lugossy József*, akadémiai rendes tag († 1884. márcz. 7.), ki évtizedeket szentelt népies csillagászatunk adatainak gyűjtésére, az eredeti forrásokat keresvén fel, népünkél: a pásztortüzek mellett regélő öreg juhász embereket és a gunyhók patriarcháit, ami kényelmetlenség tekintetében fölér a levéltárak poros aktáinak lapozásával, nem egy esetben. Egy-két alkalmi mutatványával eléggé tájékoztatott abban, hogy mythologiai tekintetben mit várhatunk az égtől, mit olvashatunk ki a csillagokból, és hogy a magyar tudományosság mennyi kárával történt, hogy ő a nélkül költözött át a csillagok honába, hogy sokat ígérő gyűjtését kiadhatta, vagy csak rendezhette volna is.¹ Mi csak töredékeket birunk tőle, ki e részben sok hagyományunknak utolsó letéteményese volt. Halála kétszeres veszteség nekünk, mert égi hagyományainknak pótolhatatlan kincseit vitte magával.

Annál maradandóbb lesz köztünk emlékezte; mert a magyar csillagos égre róttá föl nevét.

¹ Úgy tudjuk, hogy e kincset érő jegyzetek, legalább részben, megmentetteknek tekintendők és Géresy Kálmán tudós földünk fáradozik azok rendezésével és összeállításával.

II.

A csillagos ég a népek életében.

Flammarion az ő távcsöves szemével mennyi csodadolgokat néz ki és olvas le az égről! A távcsövet a régiéknél a képzelet pótolta, mely a szétszórt égi testeket változatos égi alakokká csoportosítva, az élet egy külön világbirodalmává avatá az eget. A képzelet sikeres munkája volt, hogy kiki amit keresett, a fényesség és nyugalom eme messzünnen ragyogó hazájában megtalálá, s az majd az istenek hona lőn, majd egyszersmind az emberi sors titokteljes műhelye. A képzelet rábeszélésére történt, hogy a föld megadta magát az égnek: ettől remélt jót és várta bajainak orvoslását és korán ahhoz szokott, hogy jövőjét a csillagoktól tudakozza.

Minden tudomány a mesék és képzelet uralma alatt kezdődik. Ez alapvetője a csillagok tudományának is. Hogy e részben tekintélyre, mesterre hivatkozzunk: »A képzelet nyeleti el a fogyatkozások alkalmával a napot vagy a holdat *sárkánnyal*. A képzelet rajzol földünk kísérőjének korongjára ábrándos képeket; ő borítja be az eget különbözőféle személyiségekkel és tárgyakkal; ő önt életet az égi testekbe, végtére ő teszi meg ezeket istenségeknek. Része van benne, hogy az ő csillagászat oly ragyogó s oly költői látványt nyújt, mert első fogalmai a csillagok historiáját az istenekével kapcsolták össze.«

»A tudományos fejlődés ifjúkorában az emberi szellem arra hajlik, mondja folytatólag tudósunk, hogy mindennek lelket tulajdonítson. Betölti a mindenséget személyesített és természetfölötti lényekkel: odáig megy, hogy pusztá eszméket is tulajdon léttel ruház fel. Az ember mindazt, a mi őt környékezi, úgy képzei, hogy belső lehellettől van áthatva, mely, miként ő maga is, érez és gondolkodik. — A legcsekélyebb mozgást, mely keletkezik, jó vagy rossz indulatu, láthatatlan lények művének tekinti. Innét származik az a folytonos felindulás és benső félelem. A levelek zúgása, a tűz pattogása, a madarak repülése vagy éneke, a szél süvöltése, a dörgés robaja és a villám czikázása mindmegannyi nyilvánulása ennek a második, mintegy az elsőbe rejtett világnak.

Ebben a korszakban a népeknek nincs tulajdonképeni csillagászatuk, nem ismerik sem a csillagszortokat, sem a bolygókat

Az erdők driádjai, a források nimfái és a tengerek tritonjai a műveltebb népek körében is sokáig fentartották eme megelevenített korszak emlékét. Alapjában véve az istenség hatott át mindent, hogy mindent megelevenítsen és éltesen. Az elevenítő szikra mindenüvé belopódzott.

Ez időben az ég ismerete még oly homályos és hiányos

¹ Czögler Alajos főreáliskolai tanár fordításában: *Houzeau*: a Csillagászat történelmi jellemvonásai 494. l.

volt, hogy az ember csak a legragyogóbb csillagképeket ruházta fel nevekkal és a bolygók közül csak Venust ismerte.

Ami azonban a csillagászatból a tudományok elsejét fejleszté ki (mert a csillagászat bontakozott ki először embriójából), az a megfigyelés későbbi gyakorlata volt.

A mint az égboltozat jelenségei magukra vonták az emberek figyelmét, megszületett az első csillagászat . . . Khaldeában és úgy látszik önállóan Egyiptomban is.

Babilonban, mely első ízben méltatá örökké derült egének ragyogó csillagait imádásra, a csillagok ismerésének ősrégi nyomaira akadunk. *Venus* fölfedezése, miként mondani szokás, a történelőtli idők homályában vész el. *Istár* (=urnő) nevezet alatt Assziriában ő a természet nagy istennője és a nőiség megszemélyesítője.¹ *Merkur* »Nebo« név alatt a *legfelsőbb értelem* imádott megszemélyesítője. *Mars* vagy kaldeus néven »Nergal« nem csupán ismeretes volt, hanem egyszersmind *nagy hős és a csaták ura* gyanánt tiszteltetett. *Jupiter*, Assiria nyelvén *Merodach*, az istenek királyának tekintetett. *Szaturmus* vagy »Adar« nem volt utolsó csillag-isten, levén: hatalmas, az erő ura, az ellenség megsemmisítője és az állatkör fia vagyis legtávolabb eső.²

És az Eufrát partjain fölfedezett könyvtár maradványok csillagászati töredékei arról győznek meg, hogy Babilon az őskori csillagászat Eldorádója volt.³

Egyiptomban is istenek tana volt a csillagászat azon különbséggel, hogy itt a csillagimádás a Nap cultusa körül forgott, s habár a bolygók nem egyebek mint »utazó istenek«, de nem annyira a fő-fő létező anyagából kiáramlott isteni személyek látható jelenségei, inkább ezeknek csupán lakóhelye.⁴ Azt hisszük, hogy az egyiptomiak csillagászata állapította meg az állatkört és az ő képzeletök teremtette meg azon csillagképeket, melyek szerint csoportosítjuk ma is az égtájak csillagtáborát.⁵ Némely csillagrievek egyiptomi eredete elvitázhatatlan. Így tőlök származnak a nap pályájának egyes állomásait megjelölő nevek. Ezen állatok legtöbb esetben hieroglifás jelei valának az isteneknek. A vizöntő neve bizonyítja, hogy a nap Niláradat táján ennek közelében állott. Bizonyos sakálfajt használván az egyiptomiak a házörzésre, a sakal-fej jelvénye lett Anubis-nak, kire az istenek az ég látó határának őrizetét bízák. Innét a *procyon*.⁶

¹ *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai *Czöglernél* 143. l.

² U. ott.

³ Említetik ezekben: »az égi pásztor«, »csillaggyűrűzet«, »a koronás és farkas« csillagok stb., melyeknek ma urát sem tudjuk adni.

⁴ A Merkur ifjabb Hóruszé, Venusz Izisé, Marsz Aruerisé, Jupiter Ozirisé, a nagy Medve a Nil istennőjeé, a Procyon az ég látókörére vigyázó Anubisé.

⁵ A nagy Medve helyén Tyfon (hadisten) kutyája állott, a fontos szerepet játszott Orion helyén »*Szahu*« (I. m. 217. l.).

⁶ Mondják, hogy Anubis, az istenek hírnöke nem lenne más, mint a

Perzsiában a csillagvizsgálat szintén az ős vallás ótalma alatt állott annyiban, a mennyiben az nem volt egyéb, mint a *világosság és sötétség versengésének mythológiája*. Uralmuk alatt különben Babilonban a csillagászat súlyedt. Vallási áhitattal tekintének a világsarkok tájaira, a világtájak négy vezércsillagára, melyeket Ormuzd azért helyezett oda, hogy a csillagzatokat vigyázó őrállomások legyenek.¹ Hogy nem kevesebb tisztesség jutott a szereplő »járó csillagoknak«, magától értetődik.

Az őskor culturnépei közül szóba hozhatjuk a *hindukat* is, kik önállóan fedezik föl a bolygókat, mint ezt jellemzésök sejteti.² Csillagképeiket ezeknek sem érintjük, annál kevésbbé csillagászati rendszerüket.

Több oknál fogva kellett előállanunk ezen rövid vázlattal, melynek irányában, nem lévén szaktanulmányunk, az eredetiségnek még látszatát is elhárítjuk magunktól. A szakferfiak állításainak idézésével sok szóbeszédnek óhajtók elejét venni, azon kettős igazságot kívánván az olvasó figyelmébe ajánlani, hogy, az őskor népeiről lévén szó, minden nép észrevette a csillagos eget és a saját genius szerint fejlesztette annak ijesztő és vonzó képeit; és

hogy [mindig ugyanazon kor levén értendő] csillagos ege a legigazabb mértéke egy népnek előhaladás tekintetében.³

De ha minden nép csak annyira szellemi szárnyalású, mint csillagos egeről alkotott fogalma; ha minden faj maga rója rá az égre önnön énjének miveltségi és erkölcsi képét; és ha a csillagismeret hajdanta nemzeti tudomány volt, mely minden néppel külön-külön átélé a nemzetek bölcső- és gyermekkorát: akkor történeti joggal fölvehetjük az ősmagyar csillagos ég kérdését. Sajátképen pedig sajnálatunkat van inkább helyén kifejeznünk, hogy ezzel az eredmény utolsó órájáig késlekedtünk.

III.

A nekünk atyafi-népek csillagismerete.

4—5 ezer éveknek előtte élt az Altaji hegyek táján a nép, melynek nyelve nekünk nagyanyai nyelvünk vala s mely bennünket nagy *nyelv-családnak* tőn közelebbi vagy távolabbi rokonává.

Syrius, mely azon tájon tűnven föl, hol a Nilus fakad, annak áradását előre jelenté.

¹ *Haftorang* szellem a nagy Medvében székelvén, az északtáji csillagokra ügyel. A nyugati tájak fejedelme *Satevis*, kinek figyelő helye némelyek szerint az Aldebaran, mások szerint Anahid (= Venus). Keletnek öre *Taschter*, kinek fényes tekintete a Sziriusból gondoza a rá bizott égtartományt. És *Venant* délnak védő szelleme, kinek őrállomását forrásomban (Dictionnaire universel de mythologie etc.) nem találom följegyezve.

² Mercur náluk *tudó*, Vénusz *ragyogó*, Mars *vörös testü*, Jupiter a *fejlődés ura*, Szaturnus »lassan járó« *Houzeau* jegyzetei szerint (I. m. 144. l.)

³ Legyen szabad kivételt tennünk az ős hagyományok örökösére Babilonra nézve, hol a »hét bolygó templomában« a sok emeletű Nap-oltár szerin-tünk, noha a szellemi emelkedés zenithjét látszik hirdetni, sajátlag az őshagyomány tagadásával összekötött sülyedést jelez.

Öntudatosan történik, hogy nem nép-, hanem nyelvcsaládról szólunk, mert csakugyan az alapnyelv és nem a faji jelleg köt bennünket össze a mandzu-tunguzokkal, mongolokkal, törökökkel, szamojédokkal és az ugor törzs hat ágazatával¹ [finn, mordvin, cseremiszlapp, zürjén-votják, vogul-osztják], a sok neptörzsnek egyike fajronkunk is lévén.

De ha ez nincsen másképen, akkor még mindig elég nagy az altaji közös családfa körül összehozható atyánkfiainak a száma. Nyelvrokonaink, kik több ezer éves elszakadás után nem ismerjük, nem értjük többé egymást. És a nyelvrokonság alapján a fogalmak azonosságát keresni, a siker több-kevesebb kilátásával verhetjük föl a finnek lakta *ezer tó országát*, az őshazát, hol megszorult rokonaink közül teng és haldoklik még egy-kettő, vagy Vámbéry kíséretében átkaravánozhatjuk Közép-Ázsiát, látni: hogy csillagos-e még Ukkó, az »öreg isten« ege, avagy a derültebb délen akadhatni-e még ázsiai párhuzamokra?

Ugy látszik nekünk, hogy észak hagyománya erősen a csillagok személyesítése mellett bizonyít és a honfoglalás korában fogott olyan lenni őseink csillagvilága, a milyennek a *Kalevala*, a finnek világhírű nemzeti eposza a csillagos eget elének állítja, és *keleten* inkább őshajdanunk legrégebb korát látjuk megjegecsezve egy népszokásokban, mint a nomád étellel kapcsolatos csillagnevezetekben. Itt a civilizáció még nem enyészette el az ősi nyomokat.

És a nomád nepek közt, mondja egyik vallásbölcseleti írónk,² szabad ég alatt élvén s éjjel-nappal figyelemmel kísérvén az égi testek változásait, szükségképen kifejlenek némely csillagászati ösmeretek. Így olvassuk a *kirgizekről*, kik Középpázsia fenyéreire szerte bolyongva élnek, hogy csillagászati ösmereteik atyáról fiúra szállanak. Az égi testek járása szerint osztják föl idejüket. Kifejlett astrologiájuk van, melynek alapelve szerint szellemekkel vagyon népesülve a látható ég, a kiknek befolyása alatt áll minden élő lény. A csillagok nevei összefüggésben vannak a nép szükségével és szokásaival. Így a *földszarki* csillagot, mely mint iránypont első helyet foglal el szerintök az égen, *vastuskó*-nak nevezik.

Vénus=*pásztor*, mivel akkor jó fel, midőn a nyáj legelni megy vagy este haza tér.

Anagy Medvé-t »hét farkas-hoz« hasonlítják, melyek *egy szürke* és *egy fehér lovat* kergetnek.

¹ A mennyirre a dologban dr. N. L. egyetemi nyelvtudósunk beavatott, az *altaji nyelv* családfája így képzelhető nagyjában véve:

Altaji nyelv.			
Tunguz.	Mongol	Török	Ugor
	Mandzs.		Lapp
			— Cseremiszlapp
			— Mordvin
			— Finn
			Vogul-osztják és Zürjén-votják.
			— Magyar.

² *Csengery*: Kisebb Munk. I. 83. l.

A *plejádok* »vad juhok«, s midőn nem láthatók, a földi juhoknak hoznak takarmányt.

A tejut »madarak útja«, melyek éjszokról délre költöznek.

A *török-tatár* népek Vámbéry szerint az eget minden ízében ismerik. A *sark-csillag* neve némely törzsnél »aranykaró«, másikonál »vaskaró«, látszólagos mozdulatlansága miatt.

Ama *két csillag neve*, mely a kis Medvének képletében, a sarkcsillagtól legmeszebb van, *kék-szürke és lisztes-szürke ló*.

Az ezek között levő három kis csillag »kötél-csillag«, melyel az említett csillagok a vaskaróhoz vannak kötve.

A *Gönczöl szekere* [Nagy-Medve] »hét rabló«, kik a lovak után ólálkodnak.¹

Csillagászatunkban az ős nomádéletnek illetén nyomai nincsenek többé, hacsak a *tejút* nevei között nem fogunk akadni ilyenre, holott még a mindig derült egű nomád arab sem látott kezdetben egyebet az égen, mint tevét, struczot, sakált, kutyát, vagy pásztor életének eszközeit: sátort, jászolt, fazekat, tálat, rőföt, vedert.²

A többi népekről még egészen hiányosak e részben ismereteink. A *mongolokról* csupán annyit tudunk szavahihető írók után, hogy náluk általános a csillagtisztelet, és hogy az ő csillagaik felsőbb lények: *Tängri-k*.³

A *mandsuk*-nál szintén megvan a csillagtisztelet.⁴

A *tunguzok* Georgi szerint imádják a holdat, *csillagokat* és főkép a napot.

És Csengery után tudjuk, hogy déli Sziberia nomád tatár törzsei szintén tisztelik az égi testeket [I. m. I. 82. 1.]

Önként következik már a mondottakból is, hogy az ősmagyar csillagtisztelet mellett Ázsia népei is bizonyoságot tesznek, akikről azonban tulzás lenne követelni, hogy csillagképeinknek is értelmezői legyenek.

Ami északi nyelvrokonainkat illeti, megvitatott dolognak vehetjük, hogy az égi testek cultusának fölismerhető nyoma a finn-ugor népek között a *szamojédoknál*, az *osztjákoknál*, *voguloknál* és a többiekénél van. Annyira azonban nem mentek az éghajlat zordonságánál fogva, hogy a csillagimádásig eljuthattak volna, de sőt a finn mythológiát véve is mértékül, egyik-másiknál határozottan megállapítható a visszaesés.

A finn mythologia szerint a hold, nap és gönczöl többek mint élettelen égi testek.⁵

¹ *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. 7. 1.

² *Houzeau*: A csillagászat történelmi jellemvonásai 220. 1.

³ *Kálmány Lajos*: A csillagok nyelvahagyományainkban 3. 1.

⁴ *Bálint G.*: A mandzuk szertartásos könyve 7. 1.

⁵ »Vezess ki Hold, ments ki, ó nap,

Gönczölszekér irányozzd,

Menekvésem e tanyákról!« stb. (*Kalevala* I. runó 303—4. v.)

Miként meséink »Nap-, Hold- és Szélkirályának«, a finn Mythologia *Napja-, Holdja- és Csillagainak* is van háztartása és családja.¹

Vannak fiaik [meséink is ösmerik a napurfit] és leányaik, kik mindannyian ifju, szép és ügyes fonó tündérlányok.² A Napleány minden borútlan napon megteszi, hogy az égen »megjelen vörös szalaggal, hogy a napbikát legelőre vigye«.

Ami az egyes csillagképeket illeti, sajnálattal kell hallanunk a magyar ég szenvedélyes buvárától: *Kálmány Lajostól*, hogy a rokon mordvin, votják, vogul népek ide vonatkozó hagyományai még nincsenek ismerve.

És csakugyan alig ismerünk az Otavá-n [Gönczöl szekere] kívül egy-két csillagjukat. Mint, hogy

a *fiastyuk* nálunk »szita«;

az *Orion* nekik félistenüknek »Wäinömoienen-nek« *kaszája*.³ (a magyarnak is az *Orion-kaszás csillag*!)

Még ugyanazon nép is változtatja csillagos egét, ha változik éghajlata és foglalkozása és onnét van aztán, hogy ugyanazon csillagkép oly sok és különböző alakokat láttathat, péld. a Nagy Medve:

Nekiünk: Gönczöl szekere; az *ős arabok*-nál: koporsó három siratóval; a *skandinávoknál*: kutya; az *eszkimóknál*: iramszarvas, a *hinduknál*: 7 risi = szent bölcs homlokegyenest az *irókézekkel*, a kik szerint: három vadász, kik négy medvével állanak szemben.

De mindezen előkészítésekkel talán kelletén túl is várakoztatjuk az *ős magyar* égre kíváncsi olvasót.

IV.

A magyar csillagos ég faji jellege.

Fajunknak nem volt meg a maga Jornandese, aki írásban hagyta volna meg, hogy hány csillaggal volt ismerős a magyar nép Árpád idejében. A gótoknak nagyon utána nem állhatánk, a akik 344 (?) csillagnak ismeretével jöttek Európába, miután a magyar csillagos ég még mindig várakozáson fölül gazdag, ha nem

¹ »Nap megkérte a fiának, — De nem ment a Nap lakába,

A nap mellett ragyognia, — A Nap nyári futásába.

Kérte Hold is a fiának, — Holdnak sem ment a lakába,

A Holdról leviláglani, — Légi pályán fenn haladni.

Kérte Csillag a fiának, — Csillagnak sem ment lakába,

Égni hosszú éjjeleken — A sanyarú téli égen.« (Kal. XI. r. 31—43. v.)

² »Hallám a Holdtündért szöni; — Nap lyánt orsót peregettrí.« (Kal. IV. r. 43.)

³ Ennek égbe utazását így írja le a Kalevala:

»Erre öreg Väinämöinen
Elvitorláz most már menten,
Érzeből készült hajójával,
Rézbl fedett csolnakával,

Fölibe az anyaföldnek,
Alsajára az egeknek.
Ott hajóstul megragada.
Csónakával ott marada.«

gazdagabb más népekénél. Hátha még adtunk volna rá valamit és nem hagytuk volna örökségök és hagyományuk letéteményezése nélkül kihalni azon utolsó nemzedéket is, melyet még a csillagok altattak és költöttek, melynek még a csillagos ég volt esztendőre szóló *naptára*, vagy az éjszaka minden pillanatában megtekinthető égi *órája!*

Egészen talán még most sincs itt az ideje, hogy a legrégebb *nomádkor* ezen emlékeit elveszetteknek tekintsük. A népnek még mindig csak kivételesen van házi vagy zseb-órája; még mindig vannak népünknek öregei, kik nem ismerik a betűt, de az égen folyékonyan olvasnak. A magyar ős csillagászat tekintetében panaszkodhatunk tetemes megrövidülésről, de hála a nemzeti geniusnak! a teljes elvesztése fölött való panasznak még mindig nincsen helye.

Bajosán ér czáfolat. midőn *időmutató* csillagainkat valljuk legöregebb csillagos hagyományunknak. Még azon népeknek és néptörödékeknek is, melyek egöknek alig egy-két csillagképét méltaták különös figyelmökre, megvannak a maguk időmutató csillagaik, jelélül, hogy ez a népek életében szükségét pótolta:

És alig kell mondanunk, hogy népünk egészen mester az időmutató csillagok *ismeretében*, és bizonyos csillagok feljötte vagy lementé után csalhatatlanul eligazodik az idő körül. Egy tekintet a *Gönczölre* és különösen a vele járó »Kis-Béres-re« (Alcor) és tudja: éjfél előtt vagy után van-e az idő, sőt vannak *óra* csillagai is. Így palócz forrásom szerint míg a »*Kincső*« (a Gönczöl) az éjszaka órája: addig a reggeli három órát már a »*hajnal*«, az 5 órát meg már a »*Viradó*« csillag mutatja, melyeken kívül még óra-csillagoknak tetszenek: a hajnal hirmondója, az alkony, az est-hajnal, a vacsora, az álomhozó, a virrasztó, a határjáró, az éjféli, a pásztorok serkentő csillaga.

Mindezen csillagaink mivoltára, mint a hozzájuk kötött mondákra és babonákra fölhivjuk lelkes gyűjtőink figyelmét.

Hogy az *évszakokat* az állatkör jegyeihez, vagy valószínűbben ezekkel együtt kelő és járó csillagokhoz kötötték-e? még ismeretlen előttünk. *Évszaki* csillagoknak mondhatók még: a kikelet hirmondója, a harmatlegelő, a dérhagyó, Pünkösd csillaga, az árpa-érlelő, a rétszagaló, az őszi, a zuzmarás, a fagyhozó és szélvész csillaga, — melyeknek hagyománya imitt-amott még él, ha elhaló emlékezetben is.

Hogy ezen, majd jellemző, majd egyszersmind költőileg is szép nevezetekben a nemzeti szellem nyilatkozik meg, az bizonyos; de a faji jellegnek vannak ennél szembeszökőbb tünetényei is.

A magyar inkább keleti e részben mint bármely más nép. A képzelet vonásaival a maga hitét, örömét, kedvtelését, búbanatát egyik sem irta föl szebben az égre. Aztán mintha a menny-ég sem lehetne a boldogság hazája, hacsak nem szakasztott mása a déli-bábos rónának: alfölddé tette a csillagok hazáját is. Azon tájak,

halmok, bokrok; melyek itt környezik, megvannak az égen is: a bokor csillagban, a hármas halomban, a rétlelegő és vadlelegő csillagokban, a szolgafá-ban, a pihenőben, a kaszás zombékjában. Nem hiányzik a »korcsma.«

A *malom* »hármásával,« »négyesével« zakatol ott is.

Amott a »kamra«, itt a »fészker.« Rohan a »csürhe«, kaparász a »fiastyuk«, »Vakondokturás«, »zombék ikre« látszik itt, ott az »Örvény« sodra játszik. Ez itt »szarvas legelő«, az meg a »szarvas nyomdoka«.

A »puszták lobbanásában« nem hiányzik a földi éjszakák kísértő lidércz-tüze sem.

És nem hiányzanak ezen égi alföldön rónánk szárnyas vadai és házi állatai sem: »4 bornyu«, »buvár«, »darvak«, »darvak vezére«, »eb«, »fiastyuk«, »hetevény«, »2 kan«, és »kolompos.« Ezek közt ott alkalmatlankodik a »kulancs« is.

És ezen égi magyar alföldön elszórva hever a sok kenyérfő kereső szerszám, házi eszköz vagy ruhadarab és eledel, melyek is nagyjából elősorolva: Nagy és kis fél-kenyér, az ásó (n. és k. ásó), cséphadaró, eke és ekemása, furu (nagy és kis), furumása, fias emelője és fias kötele, kaptár, háló, kádas, járomszeg, kerék, kasza, juhászbót, lappantó, lánczszem, mérték, nyüst, patkó, ujjas, koldusbot, sarló, szántóvas.

És az égi alföld magyar még lakosait tekintve is, kik között nem-magyar csak elvétve találkozik, mint az »oláh és török kaszás«, meg a vígkedvű »czigány.« Legalább a mi adatainkban ezeken kívül másnak semmi nyoma, sőt feltűnő, hogy sem *németre*, sem tót- vagy zsidóra itt nem bukkanunk. Itt, mint az egyházban, minden komoly és ünnepélyes, és a néphumor nem nyilatkozik.

Az is különös jelenség, hogy az egész munkás hadban nincsen nadrágos ember a »kalmárok-on« kívül, jeléül, hogy a magyar ég első hódítói nem a könyves Kálmánok voltak, hanem a puszták népe, a gunyhók lakója, akik aztán följutván az égre, ott hasonszőrűekkel vették magukat körül, vagy olyanokkal, akiknek az ég földén hasznát vehették. Így kaptak fel a csillagokba többek között: a bojtárok, és a bojtár kettőse, a béres és a kisbéres, a cséplő, az »étekfogó« *szilke-hordó*, »ebédhordó«, az erszénytartó, az erdőjáró, az ekehajtó, a fias pallér, a roszra ébredt¹ »juhász« a gyalomverő és gyepűhuzó, a halász, a kalauz, a kaszás, aki telkes gazda (»kaszás telke«, *kaszás gázlója*), de nagy a családja is: »kaszás pallér«, »kaszás után járó«, »kaszás emelő,« Különbözn »három« a kaszások száma; a lámpáshordó, az ostoros, az ökörkereső, az Ökörpásztor és Ökörhajtó, a Révész, a Róna királya, a Róna-őrző, a Róna pallér. Ennyi nép nem lehetett el »előljáró« nélkül. Különbözn van: *Birák gyűlése* is.

¹ Elaludt az *Erdőben* és elszéledt falkáját nem bírja többé összeteterelni.

Az eget azonban az ős felfogás maga sem hagyta *csillagok nélkül*. És ki hallott ennél szebbeket személyesítés tekintetében? Ágas, Sátoros, Szárnyas, Hunyéta, Álmatlan, Halovány, Szőke, Hályogos, Horgas, Karos, Gyalog, Futó, Fürtös, Tejeles, Kétkézű, Félkezű, Nehéz lábú, Hármás levelű, Alföldi, Délszaki, Levegő- és Tengercsillaga, Aranyhajú, Aranyszemű, Aranynyal versengő, Leányszemű, Vérrel versengő, Kunyhóba tekintő, Tengerbe kacsintó, Árva leány pillantása, Ködszemű, Keresztbe néző, Vérszemű és Keresztes csillag.

Mintha csak szerencsecsillagok volnának, olyan vonzó és varázsos még a nevök is!

KANDRA KABOS.

ADATTÁR.

FÁBIÁN GÁBOR LEVELEI ÉDES ALBERTHEZ.¹

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1893. évi 2-dik füzetében közölve voltak Toldy Ferencz levelei Fábián Gáborhoz. A levelek után megemlékezik a közlő egy elégiáról, melyet »Székács József temetésekor az ő és Toldy Ferencz emlékezetére« írt Fábián s melynek kéziratára Édes Albertnek e költeményre készített két distichonját jegyezte. Ez utóbbi körülmény eszembe juttatta azt, a miről régóta biztos tudomásom volt, hogy Fábián Gábor benső baráti viszonyban állott Édes Alberttel, hogy ez a barátság szakadatlanúl tartott közöttök ifjúságoktól halálokig, hogy egymással sűrű levelezést folytattak még pedig nemcsak magánügyeikre, hanem irodalmi törekvéseikre vonatkozót is. Mindezt magától Édes Alberttől tudtam, a ki közöttünk itt Borsodmegyében élt s itt halt meg néhány évvel ezelőtt, mint nyugalomba vonult ref. esperes. Érdekeltek Fábián levelei. Ennélfogva kérelemmel fordultam néhai Édes Albert fiaihoz, Édes Ábrahám és Édes Vincze ref. lelkészekhez, hogy azokat boldogult atyjok irományai közül kikeresni s velem közölni szíveskedjenek. Kérésemet oly szíves készséggel s oly bőkezűen teljesítették, hogy nemcsak Fábián leveleit, hanem az atyokra vonatkozó mindennemű iratokat is azonnal hozzám juttatták. Ez iratokból Édes Albert írói minősége még inkább megítélhető mint azokból, melyeket közrebocsátott. Szerette az irodalmat, költői kísérletekkel is foglalkozott, de inkább csak műkedvellés és magasabb igények nélküli kedvtöltés vezérelte s utóbb egész költői foglalkozása magán alkalmi versek írására szorítkozott. Úgy ezekben valamint fordításaiiban sem tudta érvényre emelni a nyelv báját, a forma és

¹ Meg kell jegyeznem, hogy ezek a levelek dr. Jancsó Benedek aradi lyceumi tanár kezén is megfordultak 1884-ben, a ki azon időben Fábián Gábor életrajzának megírásával foglalkozott. L.

verselés könnyűségét és szép összhangját. Bizonyos régi iskolai módor nehezült az ő verselésére, mely minden tekintetben messze maradt költészetünk jelenkori színvonalától. Mintha boldogult apjának, Édes Gergelynek hatása alatt állott volna e részben is a születisztelő, kegyeletes fiú. Természetes, hogy a nagy miveltségű s irodalmilag képzett Fábian a barátság elnéző szeretetével fogadta műkedvelő barátjának írói kísérleteit, nézeteit, fejtegetéseit. Ez a szeretet és gyöngédség annyira ment, hogy némely alkalmi versét dicsérettel halmozta, sőt remeknek nyilvánította. Azonban midőn köztök a levelezés egymás munkáinak bírálgatására kiterjedt, Fábian mindinkább éreztetni kezdte fölényét szeretett barátjával. Hangja mind élesebbé vált s végre egy kemény, tüzetes kritikában mutatta ki Édes Albert fordításának gyöngeségeit.¹ Horatius levele volt ez a Pisokhoz, melyet Fábian is lefordított s annak mintegy versenytársául akarta tekintetni Édes Albert a magáét.

Fábian Gábor imezen leveleit méltóknak tartom arra, hogy közzé tétessenek. Birnak azok irodalmi érdekekkel és értékkel is: de még inkább érdekesek a miatt, mert a baráti szív fesztelen, őszinte nyilatkozatai lévén, a maga igaz mivoltában tárják fel előttünk írójok kedélyvilágát. Sok van azokban aprólékos, tréfás vagy épen sikamlós: de semmi sincs színlett, keresett, s felvont szemöldökű tudákos. Jellemök a természeteség és igazság.

Találtam Édes Albert iratai között egy ív papírt, melyre saját kezével jegyezte fel a maga és atyja Édes Gergely életére vonatkozó főbb adatokat. Ezek szerint Édes Albert atyja, a régibb költői irodalomban ismert névvel bíró *Édes Gergely* Komárommegyében Madaron született 1763-ban. Tanulását szülőföldjén kezdte, Patakon majd Debreczenben folytatta s Patakon végezte. Iskolai tanulása közben II-ik József alatt országos mérnökgyakornok, majd József halálával ismét a pataki iskola tagja lett. Innen Szántóra ment tanítónak, honnan pappá választatott Nagy-Kinyizsre. Nagy-Kinyizsról a Balaton mellé vonzódván, veszprémi segédpap lett, félév múlva pedig Nagy-Vázsonyba rendes papnak választották. Változatos, hánytvetett pályája volt. Veszprémben és Nagy-Vásonyban nyolcz évet, Litéren négyet, Csoóron kilenczet, Balaton-Henyében hármat, Kupon tizenhatot, Pápa-Derecskén tizennégyet, a papi pályán összesen ötvennégy évet töltött. Késő vénségében fiához Alberthez vonult Borsodmegyében Tisza-Tarjánba, a mely előkelő községnek Albert köztiszteletben álló lelkésze volt. Szerető fia mellett aztán kényelemben és gond nélkül tölthette az öreg versíró hányatott életének utolsó

¹ A terjedelmes bírálat meg van É. Á. iratai közt.

éveit, végfogytig irodalmi művek írásával s rendezésével foglalkozván. Ott halt meg 1847. október 20-án nyolczvanötödik éves korában s ott van eltemetve.

Édes Gergely munkáit következőleg sorolja fel a jegyzék. Nyomatásban megjelentek: 1. *Természet könyve*, az emberi test alkotásának és az elevenítő lélek csudálatos munkásságának leírása, rimes versekben. Kassán Ellinger János betűivel. 1803. — 2. *Keservek és nyájaskodások*. Váczon, 1803. — 3. *Iramatok és danák*, Váczon. 1803. — 4. *Anakreon versei* kétféle fordításban. Váczon. 1803. — 5. *Horász fordítása*, hasonló nemű versekben. Pesten. Trattner János Tamás betűivel s költségen. 1819. Kéziratban maradtak: 1. *Teokrit képecskéi*, vagy mezei versezetei, fordítás. 2. *Az Askrai Heriod*, munka és napok, fordítás. 3. *Levelek és iramatok*. 4. *Magyar nyelvmester*. 5. *Útmutatás* a magyar helyesírás ügyében. 6. *Eredeti oktató mesék*. 7. *A vig dallos*, öt könyvben. 8. *A halhatatlanság* vagyis maga az ember. 9. *A vallás lelke* vagy a Krisztus philosophiája. 10. *Parlagi Miczi*, négy könyvben. 11. *Szefir és Dali rózsa* és a Szefir barátja Hevesdi.

Fiai voltak Albert és János. *Édes Albert* 1805-ben született Csórón. Pápán és Sáros-Patakon tanult s ez utóbbi helyen végezte iskoláit, melyeknek bevégezése után Beregszászban lett iskolatanító (rector) két évig, majd a miskolczi ref. lyceumban tanár hat évig. Innen hívták meg Tisza-Keszi községébe papnak. Később Tisza-Tarján választotta lelkészének s mint ilyen hat évig viselte az alsó-borsodi ref. egyházmegye esperesi hivatalát. Papi hivataláról végkép lemondván, képviselőjévé választotta a mezőcsáthi kerület az 1865—1868-dik évi országgyűlésre. — Költői hajlamának korán jelét adta. Első zsengeje a *Kassai Minervában* jelent meg 1826-ban. Pápai tanuló korában ottani tanára Márton István ily kérdést intézett hozzá: »poéta-e kend?« „Nem vagyok.“ — »No hát ne is legyen kend, mert akkor épen úgy örökös szegény lesz, mint az apja.« — A komor intés erősen benyomult a gyermek-iffjú lelkébe. Csaknem egészen felhagyott a költészet komoly kedvelésével. Verselési tehetségét többnyire csak alkalmi bohóságokra használta közel ismerősei körében. Irogatott különböző lapokban egyházi, társadalmi és politikai kérdésekről. Képviselő korában írt egy önálló röpiratát a *Dohánygyedárúságról* s kinyomatta Heckenaszt Gusztávnál Pesten 1868. *Hazafiúi szózatot* a képviselőt választó néphez. Miskolcz, Rácz Ádám nyomdája 1872. — Papi dolgozatai: *Egyházi beszédek*, három kötetben. Az első két kötet nyomtatott Pesten Beimel és Kozma Vazul nyomdájában 1856. és 1857-ben. A harmadik kötet Pápán a ref. tanoda betűi-

vel 1859. — *Gyász beszéd Apostol Pál superintendens felett.* Miskolczon. Rácz Ádámnál 1860. Minden egyházi dolgozata jövedelmét iskolának ajánlotta. Kiadta később *Horác Ars poeticájának* fordítását. Agg korban halt meg Tisza-Tarján közelében levő derzs-pusztai tanya-birtokán. Temetését a legegyszerűbbnek rendelte; gyalúlatlan deszkakoporsó, fekete gyolcsccsal bevonva, fehér kréta felirattal. Atyja Édes Gergely sírjába temessék, mely emlékkövel van jelölve, de neki semmi emléket ne állítsanak. »Minnyájan nyugodhatunk E. G. emléke alatt — így szólt fiaihoz — idegen úgy sem nézi azt meg soha.« — Előre elkészíté halotti énekét, dallamot is maga szerzett annak. E dal éneklése mellett helyezték atyja sírjába.

Oh atyám, oh én egyetlen egyem,
Hamvaid közé hadd elegendjem!
Lelkem könyeimben kiárasztám
Szavadra, de fel nem támaszthatám:
Dűljön romba hát már kiköltözött
Lelkem sátra sírrögeid között.

Édes Gergely másik fia volt *Édes János* Gömörmegyében zádorfalusi lelkész, egy korán elhunyt, nagy tudományos készltségű férfiú, különösen a latin, görög és héber nyelv alapos ismeretében kitűnő. Született Litéren Veszprém megyében 1809-ben. Előbb Pápán, majd Losonczon, később Sáros-Patakon tanult s ott végzette tanulmányait. Bátor, szabad szellemű s költői emelkedettségű *Egyházi beszédei* kinyomattak Miskolczon, Tóth Lajosnál 1844. Meghalt 1846. október 7. — Közeli meghitt barátságban állott Tompával, a ki az ő haláláról mind hírlapi közleményben (Protest. lap. 1847. 49. sz.) mind költeményei közt (I. köt. 41. lap.) keseregve emlékezik. Ő is foglalkozott vagy legalább próbálkozott költemények írásával. Édes Albert velem közlött iratai között egy ódaféle verset találtam tőle mely nyersesége mellett is nem közönséges erejű kézre vall.¹

LÉVAY JÓZSEF.

ÉDES JÁNOS VERSE.

A hivatalokról.

Oh! melly ritka, igen ritka találkozik,
Légyen bár pap, ügyész, orvosi oktató,
Földmérő, kit igaz lelke vezérlene
Felvett hivatalába ma!

¹ V. ö. Abafi, Figyelő XVII. k. 228. 276. 360. l.

Nyúl-szív rejtezik a mellvas alá, pimasz
 Kény hajt sok katonát a haza szent ügye
 Oltalmára, nem a nemzeti büszke tűz
 Serkent hadra sok al-vitézt.

Bakkancsos fene-vad féktelen indulat
 Indít sok buta észet a Helikonra fel.
 Hajh! sok tökkolop és zsindelyezett fejű
 Rágcsál a philosophián.

Sok, természete kit varga-szurok között
 Börrágásra jelelt, Kúria végzetin
 Verbóczin nyöszörög s perkutató esze
 Mind csak húzavonával él.

Más, a kit szigorú sorsa kapára szült,
 A gyógyásztudományt nyögve tanulta ki;
 A gyászos temető hantja mutatja, mely
 Hasznos rész az egészben ő.

Gyakran a patyolat-kéz török a kaszán
 S izzadt arcukatit nyögve törülgeti,
 Míg a pórtetemű, pamlagokon hever
 Es kényyére dohányozik.

Sok szép ész s gyönyörű elme raboskodik
 A szalmás kalibák durva daróczaín,
 Míg a marha-eszű a nagy Olympuson
 Szélyel szórja ökörnymát.

Hány, ménesbe' nevelt durva csikós, betyár-
 Szellemmel rakodott elme kapaszkodik
 A vérség kötélén a nevelői tiszt
 Szent székébe tanítani!

Hány undok, csapodár, hány alacsony silány
 Tányér-öblögető kullog alázatos
 Lépésekkel egész a fejedelmekig
 S vészes terveit ott szövi!

Hát a szent helyeken s a papi székeken
 Hány, kaptára való elme silánykodik,
 Harsogván azokon a szemeten szedett
 Sok congest-predikációt.

Hajh! mint elmaradoz köztetek a tökély,
 Oh ember-salakok! mint rohan a világ
 Oly örvénybe, hol őt lelki homály fedi
 S a barmokhoz aláztatik.

Melly méltók örökös tiszteletünkre kik
 Buzgósággal, erős vállal emelgetik,
 Tisztos hivatalok terheit, a közös
 Jót szent tűzzel előviszik.

Fábián Gábor Édes Alberthez.

I.

Arad, mart. 28-án 1874.

Szerelmés Albertem!

Már fentem a tollat a levélhez, melyben kérdőre vonjalak, mi némithatott el oly makacsúl Téged, hogy a rólam meg nem emlékezést majd fél évig egy árva bötűcske nélkül kiállani képes légy; mikor imé jön a postás gábornapi gratulációddal. E nagyban sikerült versed, daczára annak, hogy benne insurrectionális tehetségemet Múzsáim előtt úgy deválvalód, oly jól esett nekem, mikor azt olvastam, mint esnék Neked az, ha valaki, mikor s... ed viszket, cseréppel vakarná. E kedves élvezetért hát elengedem a számadást; annyival is inkább, mert azt könnyen a nyakamba tételhetnéd vissza, miután a panaszos kérdésben cseppet sem vagyok ártatlanabb náladnál. Mondhatnád: ha Te nem írtál: mért hát én nem? S bizony erre nehéz volna kielégítő feleletet adnunk egymásnak; mert az a: *nem lévén időm, alkalmatosságom*-féle diákgyerekes, szobaleányos száraz mentekezés nem nekünk, kész epistolographusoknak való. Az bizonyos: a hallgatást nem duzzogás szülte köztünk — arra okot egymásnak nem adtunk. S ennyit tudunk elég. Vannak a geniusnak is, mely a gyarló emberrel együtt születik, öntudatlan szeszélyei és dormitáló szakai — írjuk hát e szokatlan incidenst annak rovására. S most beszéljünk másról.

Gratuláció! Az egy remek versemény. Fogadd érte olvasása közben feléd minden Stanza végén párosával szórt csókomat most még megtévezve. Hanem, Albert! nagy bünt követnél el, ha Te *Musa jocósád* e páratlan eredeti szüleményeit a jövő számára gondosan meg nem őriznéd. Mert azok a magyar költészetnek valódi kincsei a magok nemében s állandó nevet szerzenek Neked. Emlegetik ma is sokan boldogult atyádat, kit ma már avatottak is a kornak, melyben élt, első költői közé számítnak. Te őt mint ilyent, túl múltad. Örömmel értem Somogyi barátunktól, hogy posthumumait az Akademiának czéled hagyományozni. Én e szép pietást Tőled még szebbnek tartanám, ha azokat még éltedben Te magad adnád ki Életírásával s költői rövid jellemzésével együtt.

Hej, barátom! ha Te oly átkozott commodus fráter nem volnál, sokoldalú képzettséged gazdag tárházából mily sokkal gyarapíthattad volna, s gyarapíthatnád még most is igazi classicumokkal a naponként mindinkább elcsenevészedni látszó magyar irodalmat; és gyarapíthatnád nemcsak a költészet, de prósatérén is; melyben szinte otthonos vagy. Nem ismered Magadat e részben. De ám én ismerlek, azért beszélek így hozzád. Vedd szívedre s pótold, mit még lehet, a mulasztottakból.

Ezzel Te veled, úgy hiszem, tisztában vagyok. Nem úgy Baksayval. Számára még nálam hátra a fekete leves. Haragunni szeretnék rá, ha őt csupán szeretni nem tudnám. Ő is a commoditásban párod. Elássa a talentumot, melylyel oly bő mértékben bír, minővel az újabb nemzedék közt senki. Én nem tudom, mit csinál. Nem adja létezésének semmi jelét. Most már mégcsak kedvencz életképeit sem olvasom sehol sem;

valamint nem october óta levelét sem hozzám. Pedig hát e részben adott szavát birom. Oly fiatal erőnél, mint az övé, ily tétlenség előttem megfoghatatlan; nemcsak, de még megbocsáthatlan is. Arról, hogy őt egykor magamnál láthassam, aligha végképp le nem kell mondanom. Mert nálam erre az idő már kevés, míg nála abból ily elhatározásra, igen is sok szükség.

Téged illetőleg, Somogyi, ki gyakran meg-megfordúl nálam, felélesztette bennem a reményt, hogy a tavasz kinyíltával együtt nálam ölelhetni foglak. Úgy legyen! Óhajtom. Lesz számodra készen nemcsak derék magyaráti, de annál még pompásb tokaji is, melyből kedves Szabó Jóskánk a nevem napjára egy jókora Verschlaggal tisztelt meg.

Öllelek legforróbb öleléssel

tisztelő, szerető feled
Fábián Gábor.

II.

Arad, június 15-én 1874.

Szerelmes barátom, Albert!

Tegnap vettem újabb leveledet. Gyöngéden szememre lobbantod, hogy Rutiliusom comitiva nélkül, nyeletlen furkóként toppant be hozzád. Bocsáss meg; mikor azt útnak indítottam, annyifelé el voltam foglalva, hogy az expeditionnak ezt az illő formát megadni időm nem jutott. Különben, elhihetd, senkihez örömebb nem írok, mint hozzád. Majd kipótolom, ha élek; mit tőlem annyival biztosabban várhatsz, mert részemről arra már számolni sem merek, hogy, mi elébb mind kettőnknek oly égő vágyja volt, házamnál ez életben valaha személyesen találkoznunk szerencsém lehessen. Nem azért, mintha már halni készülnék — hál' istennek, még folyvást életképesnek érzem magamat: hanem egy időtől fogva azt a változást veszem észre magamon, hogy már nem öröme távozom hazulról, nem igen merek kilépni hosszabb időre megszokott életrendemből, tapasztalván, hogy ez nálam, kinek gyomrom előbb a mándrucz-követ is megbirta emészteni, indigestiókat kezd okozni — meglehet azért, mert viznél egyebet nem iszom, ez pedig mindenuntalan más más. Azért ez idén az akadémiai nagy gyűlésre sem mentem fel Pestre; s mi több feleségemet is magában hagytam utazni 100 mérföldnyinél messzebbre, a Karlsbadi fürdőbe, és a jó lélek bele nyúgodott, sőt ő akarta úgy. Másutt hát mi, édes Albert, alig látjuk egymást többé, mint tán még csak Budapesten, hova ezentúl is néha fel fel kell rándulnom két három napra; mint ezt tenni fogom legközelebről is. E hónap utolsó napján, június 30-kán ott akarok lenni. Bárcsak akkor valami papi gyűléstek lenne ott, hogy neked is ex offo meg kéne jelenned! Somogyi Tóni barátunk, ki múlt szerdán utazott Szatmárba, akkorra otthon lesz; az tudni fogja, hol szállásolok — ha éppen jönni talál nál.

Egyébiránt nekem is panaszom van rád. Arra, amit atyád verseiről írtam s neked proponáltam, egy szóval sem válaszoltál eddig! Pedig annál, magamat tekintve, most még többet kérek. Én a te igazi költői

vénából eredt, saját eredetiséggel bíró verseidbe telhetetlenül szerelmes vagyok; s mit belőlök eddig tőled kaptam, legbecsesb gyűjteményim közt őrizem. De óhajtanám mind ismerni s birni is, a mi még azokból nálad megvan. Kérlek, juttass hát engem ezekhez vagy egy, vagy más módon. Egy mód lenne, ha leiratnád számomra pénzért valami íródeákkal: de mivel ez több nehézséggel jár, volna annál még jobb. Elküldetnéd az egézszet eredetiben is nekem; nem őrizhetd azt magad hívebben, mint a hogy én megőrizném. Nyomban leírnám, vagy leiratnám biztos kéz által magamnak; azután legkisebb hiány nélkül teljes épségében köszönettel visszaszolgáltatnám. Mily kedves olvasmány lenne ez nekem! Ha benne részem lehetne, kétszeresen élvezném, mi még az életből számomra hátra van. Vigyázz, nehogy erre se válaszolj! mert akkor serio megharagszom rád. Kérésemet megtagadhatd: de agyon hallgatnod nem szabad: add okát.

Im én okát adom annak, mit tőlem Rutiliusra nézve kérdesz:

Az 1-ső sort azért nem fordítottam az eredeti szerint, mert — amint ezt a hozzá való jegyzetben hátul megmondom — itt az eredeti szerkezetben világos hézag van; hiányzik a *potius* mellől a mondat *quam*-mal járó része, mely nem lehet más mint: *quam serum adventum*. Különben a *potius*nak nincs értelme. Mit mondanál, ha én leveleimet hozzád így kezdeném: »inkább haragudjál azért, hogy csak most írok« s kihagynám, hogy: *mint mi más egyéért*. Csudálom, hogy neked e csonka szerkezet mindjárt fel nem ötlött. S nem én jöttem rá először. Már régi commentátorok észrevették s megis rótták variansaik közt. Azért a legújabb francia próza fordítás is e passust így adja: »Vous êtes surpris que j'ai tant tardé a revenir dans ma patrie; vous devriez l'être de ma promptitude a quitter Rome.«

Egyébiránt az első négy versnek általad tett átalakítása nagy részben egyez az én első fordításommal (lásd. Kisf. Társaság Évlapjai VIII.): hanem annál a 2-ik kiadásbeli castigatiód után is jobbnak, hübbnek s magyarosabbnak találom.

Ugyanezt mondhatom a tőled reformált 23. 25. 204—207. versek felől is. A 206-ikra pedig szemedbe nevetve kérdek; mióta »tiz s három nap« neked a *ter quinque*, vagy a régi törvényben s ususban annyiszor előfordult *quin dena* = magyarán két hét? Ezen egyen kívül a többi egyéni izlés dolga. Ma 100 embernek adj fordítani le *verset*, mind a száz másképp fogja fordítani. De azért te, kedves pajtim, csak kritizálj engem tovább is bátran. Szeretem avatottaknak nemcsak szavokat hallani, de ízlésöket is tudni, s használni mind kettőből az ínyem szerint valót; mint használtam egyetmást Lucretiusom 2-ik kiadásában tőled is, Somogyi barátunktól is. Ne gondold, hogy bármit mondasz, s bármily szóval mondog, kedvetlenül vegyem. Nekem az én édes Albertemtől kedvesen fog esni minden.

Baksay velem magáról régóta semmit nem tudat. Bár legalább az irodalmi téren tudatna. Mily kár, hogy e gyönyörű talentom, ki mostani soi-disant költőinknek s elsatnyúlt költészetünknek ujjáteremtője lehetne, utóbb is veszendőbe megy. Ha a mily nagyokra termett, oly

nagyokra adná magát, *Nagy* nevet hagyhatna maga után. Hanem ha ír is néha valamit, nem emelkedik följebb a pedestris *Életképeknél* Fönt repülhetne mint a Sas: s lent bokrok közt szökdécsel, mint a kis ökörszem!...

Minapi versedért itt küldök neked egy epigrammát, melyet Momm-sen *római történetéből* német fordítás után magyarítottam. Históriaja ez: Titus Flaminus híres nagylelkű római hadvezér Görögországot a maczedoniaiaktól visszafoglalván, a Sénatusnak azt proponálta, ne tegye Görögországot provinciájává, hanem helyheztesse vissza előbbi önállásába. A tanács e nemes javaslatot elfogadta s magát Flaminust bízta meg, hogy az ez iránt hozatott tanácsvégzést ő publikálja ki a görögök előtt, mikor azok az isthmusi játékokra mindenünnét összejönnek. Flaminus úgy tett. A görögök pedig azért neki s a római tanácsnak ünnepélyes küldöttség által *latin* szónoklatban fejezték ki hálájokat. Erre a derék lovag szellemű Flaminus meg nekik viszonzásúl az isthmusi játékokra következő *görögül* írt epigrammáját küldötte:

»Drága Dioscurok! vidor ostorozói lovaknak,
Magzati Zeűsznek s a tyndari Spárta urai!
Titusz, az Aeneidesz nektek száná vala díjjul
Az t a szabadságot, mit görögöknek adott!

S most ezzel öllelek

hű feled
Fábián Gábor.

III.

Arad, august 1-én 1874.

Kedves Jó barátom!

Nagyon leköteleztél azon szívességeddel, hogy óhajításomnak engedve, a Múzsák hírével készült verseidből számomra egy saját kézzel másolt csomót megküldeni nem sajnáltál; melyet mihelyt az nálam is le lesz írva, azonnal Neked legnagyobb köszönettel visszaszolgáltatok. Génusod e kedves szüleményei, ha egykor — mint én azt hiszem — nyilvánosság elé jutnak, csak ékesíteni fogják ama becses emléket, melyet megfutott életpályádon mint tanító, mint pap s mint publicista fogsz hátrahagyni Magad után. Hozzá tehetem: *mint magános házigazda is*. Mert Nálad a jó Márton jóslata meg lón hazudtolva. Öröklötted apád után a poétaságot, de nem vele a szegénységet is. A mellett szép földbirtokot tudtál Magadnak szerezni, a milyenre Márton a maga életphilosophiájával, ha 100 évnél tovább él, sem fogott volna soha szert tehetni. Sokkal többet ér a mi bölcselkedésünk a jó öregénél. A mienk a realis világból van merítve s fölvé az: »Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci«, míg ő szegény a maga transcendentális világában (más szóval a létezőn kívül a nemlétezőben = Semmiben) akarta ideákban feltalálni a *valót!* Nem képtelen, érthetetlen, eszeveszett, beteg phantazirozások ezek? S mily büszkék voltunk mi Pápán egyszer ezzel a Kant-féle philosophiával a dogmaticusok ellenében! mily úri göggel néztünk le a debreczeni, pataki s más collegiumokbeli Wolfánusokra! Pedig hogy az egyik böl-

csészeti rendszer bolondabb volt a másiknál, azt a ma végre magának soha többé el nem vitatható dicsőséget kivívott naturalis philosophia nőtől növé tekintélye fenyven hirdeti. Ismeretes-e Előtte Kedves Aibertem, korunk ez új, e valóban epochalis tüneménye? s a nagy hatás, melyet az gyakorol, a maga leghíreseb szövívői Büchner és Darwin természettudósok által? Olvastad-e ezek valamelyik munkáját már, és különösen Büchnertől a »Kraft és Stoff« cziműt? Darwintól pedig a »Verwandlung der Arten« felírást viselőt, mely utóbbi a »Fajok eredete« czím alatt magyarul is már megjelent fordítva Dapsy Lászlótól? Mindenik szerzőnek több munkája van már hason szellemű; s kivált Büchneréi egymást követik, s valamennyi hamar egymásután több kiadást ér; jolesen a »Kraft és Stoff«, melynek én 7-ik kiadását bírom, mint mondják, már harminczhatodszor jelent meg! Itt ne hagyd a világot barátom a nélkül, hogy ezekről valamit olvasnál; mert akkor úgy mégy el innét, mint a ki életében semmit nem tanult, semmit nem tudott. Már csak azért is kedves olvasmány lesz ez Neked, mert ezekben a munkákban mindazt mit Lucretiusban szeretsz, a tudomány mai állásához képest bővebben kifejtve, érthető, világos, népszerű előadásba foglalva találod. Nekem most ezek mindennapi olvasmányaim; meri én Büchnernek majd minden eddig kiadott munkáját megszereztem állandó kincsül a magam könyvtára számára. Fiaim is nagy gyönyörrel s tanulsággal forgatják kézben naponként.

Jól teszed, ha birtokodat haszonbérbe adod. Ma a domestica administratio már nem fizeti ki magát. De biz az korunkat tekintve sem nekünk való többé. Fiatal erő kell hozzá; ez pedig — akármit beszélsz — Nálad is megfogyatkozott; s miután Szabó Jóskától értem, mily fáradhatatlan, tüzes gazda vagy, ki mindenütt, mindig, mindenben ott akarsz lenni, fételek, nehogy e rendkívüli buzgalmadnak egyszer áldozatul találj esni.

Én már öt év előtt haszonbérbe adtam a magamét; éppen ma van az új fertály, várom árendás uramat; de még eddig nem mutatta magát; tartok tőle, hogy bajom lesz vele; mert már a múlt fertályt is csak váltóval rótta le. Eddig írtam, midőn ihol jön tőle a szabadkozó czédula, hogy *ma lehetetlen fizetnie, de legfőljebb 8-dikáig bizonynyal fog pénzt adni.* ipsissima verba! Ette volna meg a fene azt a *Krachot*; most már a ki fizetni tudna is, de nem akar, csak azzal áll elő.

Öllelek legforróbb öleléssel

hű feled
Fábián Gábor.

IV.

Arad, august 17-kén 1874.

Drága barátom!

Tegnap vettem újabb leveledet. Mily kedves énnekem mindig Veled ez úton érintkezhetni!

Itt közbejött akadály miatt félben szakadt soraimat csak ma 23-án folytathatom következőleg:

Irod, hogy »az **általam** magasztalt Darwinizmusnak sem hívője, sem tapsosza nem vagy.« Jól teszed; mert **abból**, amivel e kijelentéset motíválad, úgy látom, hogy sem Darvint sem Büchnert kellőleg még nem ismered. Hogy e két természettudósról végítéletet mondhassunk, mindkettő összes munkáit; vagy mert ezek igen sokra mennek, belőlök legalább a főbbeket mélyebben tanulmányoznunk szükség. Azért Darwinnak még decidált magasztalója magam sem vagyok, minthogy tőle eddig keveset olvastam: de már Büchnert, kit régebben a »Kraft és Stoff« című munkájából funditus ismerek, s jelenleg is újabb műveiből még bővebben tanulmányozok — dicsérem, magasztalom, tapsolom s imádom. Ő több évvel előbb tűnt fel pragmatikai bölcsészetével, mint Darwin a maga természettani új teoriájával: de mindenik a maga szakában azonban egy úton, a positivismus s empiria útján, vagyis a látható természetből indulva nyomozza az igazságot s teszi szerencsésen bámulatos felfedezéseit. Elvekben s eszmékben annyira egyez a kettő egymással, hogy nézeteiknél majd mindenütt kölcsönösen támogatják egymást; míg az általok létre idézett nagyszerű irodalmi vitáknál velek szemben, a tudós világ, majd egyik, majd másik mellett, vagy ellen fog állást. Nekünk öregeknek, kiknek a tudomány mezején vitt ezen epochalis küzdelemnek minden egyes jelenetét a folyvást legio számra megjelenő röpiratokból részletenként szemle alá vennünk már időnk nincs; elég szerintem az is, ha, időnyerés tekintetéből, hagyva egyelőre a Darwin munkáit, csak Büchnertől szerezzük meg magunknak e kettőt: 1. »Kraf und Stoff«; 2. »Sechs Vorlesungen über die Darwinische Theorie etc.«; mert ez utóbbiban Büchner a Darwin egész teoriáját kimerítőleg s kritikailag ismer-teti; úgy hogy e mellett nem szükség Darwin terjedelmes dolgozatait is áttanulmányoznunk.

Szerezd hát meg szerelmes Albertem legalább e két művét Büchnernek s tanulmányozd a te mélyre hatni tudó eszeddel. Én mindent, mi Büchnertől eddig jött, meghozattam magamnak; s azt mondhatom Neked: életemben ezeknél kedvesb, élvezetesb olvasmányom nem volt. Darvint az imént említett oknál fogva, én sem hozatom meg. Annyit átolvasni nem jutna időm. Ez utóbbi tanulmányozását fiaimra hagyom; kik ehhez már hozzá is fogtak, Igy a családi könyvtárból, melyet e cím alatt hagyok magam után, ez utóbbi sem fog hiányzani,

Különösen Rád nézve, ki mind Mártontól a speculativa, mind Rozgonyitól a régibb empirica philosophiát hallottad, kétszeres érdekléssel bírnának Büchner említett művei, melyekben az egész újból átalakított empirikus bölcsészet vívott ki végre magának elsőséget minden eddigi bölcselmi rend- és módszer felett. Ha azokkal megfogsz ismerkedni, mindjárt lesz kurázsid (mit most tenni nem mersz) mind a két tanárod bölcséleti elméletét nemcsak meg-, hanem el is ítélni; és ha a theológiát valóságos számárságnak tartod (aminthogy én szerintem sem egyéb) mit fogsz akkor mondani az előbbi empirica philosophiáról, mely a theológiának mosogató szolgálójaképp szerepelt, úgy a Kant transcendentalis elméletéről is, mely ámbár ezt a szolgálóskodást átallotta, mégis magát az alól egészen emancipálni nem tudta — tudni fogod. Minden bármi

néven nevezett eddigi philosophia merő ostobaságnak fog előtted tetszeni, mivel valamennyi nem a *valóságos* létező világban, hanem azon kívül, a nemlétezőben kereste a *valót!* Nem-e (*igy!*) megfoghatatlan képtelenség ez? Még a . . . szt . . . s moralis philosophiája is, melybe, látom, szerelmes vagy, nem igen több a Numa Egéria Nymphávali közlekedésről mesélt jó szándékú fictionál. Semmi szükség a moralt abból tanítunk; mert az csak a társas élet viszonyaiból kifolyó ime rövid szabályból áll: »Mit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak: mit magadnak kívánsz, azt kívánd másnak is.« Ehez a moralis philosophiához a te két ív papirosod sem kell.

Ember vált-e a majomból? vagy majom az emberből? Erre fiam, ki Darwin tanulmányozásában előbbre van nálamnál, jobban megtudna felelni mint én. Ő e részben Darvinnak ad igazat, a ki a természet után úgy találta, hogy minden alakulásnál előbb a tökéletlen jó létre, azután a tökéletesebb és nem megfordítva. Azonban nemcsak magad vagy, ki apprehendárod Darvintól, hogy az embert, e méltóságos lényt, a ki magát isteni magból eredtnek s a világ urának lenni hiszi, majomból meri leszármaztatni. Noha mindjárt utánna magad bevallod, hogy bizony van elég ember, ki még ma is valóságos majom, s hogy fájdalom, a magyar majdnem mind annak mondható. És ezt alkalmúl használod kitérni politikai észrevételekre, a mi so-disant nyomorú ellenzékünkre, csöcselék által választott csöcselék országos képviselőinkre; a józanabb felső házra sat. De bezzeg nem így beszélnek magyar majmaid hírhedt apostolai, a Madarász-, Csanády-, Csiky-féle honatyák (patres patriae!!!!), kiknél az Ónép pálinka és fokhagyma szagú szava Isten szava, és kik ennél fogva mindennek, a ki e név alá tartozik, választói s választathatási képességet adni szeretnének — úgy hozván magával szerintök az osztó igazság és a humanitás elve; hogy így aztán a míveletlen nagy többség legyen az úr s intéző mindenben. Gyönyörű humanus politika! Mióta ezt s a népfölség efféle magyarázatát hallom, kezdek kibékülni nemcsak az arisztokratiai, de még az oly olygarchiai eszmékkel is, a minőből Windisgrätznek ama fammozus mondata eredt, hogy: »az emberi méltóság a bárónál kezdődik.« Mert csakugyan mi is ez a mi választó és választott népünk? Durva, míveletlen, erkölcstelen pór tömeg, mindazokkal együtt, kik által magát baromként vásárna hajtani s elárúsíttatni engedi. Én részemről ilyen vad csordában sem öröszesen népfeliséget, sem egyenként emberi méltóságot nem látok, mind amazt, mind emezt a nemzet míveltebb osztályaiban s egyéneiben találom fel. Ide czéltott Windisgrätz említett mondata is, csakhogy hozzá a kifejezés volt rosszúl választva. Sőt én az egészen míveletlen embert még a baromnál is alábbvalónak tartom; mert az legalább a természet törvényeitől el nem tér, míg amaz minden ésszerű s erkölcsi törvényt lábbal taposni képes. Ide vonatkozó politikádban hát nemcsak teljesen egyezek Veled, sőt azt a képviselői választásra nézve még szigorúbb korlátok közé szoritnám. Az új választási törvény mellett még ha a felső ház csekély módosításához a te mérsékelt amendement-od hozzájárúlna is, csak úgy küldhetnének a mi választóink az országgyűlésre képviselőkül vérbélű édes dínnye helyébe

nemcsak úri, de disznó-tököt is. Hagyjuk e szomorú themát, melybe már én úgy beleje csömörlöttem, hogy ma holnap, csakhogy róla ne kelljen többet hallanom, politikai lapot sem járatok magamnak. Inkább olvasok e helyett Büchnert és Darvint. Ezt ajánlom újból neked is. Mind a kettő főbb munkáját, amattól a »Kraft és Stoffot«, emettől a »Fajok Eredete« címűt magyar fordításban is megkaphatod már.

Öllelek legforróbb öleléssel

szertő feled
Fábián Gábor.

ADALÉKOK SALAMON FERENCZ CSALÁDJÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Körmeny Gyula brádi járási orvos, a ki anyai ágon a Salamon családdal atyafiságban áll, tudva, hogy én a Salamon Ferencz-reliquiák után puhatolok és Salamon Ferencz emlékezetét, az iránta való kegyeletet a vezetésem alá tartozó dévai főreáliskola ifjúsági önképzőkörének »Salamon Ferencz önképzőkörre« elnevezéssel is fokozni igyekeztem, közelebről három írott füzetel lepott meg. Az első Bod Péter kézírati másolata és Salamon István nagyenyedi diák s nagynevű tudósunk édes atyjá tulajdonát képezé 1797-ben Nagy-Enyeden. A második Dósa Elek magyar közjogi kézírata és ezt Salamon Ferencz nagyenyedi tanuló korában használta. A harmadik egy jegyzőkönyv, melyet Salamon István hivatali előde, Sala Mihály, a ki 1790-dik esztendőben Augusztus 23-dikán jött a dévai nemes eklesiában Papságra (a mint az első lapon megjegyezte) kezdette vezetni.

Az első lapok fájdalom hiányoznak, miután ezeket valaki kivágta. A negyedik lap tartalmazza a dévai ref. pap 1794. évi borjárandóságait a fizető egyháztogok névsorával. Igen tanúságos névsor, mert e rövid 100 esztendő leforgása alatt már csak öt család tartja magát a 47 feljegyzett családból.

A következő lapok már Salamon István tollából származnak. Szorgalmasan beszámol 1810-től kezdve élete eseményeivel. Így: 1810 Esztendőbe 7-bris hagyttam el az N.-Enyedi Ref. nemes Collegium Deákságomat; minek utánna 18 esztendeig folytattam ottan való tanulásomat és a Rhetorica Classisba 1809ben publicus praeceptorságot, az után Contra és két holnapig Seniorságot is viseltem volna. Professoraim voltak egész collegiumi életem alatt Nemegeyi János philologiae, Bodola János theologiae, Herepei Ádám Eloquentiae, historiae; Benkő Ferencz Németnyelv, Geogr., Természethist., Mohai Károly Juris, Ifj. Kováts József Mathesis, Benke Mihály phphiae Professoraim. NB. T. Kováts József ezen idő alatt jött Enyedre az öreg Kováts József helyibe Math. prof., a mikor én circit. Syntaxist tanultam.

Ezen esztendőbe, a mely nap kiléptem a Deákságból; másnap délbe a Hazámból Ujj Tordáról indúltam Bétsbe és per Debretzen, Pest, Poson 20-ik 8-bris estve 8 órakor megérkeztem oda. Minthogy ekkor

Akadémiákra sok költség nélkül nem lehetett felmenni; és az nekem nem volt, Bétsbe az Universitásba jártam és kezdettem frequentálni Chemiat, oeconomiat, tanultam németül, olvasgattam otthon etc.

1811. Az 1811-ik esztendőbe májusba léindúltam Bétsből, minek utánna kevés költségemből ki kezdettem fogyni és Junius közepén megérkeztem Kolozsvárra.

Ezen esztendőben Martiusnak 15 napján jött ki Bétsbe ama nevezetes felséges Patens, melynek értelméhez képezt, az eddig folyásban levő Banko Czedulák Betseket elvesztették és 5 fból 1 leit, egyből négy garas etc. ez is sietteté haza jöveletemet.

Juliusba Kolozsvárt akkori Pap T. Hegedüs Samuel Uram Gróff Kemény Samuelnével Radnai fürdőre menvén, maga helyett hagyott s Báró Dániel Istvánné Asszony ő Excellentiájához beajánlott, holott is mind az udvarba, mind a külső és belső templomokba hirdettem az Isten beszédét tehetségemhez képezt 8berig. Augusztusban meghivattattam Dévára az ottani Ref. Eklesia Papjának és ígérkezvén októbernek 24-ik napján ki is jöttem és Novembernek 2-ik napján a nms Ecclesiába beköszöntvén itt Hivatalomat folytatni elkezdtem.

1812. Az 1812-ik esztendőbe Juniusban a Görgényi ven. Ref. Tractusba Vajda-Szent-Iványon tartatott Gen. Szt.-Synodusba szenteltettem fel a Papi szt hivatalra 22-öd magammal. Első voltam; de nem emnens. Felszentelt többi papi Procedens társaim sem. Ekkor jövet az utamba Gyógyyan eskettek be Tract. Assessornak. Ezen esztendőbe volt hivattatásom Borberekí Papságra; de nem mentem el; akkori kinézésem másuvá levén arányozva.

1813. Az 1813-ik esztendőbe megházasodtam 3-ik Julii, vevén feleségül Tordáról özvegy Tiszteletes Sala Mihályné asszony nagyobbik leányát Sala Klárát.

Ezen esztendőben a v.-hunyadi Zaráddal egyesült Ekklesiák ven. Ref. Tractusába vice notariusi pennát kezdettem vinni és visitálni kiindultam a Marosmejjéki és Zarándi Eccba.

1814. Az ezen esztendőben tartatott visitation vice notariuskodtam a Maros mejjéki és Zarándi Ekkba.

1815. Az 1815. esztendőben Augusztusnak 8-ik napján, kedden estve született egy kis leánykánk. Ezt 15-ik Aug. Kereszteltettük Klárának. Keresztapja volt L. Báró Bánfi György, keresztannya a Báróné Mlg. Bája Maris asszony. Magok hejjet pedig substitutusai Főbíró Teks Felső-Szilvási Noptsá Elek úr és Tekintetes Pogány Teresia Tks Ivoly Máténé asszony.

Ezen esztendőbe ordinarius notariusnak candidálni akarván a Tractus, telyességgel deprecaltam és nem mentem ki Candidátióba, sőt még a vice notariusságot is lettem, lett pedig ordinarius T. Németi Ferentz rápolti pap.

Ezen esztendőben Xberbe megbetegedett a kised leánykám, legelőbb is valami tsomók támadván a nyakán, az után észre nem vett hideglelésből vizkórságot is kapván és testének hajlásaiba több tsomozatok is támadván orvoslásokkal és doctoroztatással húzta ki az egész telet.

1816. Ezen esztendőben májusnak 8-ik napján reggeli 6 és 7 óra között múlt ki a világból kedves kicsiny leányunk, a kised Klára sok szenvedései után.

1817. esztendőbe Martiusnak 31-ik napján u. m, Hétfőn estve 8 és 9 óra között született egy kis Fiútskánk, kit is Aprillis 8-ban kereszteltettünk Danielnek; Keresztatya volt Tks Huszár Dániel úr Mlgs Báró Bánffy György úr Dévai Tisztye; keresztanya a Tiszt úr felesége Vásárhelyi Nagy Anna Mária asszony.

(1818. Családi feljegyzések rovata üresen maradt.)

1819. Az 1819-ik esztendőben Juliusnak 19-ik napján Hétfőn délután éppen 3 órakereszteltett egy kicsiny fiatskánk; kit is ezen holnap 25-én Vasárnap kereszteltettem Josefnek. Kereszt Attya volt vice gerens Főbíró Tekintetes Kémendi Váradi Ignátz úr, keresztannya pedig Mlgs élete párja Mlgs Dobai . . . Asszony, még pedig maga meg nem jelenhetvén, Tkts Jakab Albertné Tkts . . . Asszony által.

1820. Klara leányunk született 3-dik Xberbe hetfő napon. Kereszteltetett 10-ik Xbris a Rapolti Tiszt. Pap T. Németi Ferentz Uram által, levén keresztattya is maga, Tkt. Makfalvi Dósa Péter úrral és keresztannya Tiszt. Esperestné asszony Tkt. öregebb özvegy Dósáné Berivoi Mária asszonyal.

(1821. Nics semmi feljegyzése.)

1822. 3-a 9-bris született István fiunk reggeli kilentz és tíz óra között kit is 11-ik 9-berbe keresztelttünk ezen névre, levén a Pap M.-Solymosi Tiszt. Sövényfalvi János Uram; Kereszt Attya Mlgs Szalbek Jakab Mlgs Noptsa László és Kereszt Anyák Mlgs Szalbekné L. B. Bánffy Polixena, vagy Mlgs L. B. Baja Maria Bánffy Györgyné asszony ő Ngok.

(1823., 1824. nincs feljegyzés.)

1825. Die 29-a Augusti Hétfőn reggel 8 és 9 óra között született egy kised fiunk, kit is 4-a 7-bris keresztelttünk M.-Solymosi T. Prédikátor Tiszt. Sövényfalvi János uram által Ferentznek.

Kereszt Attya volt Tks Hary Lőrincz Ur, Mlgs B. Bánffy György Ur ő nga Udvarbírája.

Kereszt annya Tks Jantso Maria asszony Tks Patikarius és Domesticus Fő Curator T. Bruz Gergely ur élete párja. (A dévai anyakönyvben a születés napját elfeledé bevezetni a boldog apa; idáig ez a fontos datum kérdéses vala, mert a maros-solymosi matriculában Sövényfalvi lelkész nem tartotta szükségesnek bevezetni s ott a lelkészi állomás már másfél évtized óta szünetel.)

(1826., 1827. és 1828. évekről nincs feljegyzés.)

1829. Die 7-a Maji Vasárnap estve született egy kised Fiatskánk; kit is 14-ik maji keresztelttünk Sándornak M.-Solymosi P. T. Sövényfalvi János uram által.

Kereszt Atyák voltak nagys. udvari Mandatarius Teks Balog Márton Ur; vármegye Honor. V. Notariussa T. Kiss Samuel ur — Kereszt Anya pedig Teks Balog Ella Kis Asszony.

1830 —

1831. Die 11-a Octobr. Éjfélutáni egy vagy két óra tájban született egy kiseded fiútskáknk, kit is 16-ik octobris a M.-Solymosi Pap Tiszteletes Sövényfalvi János Uram által kereszteltettünk Sigmondnak. Levén kereszt atyjai Teks R. Perceptor Bodola Sigmond és Tks Furka László Urak. Kereszt anyák Özvegy R. Perceptorné Tekintetes Bodola Györgyné Kenderessi Ágnes Asszony és Tks Farkas Lászlóné Tks Erdős Klára Asszony.

Itt megszakad az érdekes jegyzőkönyv, melyben csakis gyermekes rajzok és számjegyek tarkítják tovább a lapokat.

A dévai ev. ref. egyház anyakönyvében találjuk meg tovább Salamon Istvánról a befejező feljegyzéseket.

1843. október 27-én már Kissolymosi Magyar Ferencz alpestesi lelkész szolgál be Dévára s végzi ott az irodalomban Pompei ásatásairól 1825-ben kiadott német nagy műve után ismeretes Goro alezredes temetését. A rendes pap már súlyos betegnek feküdt akkor. Rögtön ezután már ezt a feljegyzést olvassuk: Deczember 29-én tartottam egy beszédet a dévai templomban ezen nemes Ecclesia Papja és Egyházkerületi Esperest Tiszteletes Tudós Salamon István úr koporsója felett arról: mily tulajdonok kívántatnak meg egy papban, hogy életében tiszteletet és közbizodalmat nyerjen, halálában kedves emlékezetek maradjon fenn. A néhai Tiszteletes Ur a n.-enyedi nemes Collegyomban seniorsággal végzevén tanulását, academiákról haza jövetelével 1811-ik Esztendőben ezen Dévai nemes Ekklesia papi hivatalára választatott néhai tiszteletes tudós Sala Mihály úr helyébe. 1817. esztendőben ez a v.-hunyadi Zarándaal egyesült evangyelium szerént reformált Egyházi kerület Főjegyzője 1825-ben pedig néhai Esperes T. Némethi Ferencz úr helyébe az esperesi Hivatalra lépett, megholt 1843-ik esztendő Karátsonya 3-ad napján dévai papságának 32, esperestségének 18, életének 63 esztendőjében. Özvegye Tiszt Sala Klára. Gyermekai: Daniel nagyiaiki evang. ref. pap, József nagyenyedi nemes kollegyumi felsőbb tudományokat végzett, István ötödik, Ferencz első esztendő Diákok, Klára hajadon, Sándor második alsó osztálybeli tanuló.

Salamon Klára sem élte sokáig túl atyját s már 1844. február 25-én őt is a halottak közé írják ezzel a megjegyzéssel: halál okok: száraz betegség. Minthogy Salamon Ferencz jelesünk születési idejét a dévai anyakönyv nem adja s csupán a keresztelés napját vezette be atyja, már ez okból is fontosnak találtam ez adatok közlését.

TÉGLAS GÁBOR.

RÉSZLETEK KISFALUDY SÁNDOR MAGÁNÉLETÉBŐL.

A *Kesergő* és *Boldog Szerelem*, valamint a *Regék* hírneves költőjének családi életéről, nevezetesen első felesége betegeskedéséről, haláláról, de még inkább második házasságáról, egyáltalában élete utolsó éveiről vajmi keveset tudunk, sőt meglévő ismereteink is oly zavarosak, nem egyszer ellenmondók e kérdésekben, hogy várva-várjuk az Akadémia ez idei pályá-

zatainak eldőlését, mely egyebek közt e tekintetben is hivatva lesz világhírességet hozni. Jelen sorok is e kérdéseknek vannak szentelve; sok újat nem tartalmaznak, de nem is az a céljuk, hogy új eredményeket hozzanak forgalomba, mint inkább, hogy a javarészt meglévő irodalmi anyagot bizonyos szempontok szerint csoportosítsák s így az áttekinthetőséget megkönnyítsék.

Tudvalevő dolog, hogy 1800-tól egészen halála napjáig családi ügyein, gazdaságán és baráti viszonyain kívül nevezetesen az irodalom és nyelv állapota s a kettővel kapcsolatos Akadémia, az insurrekció s a drámai irodalom meg színészet ügye foglalkoztatta legkivált irodalmunk ez érdemes alakját. Így önként kínálkozik a következő felosztás ez idei munkássága történetében: 1. *magánélete* (beleértve családi és baráti viszonyait is) és 2. *a közügyek* terén kifejtett tevékenysége. Itt csak az elsőről akarunk vázlatosan, hogy úgy mondjam krónikaszerűleg megemlékezni, a históriás feldolgozás majd a hivatott életrajzíró feladata leend.

Már házassága ötödik évében azt írja Kisfaludy Takátsnak¹, hogy neje *betegsége* miatt nem róhatta le előbb tartozását. 1808-ban (Sümeg aug. 6.) Bacsányinak is ugyancsak azt írja: »Feleségem igen beteges és ez életemnek minden kis örömét búval keveri.« Kazinczynak ugyanez évben (sept. 14.) újra ismétli, hogy felesége szüntelen betegeskedik s azért volt kénytelen felesége jószágáról, a vasmegyei Kámról — »melynek levegője nedves helyzetése miatt feleségemnek ártalmas« — szülővárosába, anyai jószágára telepedni. Így került vissza a magyar Tempevölgybe, melyet Jókai Magyarhon szépségeiben oly lelkesen dicsőített s melynek legregényesebb fekvésű pontja éppen a kis Sümeg. Ugyane levelében ismételtlen panaszolja, hogy feleségének »szüntelen betegeskedése« s elhárnyt gazdaságának »többnyire szerencsétlen volta a Múzsákkal való társalkodása örömét igen megkeseríti.« Az insurrekció idejében, míg Kisfaludyt hazája iránti kötelessége családi tűzhelyétől távol tartotta, neje egészségi állapota kedvező volt. Az 1810. márcz. 21. feleségéhez intézett levélből végre megtudjuk, hogy Kisfaludyné milyen bajban szenvedt: *görcsök* bántották. Ha már most tekintetbe vesszük Kisfaludy érzéki hajlamait és szenvedélyes voltát — a miről 1809. júl. 1, 4, 6, 8, 12, 13, aug. 5, sept. 7, de legkivált 1810. márcz. 24, 31 és ápr. 4. kelt levelei is tanuskodnak — pillanatig sem lehetünk kétségben az iránt, hogy a külömben is gyöngélkedő Kisfaludyné görcsei *női betegség* folyamánai. Hogy baja aztán »grämlichen Humor«-t eredményezett nála, nem is csodálhatjuk, valamint azt sem, hogy ennek következtében nagyon elgyengült. Ereje gyarapítására férje sajáttermésű somlai ó-boruk élvezetét ajánlja; de egészsége csak nem tért meg többé teljesen, úgy hogy Kisfaludy 1818-ban már azon gondolatának is ad kifejezést, hogy mi lenne ő belőle, ha »feleségem meghalna.« 1821 tavaszán neje »súlyos betegsége« ismét aggodalommal és gondnal tölti el Himfyt. 1830. sept. 1. azt írja öccsének, Jánosnak, hogy »Rózit 2 hétig lölte a forró epehideg; már gyógyulni kezdett s most megint aligha újra le nem betegszik.«

¹ Kám, 1805. aug. 4.

Ugyanez év decemberében ismét halljuk, hogy »nagyon beteg felesége« miatt nem mehet Pestre öccse (Károly) hagyatéka ügyében tárgyalni. 1831. januárjában is még mindig »szüntelen beteg« Kisfaludyné és csak az év áprilisében olvashatjuk, hogy »ismét jobban vagyon,« de már júliusban megint visszaesik »hosszas és veszedelmes nyavalyájába«, a mely még Deczemberben »sem ád semmi reménységet jobbulásra«, úgy hogy Kisfaludy »mindenre alkalmatlanná és tehetetlenné lesz.« És baja — mely méhrákot enged sejteni — már nem is enyhül többé, míg 1832. május 18-án¹ a halál meg nem szabadítja szenvedéseitől. Így ért véget az a szép frigy, mely két egymásnak való lényt a leggyöngédebb kötelékekkel fűzött egybe. Hogy Kisfaludy első felesége mily híven teljesítette hitvesi kötelességét, arra vonatkozólag legszebb bizonyítványt állítanak ki neki saját férje levelei, melyeket hozzá az inszurrekció idején intézett.²

Költőnk *második házasságáról* jóval kevesebbet tudunk az elsőnél, nemcsak az előzményeket illetőleg, hanem kezdetét, lefolyását és végét illetőleg is. 1833. febr. 7. panaszkodik öccsének, Jánosnak, hogy »legnagyobb a mérge és bosszúsága pusztá háza és rossz cselédei felett,« kik majdnem mindenéből »kiszűztették«, úgy hogy elűzvének őket, »házánál egy jó falatot sem ehetett« s kénytelen volt három hónapig folyvást hugához Mayernéhez kosztba járni. Ugyanez év márcz. 4. már arról értesíti nevezett öccsét, hogy mivel élete »keserűség és bosszúság,« továbbra úgy (özvegyen) nem maradhat, mert »mindeniből kiszűztul.« Deczember 30-án ugyanez öccsének már határozottan azt írja: »Mínekutána 18 hónapi özvegységemben belső házi gazdaságomban olly sok kárt vallottam, sőt minden hoszszasabb távollétemben a rossz fejér népek által majdnem kiraboltattam volna, s mind a mellett nyomorúltan éltem, — testi és erkölcsi szükségemtől kényszerítettven, eltökéltem magamat arra, hogy mennél előbb megházasodgyam.« Egyben arról is biztosítja öccsét, hogy ő ugyan »becsületes móríngot adand feleségének«, de nem cselekszi, amit öccse Boldizsár tett, hogy birtokrészt feleségére irassa, mert »ingatlan javaiból csak felső szőlőjét adja neki Sümeghen.« Abból, hogy 18 havi özvegységét említi, majdnem bizonyossá válik, hogy 1834. januárjában házasodott meg másodsor, Vajda Amáliát vévén feleségül, kinek nagyanyja Kisfaludy-leány volt.³ Második feleségéről azonban csak 1835. márcz. 19-én találunk rövidke adatot, a midőn Kisfaludy ugyanis többször említett öccsét öleli, csókolja »Milivel együtt.« De ez aztán az egyetlen adat is s tekintetbe vévén még azt is, hogy további levelei még a száraz atyafiságos záradékot is nélkülözik — holott Rózija életében erről nem igen feledkezett meg — valamint végül azt is, hogy az

¹ Toldy tévesen teszi e szomorú eseményt 1835-re,

² 1809. jul. 6. egyebek közt így ír neki: »Teljes meggyőződésemből mondom, édes Rózim: olyan asszonyszív, olyan asszonylélek, mint Te, nem él az eleven természetben. Szeretlek és tisztellek is; még élek fáj, ha eszembe jut, hogy néha vagy rossz kedvemben, vagy hevességemben megbántottalak; de ismervén jó szívemet . . . tudom, hogy megbocsátottál. Az Isten áldjon meg engem boldogító szerelmedért.«

³ V. ö. Angyal Dávid: Kisfaludy S. minden munkái VIII. kt. 738. l.

az időtájt készült végrendeletében első feleségéről a legnagyobb szeretettel és elismeréssel, második feleségéről pedig csak mellesleg nyilatkozik: talán elég alapossággal következtethetjük, hogy második házassága távolról sem volt oly boldog, mint az első. Második feleségéről még azt sem tudjuk biztosan, hogy meddig élt s mikor halt meg. Hogy Kisfaludy második feleségét is túlélte, bizonyos; a mellett bizonyít 1843. ápr. 10. kelt s Fáy István grófhhoz intézett levelének az a helye is, hol már »magányos életéről« panaszodik. 1837 végén azonban még életben volt második felesége, legalább azt lehet következtetni János öcscséhez intézett leveléből. Így tehát Vajda Amália halála az 1837 és 1843 közti évekre, valószínűleg 1842-re tehető.

Alig van vonás Kisfaludy Sándor jellemében, mely hazafias irányú íróságán kívül annyira sajátos volna, mint *gazdálkodó* hajlama. Az irodalomnak, politikai és társadalmi közügyeknek is leginkább csak a *gazdálkodástól* üres idejében áldoz. Ez s a vele járó vadászat a magánember Kisfaludy főszenevélyei. Javarészből önjerejére utalva, főképen azon van — kivált élete második felében — hogy *szerezzen* s a multjához képest elszegényedett Kisfaludy-nemzettségét, ha nem is régi virágzásába, de legalább jobb módba helyezze. Elmondhatni róla, hogy okos gazda volt. Figyelme kiterjedt ú. n. apróságokra is. Az inszurrekció idején rengeteg dolga mellett ráért még arra is gondolni, hogy Rózija »kávét, czukrot nyakra-főre venni iparkodjék, ha inni akar, mert ha a Békesség pontjai egyszer kihirdettetnek, dupla árba lesz.« (1809. okt. 18.) Tíz nappal utóbb pedig így ír feleségének: »Ingrekre való Batisztot hozattam Pestről egy réfet, — 24 font kávét, czukrot el ne felejts venni, míg meg nem drágul. Én valami 1000 frtot hozok haza. Mindgyárt két kocsis lovat kell majd vennünk.« Országos dolgai mellett ráért utasításokat küldeni még a kocsisnak is, kopóiról sem feledkezett meg, a borkezelést, megőrzését és eladását illetőleg még a legaprólékosabb részletekre is kiterjedt figyelme; helyteleníti, hogy felesége Sopronyban vett »Tafotát, a hol a Bankóinkat bitangló francziák mindennek felverték az árrát« és nem az olcsóbb »Weszprimben; ajánlja és kéri, hogy posztóját« nedves helyre ne tegye, hogy meg ne romoljon. Weszprimben csináltatott 3 pár Stiflije iránt is tesz kérdést, mert »úgy volt az alkú, hogy ha nem lennének jók, vissza tartozzék őket venni a varga. Figyelmezteti feleségét, hogy »ha a békességnek tartása bizonytalan, tegyen mindent pénzzé, ami eladó lesz a gazdaságban, míg a bankóknak ily kevés becsék és a természetvényeknek nagy árok lesz és — fizetgesse adóságait.« Sajnálja, hogy festett arczképeért 100 frtot kellend fizetnie, de szeretett neje kívánságára meghozta ezt az áldozatot is. Az épületekről, a kertről s a benne és kívülről szükséges fásításokról sem feledkezik meg. Arra is gondol, hogy hozzátartozóinak mivel szerezhetne örömet és kedves meglepetést, ha az inszurrekció végeztével hazaverődhetik; pedig hát akkor, amint több leveléből értesülünk, Pesten rémdrágaság volt. Nem csodálhatjuk tehát, hogy egy ilyen gazda, kinek gazdaságától távol és másnemű terhes szolgálat közben is olyannyira kiterjed mindenre figyelme, béke idején, kivált egy olyan okos és takarékos gazdasszony oldalán,

mint a milyen az ő Rózija volt. idővel oly szépen gyarapodott, hogy majdnem minden testvérenek birtokrészét kezére váltotta és daczára a 30-as években őt sűrűn ért természeti csapásoknak, a legtehetősb Kísfaludy lett.

Mint *testvéréről* és *rokorról* általában nem egy balnézet van elterjedve Kísfaludyról. Így, hogy csak a legfőbbet említsem, Bánóczi is Kísfaludy Károly életrajzában kellő alap nélkül következőleg ítéli el Kísfaludy egyik ismeretes szép tettét: »Kísfaludy Sándor az ő 400 váltó forintját csak egyetlen esztendőre engedte át, azután nyomban visszakérte, nem minthá azt hitte volna, hogy az Aurora főnnállhat most már az ő pénze nélkül is; sőt épen. Hanem mert nem tetszett neki, hogy öcsce oly nagy szerepet kezd vinni s a befolyás és hírnév egy új és állandó eszközére szert tenni.« Ez súlyos vád s ennek bebizonyítására épen nem elég Toldy levelének egyik helyére hivatkozni,¹ melylyel Toldy egyebet nem is czélozhatott, mint hogy a széphalmi mesternek egy kis irodalmi pletykával kedveskedjék. S ezt annál szívesebben tette, mert tudta, hogy ezzel a neheztelő mesternek újabb ütőkártyát szolgáltatt kezébe. Toldy egyébként is — tudjuk — olykor-olykor nem épen föltétlen hitelességű hírekkel örvendezteti meg az érdemes mestert. Így pl. hogy a barátság az Aurora-kör és az ősz mester közt teljescn föl ne bomoljon, el nem mulasztja a közvetítő Toldy minden különös megbízás vagy fölhatalmazás mellőzésével levelei végén Kazinczyt Kísfaludy Károly, Vörösmarthy, Bajza stb. stb. részéről üdvözölni. S mikor a hiúcska Kazinczy ceket viszonzva megköszöni s az említett Auroristák mindegyikéről egy-egy kedves, hízelgő szót ejt, sietve mutatja az érdekelteknek. Épen nem alaptalan tehát az a föltevés, hogy Toldy a Kísfaludyt gyanúsító értesítéssel is csak kedveskedni akart a hanyatló irodalmi vezérnek. S végül ne téveszszük szemünk elől Kazinczy kétes szerepét az u. n. Iliász pörben is!

A mit Bánóczi továbbá mond, abból meg épen nem lehet kegyeletlenség nélkül Kísfaludy ellen fegyvert kovácsolni. »Az Aurorának — úgy mond — csak a legelső kötetébe küldött műveiből jócskán; akkor még nem tudta, mivé fog az fejlődni. De minél határozottabb alakot ölt a vállalat és szerkesztője, annál inkább visszavonult. A második kötetben már csak három, a harmadikban csak két közleménye van — azután nem küld többé semmit. Kísfaludy Sándor még tulajdon öcscsével sem akart osztozkodni és magára hagyta Aurorájával.« De vajjon formálhat-e ebből Kísfaludy ellen vádat az, ki a tényeket ismeri? Hiszen majd mindent, amit ez időben írt, az Aurorában közölt. Hogy a 10 énekes *Gyula szerelmét* külön adta ki, csak tapintatára vall, nem való az Almanachba. Bánóczi kegyeletlen vádja csak akkor állhatna meg, ha Kísfaludy más folyóiratokban vagy az Aurora megkerülésével önállóan közölt volna valamit Gyula szerelmén kívül. De hiszen 1825—30 nem nem is igen írhatott Kísfaludy: atyja, Boldizsár öcsce és Trézsi húga halála meg az azokból származott osztozkodás és birtokrendezés, továbbá

¹ »Kísfaludy S. rossz néven veszi, mikor az ember Károlyról, mint íróról szól, neki ez fáj. Ez sub rosa!« (Kazinczyhoz 1830. decz. 15.)

a saját és Róziya betegeskedése meg-megakasztották a főképen gazda Kisfaludy irodalmi munkásságát. Ha Bánóczi az adalékok kevesbedése miatt Kisfaludyt irigykedéssel vádolja, akkor ugyanazon vagy még több joggal vádolhatná Schediust, Fáyt, Szemerét, Thaisz Andrást, Dessewffyt, D. Takács Juditot, Ürményinét, Képlaky Vilmát (Szemerénét), Horvátot, Katonát, Kis Jánost, Döbrenteit, Kölcseyt, Kulcsárt, Teleki Ferenczet, Vitkovicsot, Berzsenyit, Guzmicsot, sőt magát Kazinczyt is, kiktől későbbben az Aurorában szintén vajmi kevés jelent meg. Az utódok egyik szent kötelessége, pártatlannak lenni oly dolgokban, melyekben a kortársak emberi voltak miatt nem lehettek azok!¹ S mit szóljunk Bánóczi következő helyéről: »Novemberben (1830) feljön Kisfaludy Sándor és Farkas Gábor Pestre. Látogatni jöttek tán a beteget.² Nem. Hanem azért jöttek, hátha örökölhettek. Hallván, hogy sok az adósság, csakhamar itt hagyják a haldoklót és sietnek haza.« —? A bátya és a sógor tehát azért látogatják meg a haldoklót, hogy hátha örökölhétnének! De hiszen a távolabbállók előtt sem volt az titok, hogy Károlytól legfeljebb egy csomó adósságot lehet örökölni, annál kevésbbé volt ismeretlen e szomorú tényállás a Kisfaludy-család főgazdája, Sándor előtt. Azonban lássuk erre vonatkozólag az érdekeltnek levelét: »Mikor elbúcsúztam tőle (Károlytól), nékem azt mondotta, hogy más napra Testamentumot fog csinálni. Azonban jobb lett volna vagyonnyát a fiscusnak által engedni, hadd vergődött volna az Creditoraival. Adóssága talán rámegy 30 ezerre is; én pedig csak 5000 fját tudom még. Mind e mellett én tettem rendelést, mind tisztességes eltemettetése, mind jószágának birtokba vétele eránt a familia részére,« még pedig, a hogy alább kifejti, igen dicséretreméltó okokból. (1830. nov. 23.) Bánóczi tehát a romantikus Károlyról írván, maga sem igen maradt mentes a romanticizmustól. De nézzük egyébként is, mit állapíthatunk meg kétségtelenül a Sándor és Károly közti viszonyra vonatkozólag. Olvassuk csak azt a levelet, melyet Sándor, Károly öcscse érdekében 1810 ápr. 6. ajának ír: »Nem tudhatom ugyan, mi oka lehet annak, hogy Uram Atyám annyira neheztel rá; de én magam, a mennyire itt létemben (Budán) tapasztalhattam és az egész Világgal is bizonyítottam, hogy Károly nem csak nem rosszul, hanem megkülönböztetve jól és dicséretesen viseli magát. Jó viseletének legnagyobb bizonyossága az, hogy a főhadnagyságra 18-at praetereált. Én sajnálnám és a gyermeknek is nagy kárára lenne, ha ilyen viselete mellett Uram Atyám kegyelmét elvesztené.« 1816. szept. 11. is nagy részvéttel így nyilatkozik a kemény és kérlelhetetlen apának, Károlyt illetőleg: »Szegény szerencsétlenről azt sem tudgyuk, hol van, él-e, hal-e?« 1818-ban pedig arra kéri hajthatatlan apját, »ne tegyen különbséget gyermekei közt, kiknek mind az atyai szivre, mind az atyai birtokra egyforma, természetes és igazságos jussok vagyon és ismételve könyörög neki, hogy »Károlytól

¹ Mily tévesen, sőt pártosan és rosszakaratúlag ítelték meg az őszülő Kisfaludy érdemes buzgólkodását a színügy körül az ő irigyei l. Váli Béla: A magy. színészet történetében 342—352. l.

² Kisfaludy Károlyt.

atyai kegyelmét egészen elfogni ne méltóztassék.« S ki ne dicsérné Kisfaludy Sándor azon lépését, ki maga is adósságokkal küzdött, hogy 400 frtnyi Marczibányi-díját kamat nélkül engedte át egy nem nagyon biztos jövőjű irodalmi vállalatnak, mikor ami tehetős uraink mitsem áldoztak irodalmunkra? Aztán meg az a szemrehányásképen hangoztatott »visszakérés« sem volt ám olyan önző czélzatú, mint fölhozták. Ime így ír Kisfaludy maga e tárgyban Horvát Istvánnak az átengedés alkalmából: »Midőn ezen Somma ismét visszakerül, vagy azon esetre, ha a most feltett szándék (az Auróra megindítása) dugába dőne, akkor azt innét, vagy készen lévő magam munkájának, vagy más elmémeknek kinyomtatására kívánom fordítani.« Neki a jutalommal tehát csak az a czélja volt — amint azt Teleky László grófhhoz 1820-ban intézett levelében is kifejezi, — hogy »amelly gyümölcsöt hazafiságom (hazafiságszülte költeményei) hozott, én ismét új hazafiságnak táplálására kívánom fordítani.« Avagy így szól az irigy és hírére féltékeny ember, mint a hogy ő ír öcscséről Gaal Györgynek (1820. nov. 6.)¹ 1830. febr. 3. »igen sajnálja szegény Károlyt«, midőn arról értesül, hogy beteg volt; febr. 19. pedig örömet fejezi ki, hogy, Károly már meggyógyult s örülnék, ha a kívánt privilegiumot (Széchenyi tervezett politikai lapjára: a Jelenkorra) megkapná. »Ugyanez év szept. 1. neheztelőleg írja János öcscsének, hogy »Károly már két levelemre nem felelt, azért már nem is írok neki. Sajnálkozva hallottam másoktól, hogy igen sokáig betegeskedett;« nov. 5. pedig »Károly, kinek már majd esztendő oltá nem vettem levelét, azt izente: ha csak egy szikra testvéri szeretetet érek iránta, látogassam meg. Nemsokára tehát Pestre megyek Gáborral (a sógorral) egygyütt, csupán azért, hogy láthassam. Már két ízben is megijedtem miatta: mert két ízben már halálának hire futott itt ezen vidékben. (S mégsem ment Pestre — örökölni!) Igen meg kellett szegénynek romlani, hogy olly sokáig nem tud nyavalyáján sem az orvos, sem a természet segíteni.« Deczember 1. résztvevőleg így ír az elhúnytról: »Valóban siralmas volt sorsa szegénynek! Mindenét feláldozta, hogy magának jobb existenciát szerezzen; a midőn kívánsága két oldalról is beteljesedett, akkor hosszas haldoklással kelle szegénynek lelépni!« És hogy mennyit tett, fáradozott Károly hagyatékának rendezése körül és annak érdekében, hogy »nevé a Creditorok ne átkozzák,« kiderül ugyancsak ezen leveléből, meg az 1833. febr. 7, márcz. 4, 7-én és decz. 30. szintűgy az 1843. decz. 12-én keltekből. Mily szerető őszinteséggel szól róla Toldyhoz intézett (1833 ápr. 28.) levelében! És vajjon nem világos jele-e önzetlen szeretetének, hogy korábbi végrendeletében Károlyt és Jánost, mint a kiket fitestvérei közül legjobban szeretett, »általános örökösének nevezte ki.« Károlyon kívül, mint már érintettük, János öcscsét kedvelte főképen, a mit vele való sűrű levelezése is bizonyít. Szerette és becsülte derekas

¹ Mein Bruder Carl besitzt zwar unstreitig viel Genie, viel Phantasie, viel Erfindungsgeist, und wirklich sehr viel Theatereffect-Berechnungsgabe, aber seine flüchtig gebildete ungarische Sprache, die eben darum nicht ganz correct ist, lässt manches zu wünschen übrig.«

törekvéseért (huszárezredességig vitte), melyvel tiszteletet szerzett a Kisfaludy-névnek. De azért jobb szerette volna, ha magyar nőt választ vala feleségül s első felesége halála után nem is mulasztja el öcscsének szívére kötni, hogy ha újra meg talál nősülni, magyar nőt vegyen el. Örökhagyása alkalmával pedig föltételül köti ki, hogy gyermekeit magyar szellemben nevelje s jó magyarokat képezzen belőlük. Gyöngéden szerette még két hűgát: »a Béke Angyalát,« Trézsit, a jószívű és nemeslelkű Farkas Gábornét és Nánit, férjzett Mayernét. Mihály öcscsére azért volt legnagyobb neheztelese, mert pazar nőt vett feleségül, — úgy hogy jól lehet apjától legtöbbet örökölt, mégis állandóan pénzzavarral küzdött — és mert számos gyermekét sem nevelte úgy, mint a hogy Sándor a Kisfaludy-család érdekében kívánta és szerette volna. Sógorai közül a derék Farkashoz vonzódott jobban.

Baráti viszonyai közül¹ czélunknak megfelelőleg csak a Fáy Andrással, »a haza mindenesével« kötöttről akarunk néhány szóval megemlékezni. Ismeretségük kétségtelenül onnan datálódik, a mikor Pest vármegye Fáy tette meg Kisfaludy Károly hagyatékának gondnokává. 1833 elején írta Kisfaludy az első levelet ez ügyben Fáynak, de erről csak pusztá megemlékezésből van tudomásunk. A Kisfaludy-Fáy barátságról eddigelé csak az az egyetlen levél tett tanúbizonyságot, melyet Angyal Dávid, Kisfaludy Sándor minden munkáinak legújabb érdemes kiadója, a VIII. kt. 605—608. lapján közöl. Pedig hát ez a levél is bizonyítja, hogy Kisfaludy és Fáy közt a levélváltás nem tartozott épen a ritkaságok közé. Én jelen soraimmal kapcsolatban szerencsés vagyok még egy Fáyhoz intézett Kisfaludy-levelet közölhetni, melynek eredetijét a helybeli prem. r. kath. főgymnásium becses könyvtára őrzi.² E levél nemcsak mint Kisfaludy levele általában és mint a Kisfaludy-Fáy barátságot megvilágító adalék különösen — becses, hanem főleg azért is, mert Kisfaludy élete utolsó napjaira, melyekről az 1844. május 20-án Kossuthhoz intézett levelén túl vajmi keveset, mondhatni semmi biztosat nem tudunk, élénk fényt vet. De mielőtt a belőle meríthető új adatokat beszélnök meg, vessünk még előbb egy futólagos tekintetet Kisfaludy Sándor *egészségi állapotára*, a mióta megnősült.

Figyelemreméltó, hogy az első adat az erős mellű és edzett Kisfaludy betegségét illetőleg köhögésről értesít. Az insurrekció kezdetén már azt olvassuk nejéhez intézett levelében (1809 márcz. 23. Budán, Mátyás várában:) »Én most oly nagyokat köhögök, hogy a budai vár is megrendül köhögésemre.« Juliusban »egészsége jó«, a »sok lovaglás jót tesz« neki. De ugyanekkor halljuk már, hogy »Böösön az arany ér egyszer megijesztett; sok vér ment tőlem, de úgy vélem, hogy talán inkább egészségemre szolgált.« E kettős baj: a hurut és aranyeres bántalmak, melyekről itt röviden értesülünk, complicálva más bajokkal, újra,

¹ V. ö. e sorok írójától: Adalék a Mondolatpör keletkezésének történetéhez. Kisfaludy Sándor és Kazinczy viszonya egymáshoz. Irod. tört. Közl. IV. évf. 1. füz.

² Dr. Kolosváry Béla, derék kollegám volt oly szives e levélre figyelmeztetni s lemásolását megengedni. Fogadja érte e helyen is köszönetemet!

meg újra zaklatja költőnkét s utóbb halálát is okozza. Augusztus 26. »félbeteg« érkezik Kis-Bérre. »Mihelyt Pápáról elindultam — úgymond — az úton a nagy köhikát és a most uralkodó dissenteriat teljes mértékben megkaptam.« De utóbbi bajából, mely akkor »annyira uralkodott, hogy szerte haltak bele az emberek, negyed nap alatt szerencsésen kigyógyult.« Október 8. »nagyon köhög, egyéb baja nincs;« s mikor a köhögés nem akar szünni, kopaszságát okolja s »haragjában parókat rendel magának Budáról« (okt. 11.); október végén is még egyre köhög, »sem Häusler, sem Eckstein orvossága nem használ.« A temérdek munka ez időben ismételtelen kedvetlenné s türelmetlenné teszi.¹ 1815 szeptemberében »hideglelése« akadályozza a levélírásban; 1820-ban pedig »másodsorú életében gyötri az aranyér« s lehetetlenné teszi ő rá nézve, hogy a Marczibányi jutalmat személyesen átvegye. 1825-ben úgy ír Károlynak: »Július elején Fűredre megyek, és ott leszek vagy két hétig; azután alkalmasint Pestre az operatio végett. Gugám most is egy állapotban vagyok.« Augusztus 8-án János öcscsének: »Én 3 hét óta már annyit szenvedek a csúszban, hogy életemet is meguntam. Még Fűredn ábrázatomban és különösen orromban volt, hol azután rút sebekkel végződött, most pedig fogaimban van. Kínomban sokszor magamon kívül vagyok; és csak némelly enyhültebb Intervallumokban tehetek valamit. Tíz napja, hogy szobámból ki sem léptem.« 1830 elején »bizonyos Fog-Tincturát« kér Károlytól, mert »igen nagy szüksége vagyok« rá. Az 1831-iki kolera idején »egész házában csak maga maradt egészséges.« 1832 márcz. 30. megküldi János öcscsének »a legjobbnak talált Cholera Cseppeket és herbathét« és vizont elvárja tőle »az ígért Flastrom Reczeptet daganata ellen.« 1833. januárjában »egyszerre tüdő és májgyulladás készült benne támadni. Azt gondoltam — így folytatja — hogy reggelt már nem érek. De kétszeri erős pióczázás csakugyan hamar segített rajtam, annyiból, hogy a bizonyos veszedelemből megmentett, minthogy a gyulladást elnyomta; de két egész hétig rettenetes kínokat szenvedtem a sok szegezés miatt. Ezen betegségemnek nagy oka volt ugyan a nagy Nátha és hurut, melyet Pesti útamban kaptam és hazajövetemben a hideg essőben történt meghűlésem.« Ez év márcziusában azzal vigasztalja János öcscsét, hogy »főfájásid minden bizonynyal az aranyértől erednek; familia nyavalya, mely bár inkább erszényünkben duzzadozna, mint sem Vérünkben« — saját-magáról pedig következőleg ír: »Én folyvást sokat szenvedek az erőszakos hurutokban és rhewmákban, melly azon idő óta gyötör, mióta arany erem folyoi megszűnt. Az általad tanácsolt flastrommal daganatomra rútúl megjártam: minekutánna majdnem 3 hónapig használtam, daganatom nem csak nem oszlott, hanem majdnem kétakkorára nőtt, annyira, hogy most már nem tudom mit csinállyak: mert most már folyvást fáj is, a mitől előbb mentt voltam.« 1834. februárjában a »náthahurut és rheumaticus hideglelés« az írásban akadályozza. Most hosszú ideig nem panaszodik

¹ 1810. márcz. 14. »Ich bin schon halbblind vom Lesen, und bald bucklich vom Schreiben.« Márcz. 31. »Ich arbeite übermässig Tag und Nacht, nur will mir der Geduldsfaden schon abreissen.«

rosszullétéről vagy betegségéről, míg végre 1843 április 10-én kelt, Fáy István grófhöz intézett levelében azt a helyet találjuk, melynek alapján Toldy Ferencz »egy szerencsétlen elesésből vett sérelemnek« tudja be Kisfaludy halálát. E nézetet, melyet irodalomtörténeti kézikönyveink terjesztettek, megdönti alább közlendő levelünk, Kisfaludynak utolsó ránk maradt levele. A kérdéses hely így szól: »Tavaly¹ egy szerencsétlen esésben egyszerre eltörtött térd- és vállcsomtomnak első téli fájdalmi miatt, karácsontól fogva szinte 3 hónapot kelle szobámban töltenem.« Toldy szerint tehát Kisfaludy 1842 végétől 1844. okt. 28-áig ezen elesés »sérelemit« szenvedte, sőt végre áldozatául is esett volna. Toldy ezen okoskodásának azonban világosan ellene szól magának Kisfaludynak az a memorandumja, melyet az elesés után jó egy esztendővel² az insurrekció története érdekében Batthyányi Fülöp herceghez intézett és a melyben világosan megmondja, hogy az óriási munkát kész örömmel magára vállalja »mert — jóllehet a 70 évet már túlhaladtam — erős, egészséges ember vagyok.«³ Meg-megszállja ugyan már e helyütt is és még inkább az ugyanazon év május 20-án Kossuthhoz intézett levelében, az elmúlás, a halál gondolata, de ennek a hajlott kor, utóbbi esetben pedig egy újabban kiállott betegség és nem az elesés sérelmei voltak az oka. A kiállott betegségről következőleg értesít: »Múlt martius 10-kén, egy rögtön támadt hideg szélben Somlóra menvén, a hideg kilelt, minék következése erős nátha-hurut lett. Ezt fel sem vettem, mint oly téli vadász, ki ezelőtt téli napjaimat a legnagyobb hózivatarokban is erdőkben töltöttem. Nem kimélvén magamat, utóbb egész mérgével ütött ki bennem a halálos nyavalya, halálosnak mondom, mert az az egész vidékben epidemiává válván, sok ember veszté benne életét. Én 13 napig folyvást tartó lázban, egy kalán étel s egy mákszemnyi álom nélkül, csupán vízzel éltem. Most sem foghatom meg, miként állhatta ezt ki ennyi ideig egy embertest, kivált olly folytonos, erőszakos köhögés mellett, miben azonban erős mellem megtörött ugyan, de meg sem fájdult. Egy kis szegezés hozzá, hogy a bennem meggyült nyálkát ki nem vethetém, hát már nem élek. A crisis azonban, mellyen két év óta sínlődő egészségem most által ment, úgy hiszem, olly fergeteg volt bennem, mely tisztít, erősít és éltet, kivált ha finánciális állapotom megengedi, hogy Füreden, míg élek, két-három hetet tölthessek.« Szántszándékkal közöltem hosszabb részletet e levélből, hogy a közlemény rokonsága, sőt bizonyos fokig azonossága is kiderüljön az alább bemutatandó levéllel. De amit május 20-án még tisztító, erősítő és éltető fergetegnek nézett, azt egy hónappal utóbb a halálnál is gyötrőbbnek mondja. Hadd álljon itt a kérdéses levél:

Különösen tisztelt kedves Uram Öcsém!

Homo proponit; deus disponit; és rám nézve szörnyen büntetőleg tetszett disponálnia, annyira, hogy ha kiszenvedett halálos nyavalyám

¹ Tehát még 1842-ben.

² 1844. febr. 25.

³ Az Angyalféle kiadás VIII. kt. 621. lapján.

(általam esmérve) a végegyészzettel, választásomra hagyatva, mérlegbe vettetik vala, — emez utolsót választottam volna, tudván, hogy ehhez már úgy sem messze állok . . .

Úgyan is már a tél kezdetén nátha lepett meg engem; de fel sem vettem. A náthahurut utóbb ezen vidékben halálos epidemiává válván, miben több több erős ember veszté életét, engem az úgynevezett Gripp, márczius végén olly dühösen ragadott meg, Somlóra tett útamban, hová borvevőt vártam, hol a »hideg nyomban kilelt«, s honnan nehéz betegen tértem haza, hogy élet halál között sinlődve, több hetekig közelebb valék a halálhoz, mint az élethez. — 13 napig tartott Crisiben, mialatt szünet nélküli lázban, minden eledel, minden álom nélkül, már csak vég óram váratott, egyedül friss víz tarthatá még működésben az életgépeket.

E gyilkos nyavalyám lelkileg, testileg és anyagilag kizsákmányolta minden erőmet és tehetségemet annyira, hogy — ezen levelet is alig bírom összefüggésben megírni. Legkevesebbé feszített gondolkozás is kábaságot, főszédelgést okoz. Jární magam lábán még a szomszédba sem bírom: mert enni piczinyt, alunni most sem tudok szünni nem akaró kehén¹ miatt. Csak erős mellyemnek és tudómnak köszönhetem, hogy ezzel még küzdeni győzők. — Csak Füred gyógyíthat ki ezen arany érrel complicált nyavalyámból, ha erőm és módom lesz oda juthatni, mi azonban augusztus előtt alig fog megtörténhetni.

Hátra vettem minden oldalról, tenni fogok amit lehet, s mihelyt lehet.

Isten tartsa kedves Uram Öcsémet, és mentse illy lelket leverő, és testet kínzó bajjaktól! — Szives tisztelettel vagyok kedves

Uram Öcsémnek

Sümeghen Junius 20-kán 1844.

alázatos szolgája
Kisfaludy Sándor.

Kisfaludynak ez utolsó levele — úgy hiszem — följogosít annak a kimondására, hogy Hímfynk hajlott korán felül annak a betegségnek lett áldozata, a mihez régóta inclinált: a hódító Napoleon seregei által a művelt Európába behurczolt orosz náthának² aranyérrel complicálva, vagy egy újra fölkapott régi szóval élve: egy elhanyagolt influenzának.

DEMEK Győző.

NÉPMESÉINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Archaeologus és mythologus sok tekintetben hasonló feladatot végeznek. Mind a kettő előtt romok hevernek s ezek alapján kell hű képet rajzolni egyiknek egy elpusztult czivilizációról, a másiknak egy kihalt eszmevilágról. A kettő közül talán a mythologusnak nehezebb a feladata, mivel itt a gondolatvilág romjai nemcsak szét vannak szórva a nép

¹ Talán: kehém, keheségem helyett, ennek rövidített alakjaképen.

² Érdemesnek tartom itt a megemlítésre, hogy ugyanezen időtájt a világ-beutazta Chamisso német költő is Grippe-ben feküdt s e betegségét aztán egy költeményben meg is énekelte.

szólásmódjaiban, példabeszédeiben stb., de idő folytán jelentékeny átalakulást is állottak ki. Teendők annyiban is hasonlók egymáshoz, hogy legtöbbször mind a kettőnek aránylag kevés adat áll rendelkezésére, kevesebb mint a mennyinek alapján tárgyáról hű képet alkothatna. Különösen áll ez az utóbbira nézve. Első feladat természetesen itt is az, hogy összegyűjtjük mindazt, a mi csak fenmaradt. Hogy van, a mit összegyűjtünk, bizonyosága az Ipolyi »Magyar Mythológiá«-ja, mely tagadhatatlan fogyatkozásai mellett is mindig nagybecsű mű s gazdag anyaggyűjtemény marad. Mindenesetre hibája, hogy nem volt eléggé óvatos s adatai között sok van olyan, a melyen első tekintetre meglátszik, hogy a német vagy szláv mythológiából van jóhiszeműleg átvéve, de azért nem érdemelte meg azt a feledést, a mely osztályrészéül jutott.

Hogy Ipolyi műve a magyar mythologia anyagát korántsem merítette ki, arról Nagy Géza és Katona Lajos újabb bűvárlatai tesznek bizonyosságot. Hogy a gyűjtő eddig figyelemre alig méltatott helyeken is becses adatokat találhat, példa erre a Bornemisza Péter »Praedikációi«-ban talált ráolvasás, melyet Sebestyén Gyula közölt a Beöthy által szerkesztett Magyar Irodalomtörténetben.¹ Hasonló tárgyú műből vettük azon tündérekre vonatkozó adatokat is, melyeket itt közlünk.

Verestói György a múlt század egyik legnépszerűbb papja volt Erdélyben. Verseket is írt, a melyeket korában jónak tartottak. Tőle való többek között a Hadrian császárnak tulajdonított vers következő fordítása :

*»Szegény lelkecském, tünderecském, kedvesecském,
Testem őrzője, nevelője, követője
Jaj hová tűnsz el, hová mégy el, hová lész el?
Sivatag hely az, puszta hely az,
Nem örvendesz már, nem nevelsz már, oda vagy már.«²*

De különösen halotti orációit kedvelték; olyan nagy volt a híre, hogy harmadik vármegyéből is elmentek érte, kivált nagyobb »alkalmatosság« azaz temetés alkalmával. Széleskörű olvasottsággal rendelkezett, s beszédeit bőven ellátta citatumokkal, azonkívül érdekes történeteket is szőtt be, nem csupán a szent vagy classicus, hanem az újabbkori német és francia történetből, olykor-olykor a magyarból is, míg kortársai inkább a két előbbinél maradtak. Talán ebben rejlett nagy népszerűségének forrása is.

¹ II. köt. 487. l. (V. ö. M. Ny.-őr. II. 304. l.)

²
Animula vagula, blandula,
Hospes comesque corporis,
Quae nunc abibis in loca
Pallidula, rigida, nudula —
Nec ut soles, dabis iocos?

A bőbeszédű nagyotmondásban pedig még kortársait is felülmondta.¹

Kétségkívül legérdekesebb műve az, a melyből egy részt itt bemutattunk. Címe: „*Halotti oratio, mellyben . . . borbereki Alvinczi Krisztina asszonynek . . . utolsó tisztességét tett és a tündérországot kibeszéllette Verestói György . . . Kolozsvár 1733.*“

A belőle közölt részek a mellett, hogy bizonyítékul szolgálnak arra nézve, hogy a népmesék, regék s népdalok mily élénken éltek a magyar nép ajakán, egyszersmind arról is fogalmat nyújtanak, hogy a szószék részéről milynemű elítélés, hogy ne mondjuk üldözés tárgyai voltak még a múlt században is.

*

» . . . Nyilván való dolog, és a bizonytalanságnak vakot vető koczkáján épen kívül tétetett igazság, hogy egyszer valaha mindnyájunknak elkelletik tűnnünk; minthogy mindnyájan Tündérek vagyunk és mindnyájan Tündér Országban lakunk. Vészitek-é észre, Szomorú Hallgatóim, hogy célja felé siető oratiom elől-járó-beszédemnek, mint jó Kalauznak útmutatása által a Tündér Országra leszállván, olyan tágas mezőre kapott, melyen előtte levő pályáját botlás nélkül kifuthatja és feltett céljára is dicséretesen elérkezhetik; minthogy a beszédre elég bőv és jeles materiát találhat magának a Tündér Országban. Szenvedjétek el azért, hogy mostan, midőn szemünk elől eltűnt néhai úri asszonyok, T. N. Borberek Alvinczi Kristina asszonyok utolsó tisztességét tészek, beszéljem ki előttetek a Tündér Országot. Nem kérek azon, hogy beszédemet jó kedvvel hallgassátok, mert már is jövődőlő vélekedésemmel gyanítom és sajdítom, hogy mostani Oratiom unalmas fog előtetek lenni; hacsak egy kevéssé tüntessétek magatokat, mintha beszédemet jókedvvel hallgatnátok, mert az én Tündéres Oratiom is csak tűnetni akarja magát egy kevéssé a Tündér Országról.

Tündérnek az olyan személyt és állatot szoktuk nevezni, a mely látható formában előttünk megjelenvén, vagy más ábrázatra magát hirtelen által változtatja, vagy előlünk egészen elmúlik, hogy azután azt semmi éles nézésünkkel meg ne láthassuk. Az első rendben illik ama Tündér Proteus avagy Vertumnus, a ki felől azt írják amaz igazat hamissal bészínő poéták, hogy az, mikor szintén kedve tartotta, magát által változtatta:

¹ Egyik beszédében ez a passzus fordul elő: »Sőt amaz egekig élesen fellátó nagyobb Lyceus is, Galilaeus Galilaei, a lynceusi vezetéknevezet viselt olasz bölcsenek egyike, hosszú perspectivájával ebben a fényes napban (a W. Zsuzsánna házassági életében) maculát nem találhatott volna.«

. . . in miracula verum
 Ignemque, horribilemque ferum, fluviumque liquentem.
 Sok csuda formákba magát öltöztette:
 Tűzzé lett, magáról ezt majd levetette,
 Oktalan állatnak formáját felvette,
 Azután nagy folyó-vízzé magát tette.

A második rendben illenek azok a személyek és állatok, a melyek látható formában előttünk megjelenvén, vagy egy, vagy másképen eltűnnek előlünk, és így mi reánk avagy csak egy darab ideig láthatatlannokká lesznek. Innen a magyaroknál, hogy más példával mostan ne éljek, a bujaságnak tűzével, mint valami Babilon lángjával, belől égő ember, ha szerelmesét maga előtt nem látja, azt tündéresnek szokta nevezni, és sokszor zabolátlan indulatitól elragadtatván, ama szemtelen-ségnek művhelyében koholtatott versekkel meg is szokta siratni:

Tündéres vagy; mert nem látlak,
 Ha látnálak, megfognálak, s a többi.¹

Ezek szerint már a Tündér Országnak nevezeti alatt értek én olyan népet és sokaságot, melyben a mely személyek és állatok vagynak, azon-egy állandó formában mindvégig meg nem maradnak, hanem avagy csak legalább egyszer szokott formájokból eltűnnek. Itt azért az ország is tündéres, és a lakosok is tündéresek. Nem mondhatom én a Tündérországot sem monarchiának, mintha a Tündérország egy valami főtündérnek akaratjától függene, sem aristocratiának, mintha a Tündérországot valami válogatott tündérekből álló és az országnak kormányja mellett ülő tanácsai rend igazgatná, sem democratiának, mintha a Tündérországbán az igazgatásnak gyepőlőjét a tündéres köznép tartaná kezében; hanem inkább mondhatom autocratiának, melyben minden lakos a maga tündéres akaratja után jár, lévén ez ország, a mennyi lakos, annyi király és így a mennyi tündér lakos, annyi tündér király.

Nem hiszem, hogy egy nemzetben is volna annyi mese és szófia-beszéd a Tündér Országról, mint a magyarok között. Erről beszélnek a leányok a fonóban és a kalákában. Ama légászó és heverő inasok is, kik a hivalkodásnak piatzára kiülnek, ezzel csapják a legyet a szárokról: költvén hivalkodó elméjekkel tündér királyokat, tündér leányokat, sőt némelykor tündér paripákat is. De nem tudják, mit beszélnek; mert ők éretlen és nem egész vágású eszekkel a tündéreknak isteni bölcseséget és hatalmat tulajdonítanak: úgy tartván minden tündért, tanquam medium participationis deum inter et creaturas, mint félistent és féltéremtett-

¹ Kiadta Thaly K. »Régi magyar vitézi énekek« című művében.

állatot, a ki sem egészen nem Isten, sém egészen nem teremtett-állat, hanem rész szerint az isteni természetnek, rész szerint pedig a teremtett állatok tulajdonságainak részese és így az Istennél ugyan alább való, de a teremtett-állatoknál sokkal fellyebb való. Én pedig a tündérekben értem e látható világban lévő teremtett-állatokat, kiváltképen pedig az embereket, kiknek semmiben is isteni bölcseséget és hatalmat nem tulajdonítok: írván őket mind egyig a halandóságnak laistromába. És hogy ő nékiek avagy csak legalább egyszer szokott formájokból el kelletik tűnniek, azt ő benne nem virtusnak, hanem erőtlenségnek tartom: tudván azt, hogy ezt ő reájok hozta a halandóságnak elkerülhetetlen és kemény érczkő módjára semmiben hajolni nem tudó törvénye.

Jól tudom, szomorú hallgatóim, ezt gondoljátok mostan magatokban: Bár csak szólana valamit ez az Orator Erdély-országról is; mint-hogy a közönséges példabeszéd szerint *Erdélyország; Tündérország*. Engedelmeskedem ebben is kívánságtoknak és rövideden előtökbe terjesztem, miben álljon Erdélyországnak tündéres volta. Igen goromba és seprejéőtől meg nem tisztúlt elmének mondanám én azt, mely a mesélő gyermekkekkel együtt úgy gondolkodnék, mintha régenten Erdélyországban tulajdonképen való tündérek laktak volna, kik természetekre nézve fél-istenek és fél-teremtett-állatok lévén, ez országra is a tündér nevezetet reá ragasztották volna, holott kétség nélkül, minthogy Erdélyország nem sík mezőből és nem tér földből áll, hanem sokféle hegyek, völgyek és erdők között, csakhamar szemeink elől eltűnnek, azért neveztetett rész szerint Erdélyország Tündérországnak. Ehez járul az, hogy Erdélyországban is, mint más országokban, magokviselésre és sok rendbéli cselekedeteikre nézve az emberek igen tündéresek: hol egy, hol más állorezáját viselvén magokon a képmutatásnak. Egyszer az égen járó hold, a mint ezt a mese-mondó régiség emlékezetben hagyta, igen szépen kérte azonn a maga anyját, hogy csináltasson ő nékie egy öltöző-köntöst: ezt adván okúl, hogy ő megúnta már és szégyenli is tovább mezítelen járni. De az ő anyja ezt felelte nékie: Fiam! micsoda köntöst tudnék én tenéked csináltatni? Hiszem, te most egész vagy, most fél, most sarló forma, némelykor pedig eltűnvn szemeim elől, semmi vagy. Igen szépen illik ez a példa sok erdélyi tündéres emberekre, a kik hold módjára olyan változó természetűek, hogy sok utánnok való járásunkkal is alig találhasuk fel, micsoda köntöst kellessék szabnunk változó kedveknek. De egyszersmind Erdélyország Tündérország a sok nemzetségekre nézve is, melylyek eleitől fogva ez országban laktanak és egymásután ez országból el is tűntenek, minéműek valának a dacusok, gepidák, geták és mások:

származván ezeknek helyekbe először az oláhok, aztán a szászok, ismét nem sok idő múlva a székelyek, és végezetre a magyarok. Kiváltképen pedig Erdélyország Tündérország, mert itt is mint más országokban egyszer valaha minden embernek bé kellett tünnie a koporsóba . . . »

DR. DÉZSI LAJOS.

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Ötödik közlemény. —

44.

Michaeli Suo Nicolaus Salutem et Felicitatem, Pacisque annunciatæ fructus dulcissimos.

Consternauit me nuper Soror tua, mihi forte obuiam facta, tristi de morbo tuo narratione. Nunc multum gratulor malum hoc vix vllum fuisse, quod inde conicio, quia in postremis tuis literis altum taces. Sororis anxietas, quam laudo, ex nimio in te affectu, de periculo grauiore tibi metuit. Sed saluus es, sisque, precor, perpetuo. Est mihi gratissima sincera tua gratulatio de obtenta honorifica mea quiete. Quo me solaris, et hoc iucundum mihi est. Risi tamen, quod ipsa Prouidentia gubernatrice cautum esse pulcre memoraueris, ne vnquam pinguescerem cum pinguioris Mineruæ filiis. Sed quid te sic abiicis, vt ne tuam quidem tenuitatem exspectam esse velis? Tu vero, si non tenuior, ac delicatior esses, possesne adeo irritari sonantior ac numerosiore illo Bruto, vt hoc et meis carminibus flagellandum vrgeres? Me certe superas, qui iam ad omnia torpeo. Nec mirum. Mea enim illa tenuitas, quam vos duo Infulati, alter philosophando, alter iocando, tolerabiliorem vultis facere, nimia sua diuturnitate iam in ipsam ariditatem degenerat. Pinguescere quidem non cupio; quod in obesitate multa insint incommoda. Sed me iam taedet et multae meae tenuitatis, cuius pertinacia iam totus areo. Mediocritatem, tot meis fatigiis debitam, iure petii: quam tamen mihi denegatam, permittente quidem Deo, sed aperta nonnullorum malitia, non possum non acerbe ferre. Multa fiunt permittente Deo, quae tamen propterea culpa non carent, sed imputantur rigide, igne etiam aeterno cremantur. Verum in his mea vtique lex est, quam mihi cum Horatio occinis: leuius fit patientia, quiquid corrigere est nefas. Deinde et illud sacrum: in patientia possidebitis animas vestras. Hoc tamen ipsum, pati, cohibere animum dolentem, cum lucta fit, quae sola tollit illam mentis plenam serenitatem, quam scis vel Ouidio canente requiri ad carmina. Carmina proueniunt animo diducta sereno. Bene praemetuebas, et herulorum cura, iterum assumpta, me nouis incommodis inuoluendum. In quo illud mihi acerbissimum est, quod omnes molestias, quas deorandas habeo non modicas, pro beneficio debeam reputare. Expertus iam saepe Benignos Excelsi Consilii Fauores, futuram praevidi, qua diu vexor rei meae protelationem, praesertim pensionis, etsi Altissimo iam Loco decre-

tae. Nondum sunt ordines dati, vt ea frui possim. Iam tertia currit angaria et toto hoc tempore nihil adhuc percepi. Dum ista mota tamdiu trahitur, viuendum mihi est, et amicis perpetuo oneri esse non possum. Herulorum itaque curam in me recipere debui, prouinciam mihi ingrattissimam, otio meo in literulis collocando inimicissimam. Et Tóthio, Amico meo, multum sum obstrictus, quod mihi vel hoc modo consultum esse voluerit. Iam intelligis, quo sensu dicam vel ipsas molestias mihi beneficii loco esse. Beneficium mihi est vel moleste posse viuere. Quod mihi commodi putabas futurum, vbi susceptum meum, contraria reputans, probare contendebas, pro tua de me sollicitudine: herulorum cura me in solitudine a continua studiorum contentione abstrahendum, vt moderatiore labore valetudini vel nolens consulerem; hoc certe iam plane per excessum mihi obtigit. Adeo enim abstrahor, adeo inturbor, medius inter pueros inquietos, vt literulis, praesertim Musis, nullum tranquillum tempus consecrandum possit mihi suppetere. Duas tantum horas mane, et a meridie, quibus in schola sunt, vacuas habeo, saltem a strepitu, non vero a curis. His me abstrahunt munia Sacerdotalia, et rei familiaris procuratio. Valde sentio, quid Denisii cineribus debeam, et pro mea in Virum, dumvixit, obseruantia, et pro amicitia, quae mihi tecum est. Et sponte mea coepi aliquid versuum effundere in mea adhuc solitudine. Sed hos mihi repente omnes eripuit molesta mea prouincia. Nunquam adhuc ita tranquillo mihi esse licuit, vt, quae sum orsus, eadem alacritate resumere, ac prosequi possem. Quod me non minus cruciat, quam te dolere scio, Denisii nostri amantissimum. Quod secundo reputabas, fore, vt res mea familiaris adiuuetur, et hac parte totus exidi temporum iniquitate, qua pretium rerum omnium enormiter exaggeratum est. Magna satis subsidia ab herulis, et tres illae angariae, cum fine mensis Aprilis fortasse leuendae iniquissimo hoc baratro iam totae absorptae sunt. Vel ligna sola ad hoc vsque tempus eripuerunt mihi florenos 92. Hoc saltem lucri futurum esse specto, quod aliqua supellectili me auctum videre potero. Tot his incommodis comparo mihi, quod postremo recogitabas, potentum in ista patria virorum patrociniū, summa moderatione, fide integra, sedulitate intenta, et vigilantia perpetua. Et Horváthi quidem animum aperte video solatio diffluere ex filii progressu in re omni. Placet et Festetitsii Comitelli mutatio, qui maiorem poscit curam. Rem gratam praesto et Somogyio, propter nexum cum horum vtroque. Atque hunc, vt, non modo suades, sed rogas etiam, in oculis fero semper, obseruo, et colo: cum propter quietis meae beneficium, illo auctore et actore procuratum, tum etiam ad maiora solatia per eundem impetranda. Vtprimum enim edere potuero mei conatus specimina potiora, his Regi ipsi substratis iterum supplicabo propensionis augmento. *Mártonfius* typum curabit, primi certe voluminis. Neque in ceteris defuturus est. Sed me in vrgendis beneficiis moderatum esse decet. Quam caperem tecum communicatas esse postremas nostras literas, si id commode fieri posset. Nugator blandissimus me aeque nugatorem effecit. Quae de illo insertum esse vis Operi tuo, curabo, vt alia via obtineas. Nam ex ipso nihil extorqueri potest. Vide, quas nugas rescripserit: „*Paintner Sógor hejába írja*

a' munkáját; mert majd fel állanak a' Jesuiták, 's mi kellen akkor Grammatices Professorok leszünk. Rólam tsak hallgasson addig." Te quidem puto facile rediturum. Sed Episcopi si redeant, actum heroicum sunt edituri, dignum canonizatione. Quo enim tunc euanescerent vel theatri deliciae, quibus iste rapitur? Quod quidem probo in illo, quia *Linguae Hungaricae fauet*, et hac sua praesentia, et larga munificentia. A quibus mihi salutem scripsisti, eam omnibus reddi volo cumulatissimam et Zirtzensibus, et Veszprimiensibus Amicis, etiam Oeconomae tuae, de me, meaque valetudine bene ~~merita~~. Takátsium audio apud vos esse Fiscalem Capitularem. Dignus est benevolentia tua, quem proinde complectere in beneficiorum vicem et mea caussa, quae mihi cumprimis Viennae multa praestitit. Commercium literarum, strepitu *Kultsáriano* interruptum, potes tamen oggerere. Vale, meque ama tui amantissimum. Sopr. Febr. 1801. *Pecus Bakonyiense*, interea ipse liti inuolutus, dum eius potestati suberam, non me impetiit. Nunc, postquam solutus sum, exspirantem in me auctoritatem exercere voluit, homo sin impotens. Qua in re experior et Schwartzlii latentem malitiam. Adulator magnae illi pecudi congrunniens! Vt me enecare potuissent, voluerunt me, etiam cum vitae periculo, fatali mihi loco, vsque ad Resolutionis exitum in seruitute tenere. Et Schwartzlius anno superiore totus indulgens, totus Medicis obsequens, nunc furit; quasi ego sim caussa, quod re protracta, et nullo in mei locum substituto, et hoc anno supplere (anno) debeat. At non sine praemio supplet.

45.

Nicolaus Michaeli Suo Suasissimo Salutem.
Sopronii. 7 Martii. 1801.

Habes iam elegiam, et mei in te amoris, et in Beatos Denisii Manes verae pietatis monumentum; si tua, et Martonfi nostri, non vana sunt de me auguria, quae me crebro reducunt, sempiternum fortasse. Puto te nuperis meis literis consternatum fuisse; quod tibi huius solatii spem omnem viderer penitus eripere: quam fateor iam nec mihi ipsi-villam affulsisse, propter incommoda, et quae me circumstant, et quae mihi adhuc ingruunt. Illis te nuper satis obrui; ista altera proxime perscribam. Nunc ad rem praesentem regrediamur. Vide potentem vim amicitiae, quae me tabescentem erexit. Dimissa epistola poenitudo me illico inuasit facti, et pusillanimitatis pudor. Vim itaque mihi intuli. Quasi nullae me circumsteterent molestiae, ita me operi accinxi, et coepta ad finem perduxi. Tu modo relaxa animum tuum, priore epistola mea constrictum iusto moerore negati tunc honoris: et liquidius cape solatium e re praeter spem nata. Görögio, vt volebas, carmen ita excrescens commendare non potui. Indulsi affectui meo, tanta copia, quantam Ephemeridum pagellae non erant facile capturae. Aliud iniui consilium, quod est et vobis honorificentius, et mihi, hoc imprimis tempore, valde vile. Defendite me non modo splendore vestro, sed etiam auxilio. Curavi exemplaria mille imprimi. Rákosiensis Prouisor ibit festo Josephi ad salu-

tandum suum Dominum. Ex occasione mittam ad Majláthum de his quam plurima, quae ille postea tua copiosiora ad te, et alia ad alios, quantocyus promoueat, Budam, Pestinum, ad Transiluaniam, et quocunque alio mittenda putabit. Tu itaque hunc vrgeto. Zirtzenses vobis opitalubuntur. Sed ridebis Epigramma tuum in me. Amicus quidam animus voluit laudes tuas mihi in tuis literis cumulatissime tributas; miratus est benevolentiam in me tuam. Tua sensa haec fuisse intulit de me, quando conualui, quae sunt expressa carminibus. Cum illa mihi tam largiter concesseris, permitte et hoc mihi solatium, vt laude sustentet amicorum, si Regiis beneficiis, vt par esset, pinguescere non licet. Et Mártonfii cogitationem idem calamus expressit Latine. Possunt vero te sumtus terrere. Me autem ea spes alit: quod, te et Majlátho, proponentibus, ac Fratres vestros sollicitantibus, symbolum sitis collaturi, in subsidium Poetae pauperrimi, persecutionibus expositi, aegrotationibus afflicti. Inde ego et typum persoluam, et me erigam. Obsecro te, tam sum egens, vt ne vestem quidem talarem mihi procurare possim, qua floccos reliquos tegerem. Illa trita, quam in me vidisti, in lacinias abiit. Pudet me prodire. Vel hoc te moueat. Vides Regia in me Praemia meritorum. Nihil percepisti adhuc. Novák mihi molestias creauit. Minae eius erant; se effecturum, vt nihil omnino obtineam. Haec quidem molimina elidentur, sed mihi interea pugnandum est, et diu fortasse. Vale, et me iuva.

46.

Nicolaus Michaeli Suo Suasissimo Salutem.

Misi etiam Episcopo meo exemplar vnum Carminum meorum, cum epistola, cuius copiam tecum communico. »Excellentissime, etc. Vota mea quotidiana, praesertim ad aras effusa, pro iugi incolumitate Tua, ardentiora facit recurrens Tui Nominis dies sollennis; quorum significationem accipe Paterna Tua illa Clementia, qua soles res meas benigne complecti. Demisse offero una et munusculum quoddam literarium, fructum honesti otii, et grati animi monumentum in Viros bene de me meritos. Neque enim omnes huius Ordinis Socii, vel brusci sunt Balogii, vel feroces Szerdahelyii, quod quidem ego experiri potui longo sane vsu. Sed isti, et ab his iam satis luerunt poenam immoderatoris animi, et a me abunde confusi sunt. Namdudum condici, nobilissimam esse de aduersariis vltionem, virtutem, et facta praeclara. His contendo et porro clarescere; vt, et Matris meae, in cuius me sinum adoptare dignatus es, et Tui ipsius, Praesulis mei Benignissimi, fauores in dies magis magisque demerear. Sum perenni, ac profundissima cum veneratione Excellentiae Tuae Humillimus Cliens, etc.« Constitui Jaurini Tumpacherum meum obseruatorem aliquanto diligentiorum: vt animaduertet motus et Episcopalis Aulae, et aliorum in hac Ciuitate. *Mirum nempe videbitur, me, et Jesuitarum laudes personare, et vicissim eorum laudatione extolli.* Scis iam, quos dicam vanum popellum in Elegia Denisiana, in tua vero vulgum inertem, fastum atrocem, supercilia stulte attollentem. Ridebit Szuneritsius. Huic enim iam pridem declaravi mentem meam; scripturum me in

laudes vestras, quo illos alios magis oram laudationis meae valde cupidus. De Szerdahelyio quidem satis me edocuit meus Tóthius adhuc Budae, stimulatque magnopere, vt illi carmen aliquod concinnarem. Sed si affectus in me loqui non potest, simulare blanditias non novi. Nec tam vilem esse volo Musam meam, vt fauores ab immerentibus emendicem. Hoc satius est, quod proposui, sic illos torquere inuidia vestri honoris. Multum rideo ad Oeconomae meae narrationem me iubente saepe repetitam, Erat illa Jaurini in eodem hospitio cum Patre Pauer, supellectilium mearum fidelis interea custos, dum apud te morarer. Quaesiuit iste curiosius ex muliere, vbi ego essem. Haec reddidit: me apud te conualescere, et pridem amice faueri. Ille attonito similis; „*Bizony tsodáalom. ait, hiszem Paintner Jesuita, Révay pedig Piarista.*“ Audis popelli vocem. Sed iste corruptitur, vt solet in vulgo fieri, maiorum illorum auctoritate, fastu atroci tumentium. Verum tu me iam silere iubes istas nugas. Audi ergo alia. Exemplaria mea ita sunt iam distributa, vt de 1000 vix 50 habeam reliqua. Exemplar vnum adhuc modeus rapuerunt homines Cancellariae Véghianae, miseruntque Budam celeri cursu inter res suas ex officio promotas. Appellent eo proxime et cetera, modo Majláthius non tergiversetur Jaurini. Habeo iam plausum a Somogyio meo, quem ego valde colo te etiam monente. Oblecta te pulchra eius epistola. »Kedves drága Tisztelendő Uram! Két rendbéli kedves levelét, a mint szoktam, örömmel vettem. Az elsőre meg pirúltam, hogy Tisztelendő Úr sok fáradozásinak elvett nyugodalmas jutalmát nekem köszöni; holott ezt tsupán a n.aga tetemes érdemeinek, és a' legkegyesebb Felséges Urunk kegyelmének tulajdonéthatja. Én tsak azt kívánom, hogy számos esztendőig azt egészségben jó kedvvel tölthesse, és így mindenkoron *Hungaricos concinat ille modos.* Mivel pedig épen erről vagyon a' szó, ki nem mondhatom, melly igen tetszett Méltóságos Erdélyi Püspök ezen ékes gondolatjának Deák versekben való elő adása. Méltóságos Püspök Rozsos is álmélkodva olvasta. Én tsak attól félek: hogy, ha a' Deák Szűzek a' Phoebus sententiáját fellyebb appellálják, vagy ismét új pört kezdenek; az illyes darabok bémutatásával hasonló just a' Magyar Szűzekkel ne nyerjenek; mert lehetetlen, hogy Tisztelendő Úr betegen írta volna azokat. Azonban mind ezért, mind a' többi legékesebb darabokért igen különös köszönetet mondok. — Denisről igen méltó vólt olly ékesen emlékezni: kinek neve, és ditsérete, a' meddig a' szép tudományok fenn maradnak, mindenkor meg marad. — Nagyon sajnálom, hogy ismét a' fizetés, és pensio miatt a' rossz emberek gátlást tenni merészelték; holott inkább örülni kellene, hogy Tisztelendő Úr a' királyi kegyelemben részesült. Mittat saltem breuem Instantiam ad suam Maiestatem directam; illico removebuntur omnes obices. Haec ille! Nunc tu amice! arripe calamum, et scribe quantocius Budam ad tuos homines, vt certo explorent; quid illic agatur de meo salario, et pensione; an reuera suspensionem parent, et quibus de caussis ita iterum insaniant. Mihi non respondetur haec vrgenti. Scripsi mature, me iussu medicorum, in periculoso mihi loco, resolutionem praestolari non potuisse; multo minus in officio, a quo iidem prorsus remotum esse voluerunt. Haec Deos Vien-

nenses movent, sed *ferocia illa Bruta Budensia*, aliqua dico, tangere non possunt. Laudabis vero consilium meum etiam propterea; quod me fluctibus subduxerim, quos mouit Comaromiensis Directoris stulta arrogantia, et malitiosum in Professores imperium. Iste, iam Director, vindicare voluit in me Strigoniensis Directoris iniurias, vt ille putabat, Collegae vtpote iam sui, sed ignauissimi hominis, quem *perversus Kultsár* versare potuit, vt libuit. Edo tuli omnia patientissime, et solum hoc curabam, vt procul sim ab incendio, quod futurum praeuidi. Hoc anno erupit discordia non modo inter illum et Professores, eius arrogantiae impatientes, sed inter Cenicum etiam Parochum, a quo apud Novákum, eius Amicum, teterrime descriptus est. In hoc ego turbine, et molesto scholarum onere, iam fracta imprimis valetudine, vix viuerem, aut certe animam aegre traherem; et ea, quae vos nunc oblectant, producere prorsus non potuissem. Per Denisii cineres, et mihi, et vobis sacros, te obtestor, euigila in rem meam; vt, si et Budenses fuerunt, consilio Somogyiano tranquillitatem meam, tot votis expetitam, mihi quantocius vindicem, plenamque asseram. Vale quam optime et me porro quoque ama. Sopr. 18 Mart. 1801.

47.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem et Felicitatem.

Epostulationem tuam legi cum voluptate, et te, mihi quidem semper amabilem, nunc tanto etiam acrius amare coepi: quod tantis licet praeditus sis animi dotibus, ac tanta et agas, et geras, laude dignissima, certe et Venerabilis Publici testimonio; adeo tamen adhorreas ab aura populari, et rerum tuarum celebratione. Hoc quidem solidae est virtutis documentum, et facis, quod illustres Viri omnes facere solent, vt ad laudes suas erubescant, easque inuiti audiant, contenti ea sola animi voluptate, quam gignit copiosissimam recte factorem conscientia. Sed nostra itidem officia, qui beneficiis cumulamur, qui a vobis talibus in pretio habemur, et amamur, excitant nos vobis vel inuitis: vt, quo possumus modo, gratum exhibeamus animum, virtutisque suum reddamus honorem. Haec antiqua est, et pulcherrima certe pugna, inter eos, qui bene agunt, beneque faciunt, et qui benefacta percipiunt. Atque huc iam rem nostram deuenisse valde laetor. Nisi certamen istud exortum fuisset, meus quidem amor mihi semper adhuc segnis, nec satis memor visus fuisset eorum, quae tuus in me amor cumulata effudit et beneficia, et defendendi studia. Habeo copiam potentis tuae epistolae ad Somogyium datae, et eam conseruabo ad vnam vsque, melioris meae fortunae vindicem. *Tanta tibi adhuc debeo, quanta nunquam me posse satis intelligo.* De subsidio, mihi submisso, magnas tibi gratias habeo. Nolo te cum modestia tua pugnare in colligendo simbolo. Parce nimiae meae egestati, quod huiusmodi subsidioli spe illectus hoc te consilio onerauerim. Fero sortem meam, ast possum, pacato animo. Hoc solum agas, velim, sed tamen et hoc, si commode facere potes; vt rescias Budensium molimina. Suspecti mihi sunt pertinaci suo silentio. De exemplari

bus, tibi transmissis, si tibi multa videntur, potes reliqua, opportuna occasione, vel Budam mittere ad Jacobum Pethő Commissionis Literariæ Assessorem, vel ad Professorem Schedius Pestinum, vt venum eant apud Bibliopolas, quibus alia tradi ab ipsis volui. Majlátho nec ego satis fidere potui, quod tardum noscam. Quare *Andream Horváthum* peculiari epistola requisivi et ad distributionem Jaurinensem, et ad reliquorum expeditionem, copiosissimorum Budam et Pestinum, non paucorum etiam Comaromium et Strigonium. Rescripsit cum gaudio, et iam multa perfecit, et reliqua se quam proxime perfecturum spondit; addidit in promouendo accessisse sibi et Professorem Berta strenuum socium. Miror et ego Viennenses non plus fecisse. Haschaianum, curabo, vt quantocius legere possim. Aestheticae Professor quod infra tuam expectationem cecinerit, hoc quidem aegre fero. Non videtur multum dilexisse. Si quid est in meo, quod placere possit, sentio id a dilectione esse maiori et tui, et Denisii nostri. Et haec dilectio caussa est, quod ego de Denisio ad te scribere debuerim; vt Fracastorius de Antonio Turriano ad Joannem Turrianum Fratrem scripsit. Hunc in me affectum damnare non potes: *quod erubescas, facis pro modestia tua, ob quam te tanto magis diligo.* Sed redeo ad primam litem nostram. Somogyio tot misi exemplaria, quod sufficiant Cancellariae Hungaricae; tot item *Samueli Teleky* pro Cancellaria Transilvanica: qua vtraque adhuc Posonii moratur. Görögus pro Viennensibus accepit tantam copiam, quanta et vendi posset, et distribui praecipuos inter cultores Denisianorum cinerum. Inter hos nominaui Ministrum Sauran, et reliquos, quos noui. Dedi hodie etiam Affini tuo pro Szaiczio, Weghofferio, *Roznáko*,¹ et Ságio. Nunc mihi tria solum restant exemplaria solitaria: triginta inserui Latinis meis, si ea quis emere vellet, vt cum his habeat et ista postrema mea. *Ego tibi iterum iterumque Episcopatum precor*, sed pinguiorem, non cum 18000, qualis Mártonfio obtigit: vt Czupponios, et Tertinas iuuare possis. Vides, te non obscurum latere; quomodo isti enim ad te confugerent, nisi excitati praeclara tui nominis fama? Sero ego buccinator accessi, istos tui opinio mouit iam ante me vulgata. Laudandus est horum conatus; quod sensu careant teneriore, hoc naturae vitium est minus benignae. Sed illud tamen sentiunt, pinguioribus illis, a quibus ad tenuiores confugiunt, reuera pluris esse Marthas, quam Musas, vt tuo me lusu recreem. In promptu caussa est! Marthae effici possunt matres, sed Musae infoecundae sunt, perpetuo continentiae amore. *Et hi prae pinguedine nimium lasciuente maiorem experiuntur voluptatem in ventris, quam mentis foetibus.* Me necessitate adductum ad suscipiendam Herulorum curam iam poenitet facti: quod enormi rerum omnium pretio, adeo non proficiam; vt nouis potius debitis inuoluar. Deinde molesta hac cura, quam semper vitauit, turbatur et tranquillitas mea, et otium eripitur, ad amoenitates meas. Indigne fero etiam seruitutem, quam potentium arrogantia imponit, vt primum aliquem sentiunt ex gratia viuere. His itaque

¹ Roznák Márton tudomány-kedvelő augusztiniánus volt, kinek kéziratai szintén Pannonhalmán vannak.

me vinculis expediam et me mihi totum, Musisque vindicabo, cum omni, qua possum, cautela! ne Somogyium offendam, Horvátho cognatione iunctum. Spes alioquin magna non est ex pueris, et laborum gratia etiam nulla, quae vel in praesenti satis parca est. Vale et me ama tui amantissimum. Sopronii 29 Martii. 1801.

48.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Legeris, credo, epistolam meam, eodem fere tempore, quo ego tuam accipi. Silentii mei tam diuturni caussas iam habes, vt me nunc iterum excusare non debeam. Eripuit tibi fera mors et alterum amicum! Hoc casu quam tecum doleam, non opus est verbis explicare. Sed sic sumus nati, ut moriamur. Sequemur et nos, modo sic meritis insignes, sic clari, ad eos transeamus; et talia relinquamus victuris post nos exempla virtutum, et ingenii monumenta, qualia isti cum perenni nominis memoria reliquerunt: Spectabilem Dominum Gabrielem Csapodi, et eius Consortem, Matronam lectissimam, multum reuecor. De honore mihi praestito magnas ago gratias. Id valde doleo; quod, et temporis angustia, et rerum mearum iniqua conditione, impeditus, nihil conferre potuerim ad ornandas Patrii exequias; vt, et ipsum, et te voluisse satis intellexi, et vt Immortalis Viri egregia merita exposcebant. Ingentem apud Sopronienses rerum omnium caritatem, et pretium enorme, legeris in ipsis adeo nouis, vt puto, Pisoniensibus. Haec me totum conficiunt. Et Horváthum inprimis exuperior crudeliter auarum, qui me haec non praeuidentem, et eius postea liberalitate confisum, nunc valde frustratur. Promittit, sed nihil facit. Somogyius meus, qui me his ipsis diebus inuisit, et suo osculo; sua dulci amicitia multum solatus est, satis exagitaui hominem. Sed Aethiopem lauit. Ego, qui solatorius, sex centis florenis meis, hunc annum feliciter exegissem, nunc cum Herulis expendo mille quadringentos, et totas autumnii ferias famebo, cum onere novi debiti prope ducentorum florenorum. Hoc, malitia Soproniensium, qui rerum caritatem faciunt lucri cupiditate et auaritia Illustrium in hac Patria Virorum! Somogyium inuisam in bonis suis: tunc te iterum amplectar, et deosculabor. Pateram huic dilecto Patrono meo lucubrationes nunc meas omnes ab oculis ponere, omnem conatum verbis explicare. Rapuit Virum admiratio ferreae diligentiae, praesertim fracta adeo valetudine. Pollicitus est nouum auxilium, vtprimum mitiora fuerint tempora. Haec ergo breuiter tu de me: sed ego plura de te exspecto. Obsecro te, vrge Praeposituram Veszprimiensem, etiam mei caussa, vel potius tuae immortalitatis. Immortalis es apud Hungaros futurus, si tu mea in lucem emitti iuueris. Faciet vero Praepositus Veszprimiensis. A Rátothensi veterem tantum amicitiam exposco. Non te obtundo Arabicis meis nugis. Sed quid ego nugor, restanti momenti dum nugas dico? Amice! valde peccatur, quod Czupponio Arabico succurri non possit. Si enim et ille ea ingreditur via, qua ego, mire consulit Grammaticae Rei Hungaricae. Vos nunc ridetis. Sed postea stupor vos obruet, et nostris meritis vix dignam reddetis mercedem. Sed

quid agitis? Arabesne non facitis? Non hos quidem, sed vtrosque ostendimus descendere ab Hebraeis illis primis, vel potius Chaldaeis; quibus ante Abrahami migrationem in Ur Chaldaeorum simplicissima fuit lingua monosyllabivocibus insignis, et miranda: *cuius reliquias Arabes fidelius retinuerunt, et, quod mireris, nostri etiam Hungari*. Tanta est consensio, vt easdem vtrorumque origines nemo neget, nisi insanus. Sed haec videnda sunt prius, deinde credemus. Videbis, modo Deus faueat, mea opera euolata *Vocabula Hungarica amplius mille Hebraicis, Chaldaicis, Syriacis, et Arabicis cognata*. Ego vero vltra etiam progredior, totam linguae nostrae indolem intimam doceo Hebraeam. Sed te obruo. Exspecto literas tuas. Vale, et me ama. Saluta nostros. Sopronii 8 Julii 1801.

49.

A' sok Püspöki nyomorúságot, bajt, 's dolgot, annyira érzed, hogy dirát kérsz tőlem a' Püspökségre, vagy másképen megátkozsz engem, hogy Püspökké legyek. Hogyan írhaszak én dirát arra az áldott Püspökségre, a' melyből nekem az én édes Mártonfim már százatskát küldött, 's ezek után is küldeni fog valamit apránként? Háládatlanság nélkül nem tehetem. 'S mondom egyenesen, azt tellyességgel nem is fogom tenni. Ha azért annyira találász rám megharagudni, hogy engem ilyenképen meg átkozz, kérek tsak foganatosan átkozz meg mennél előbb. Ugyan nyer velünk a' Magyarság! Illustrissime Domine Frater? tanti est Patria, vt eius caussa molestias oneris episcopalis pacato ac lubenti animo perferamus. Quot Viris, de re communi bene mereri cupientibus, possumus succurrere, praesertim literatis! Experto credat mihi Ruperto Illustrissimus Dominus Frater; rem esse tristissimam cum extrema fere egestate colluctari, et tamen aliquid tale vel canere, vel meditari debere, quod delicatulis et otiosis hominibus ex omni parte placeat. Nos in hoc loco positos, Diuina certe Miseratione, decet collatis studiis honorum res inclinatatas erigere, iisque dulce otium dare, tot pulchris elegantibusque sacrandum lucubratiunculis. Quantum praeterea habet onus nostrum solatii spiritualis in alendis tot pauperibus, in defendendis tot orphanis, et in parcendo cumprinis grege Dominico! Mi a' tatár? tsak átkod' fenyegetésére is már collega képen szóllok veled! *Jó mégis, hogy különbség vagyon a' te Püspökséged, és az enyém között. A' tied valóságos, Erdélyben vagyon, Alvintzi Uraságoddal, 's a' többiekkel; de az enyém Klimius Miklós Druszám' holdjában tündérkedik*. De mivel te adod ezt is nekem barátságos enyelgésedben, elfogadom tőled. Udvarom' kitarására is, bízom, illy nyájas collatiód mellett nyujtasz valamit apránként. Keresztem úgy is vagyon, pedig jókora, arra tehát ne költs, *Infulám is vagyon már, néhány rongyos háló süvegetském, épen álombéli Püspökségemhez való*. Látod, mitsoda bohóságra adtál alkalmatosságot, hogy megént okos nem lehetek.¹

Subiungo Szanyensia.
Joanni Nicolao Révai
Carmen Phalencium.

¹ Itt Révai Márton⁶¹ püspökhöz írott levelét közli Paintnerrel.

Legi versiculos tuos, Amico!
 Grato quos animo, reconualescens
 Fudisti, facili manu, chelique.
 Seu dum Praepositi Rátothensis
 Lenis vulnera, sane acerba! Diui
 Fato Denisii, profunda facta!
 Seu dum Praesuleo tuo Patrono
 Mittis vota, throno, pedoque digna!
 Aegrotum nisi te tulisset omnis
 Ad nos, heu mala fama! te valentem
 Ostendit teneri tenor laboris.
 Scribis talia non valens Poeta!
 Quid sanus facies? resume plectra!

Reuereor Illustrissimum Dominum Episcopum Tsapodium, et totam inclytam domum. Saluto Takátsium meum. Etiam Theresiam, praeclare de me meritam sua sollicitudine. Te nunc occupant satis curae rurales. Suppetat tamen tibi tempus aliquod ad epistolam vel breuissimam, vt iterum fabulemur. Vale quam optime, et me porro quoque ama tui amantissimum. Görögio aliquantulum succenseo. Carmina mea Viennam missa haeserunt apud cum mensem integrum, et medium. Sopronii 13 Iunii 1801.

50.

ELEGIA SECUNDA.

Ad Joannem Nicolaum Révai, dum Sopronio Libellos Carminum mihi transmitteret ineunte vere anni MDCCCI.

Aduenere mihi bis sex, tua cura, Libelli,
 Quos cecinit solitis conscia Musa modis.
 Nescius, vnde mihi veniant haec munera Pindi,
 Fasciculus postes dum stetit ante meos,
 Inspicio: nomen praefert frons ipsa Libelli.
 Vix volvi dixi: noscitur vngue leo.
 Annus abit, primum tuleris quod carmina dono:
 Illud erat nitidum carmen, et istud erat.
 Nunc renouas donum, pergere noua carmina mittis:
 Indigitant vitam carmina viua tuam.
 Abstuleras aeger morborum semina tecum,
 Dum subito nostra profugis vrbe procul.
 Fama tulit, Budam propero, quod tramite tendas,
 Budensis morbos vt leuet vnda tuos.
 Felices thermae remorantur funera Vatis,
 Qui prope funus erat, nunc rediuius adest.
 Révaius rursum, quis crederet, ecce reuixit!
 Stat firmo, ut iuuenis constitit ante, pede.
 Tempora veris, eunt renouantur munera Florae:
 Progenerat flores et tua vena tuos.
 Mellilegae volucres succos e germine sugunt:
 Ex Vatum libris tu quoque mella legis.
 In tua se sensim penetrarat viscera tabes:
 Triste tibi lustrum fluxerat, aeger eras.
 Virus inundauit pectus torrentis ad instar:
 Destinatus in praedam te Libitina suam.
 Cum letho certamen inis, nec pharmaca robur,
 Nec praestat solidam planta salubris opem.

Hinc properas Budam, calidas te mergis in vndas,
 Quod nocuit fibris, abluit vnda malum.
 Flectit arundo caput, Boreas dum robora frangit :
 Dum mors intentat spicula, victor abis.
 Fors etiam nosti morbum depellere cantu :
 Si morbos abigis carmine, saluus eris.
 Si tibi restaurat tellus Sopronia vires,
 Gratulor, et mecum gaudia Pindus habet.
 Vix reparas vires, neruos intendere pergis,
 Et pro more vocas ex Helicone Deas.
 Nec te debilitas, nec lethi tela morantur :
 Quod bene coepisti currere, curris iter.
 Plectra moues iterum, te nulla fatigia frangunt :
 Carmina te vegetant, te labor ipse leuat.
 Barbata continuas, cingit tua tempora laurus :
 Iam satur his Vates laudibus esse potes.
 Quod cecini, repeto : temet tua carmina laudant :
 Quae placuere semel, bis quoque dicta placent.
 Corpus humi repit ; tua mens sublimia volvit :
 Materies metris dum sonat alta tuis.
 Praesulibus Patriae laetum tua barbata plaudunt ;
 Quod capiat sacrum dextera digna pedum.
 Inx Rátoth fueras felix, quia nactus Amicum :
 Quem merito celebras carmine, nosco Virum !
 Tu Vatem laudas, pariter laudaris ab illo,
 Hic mos laurigeris Vatibus esse solet.
 Hunc facit et virtus, et laurus, et infula clarum :
 Praepositus, titulo grandior ipse suo, est.
 Congerit ille libros, Sociorum scripta suorum :
 Ipse libris maior bibliotheca suis.
 Vix, puto, maius habet nemorosa Bacuntia sidus ;
 Altius arboribus creuerat ille suis.
 Sum memor vsque Vtri : nostro sub pectore viuít :
 Cur loquor ? est maior laudibus ille meis.
 Denisii Vatis lugent tua disticha funus :
 Ambo, musarum tu decus, ille decus.
 Exagitas metris prauos in pectore succos,
 Qui tibi succutiunt saepe dolore latus.
 Non est, cur properes tenebrosam mortis ad vmbram
 Tempora dum niuibus vix bene tincta geris.
 Expedi, ut viuat, quo cum Sapientia viuít :
 Ut maneat doctum longa senecta caput.
 Quae grauis et meritis aetas, grandescat et annis :
 Incola Parnassi ne cadat ante diem.
 Mors mille interimat, Pindum qui nosse recusant ;
 Non cadet ex oculis vnica gutta meis :
 Si mors prosternat properato funere Vatem ;
 Dimidium lacerat pectoris illa mei.
 Grandis iactura est, tersum cecidisse Poetam :
 Dic, quid nobilíus Vatibus orbis habet ?
 Dispereant fungi : laurus stet fronde perenni :
 Configat iaculum mortis inane caput.
 Sidera te seruent, vt crescat gloria Vatum :
 Es pars Hungarici tu quoque digna chori.
 Hungara cum Latia, duce te, petat alta Poesis :
 Vt redeat Musis, quod fuit ante, decus.
 Abumpo laudes, renuit nam vena fauorem :
 rVt sim facundus, sicca senecta vetat.

Non sum, qui fueram: crines absumserat aetas:
 Fertur in occasum vita caduca suum.
 Iam septem decies vitae superauimus annos:
 Ecce mihi tumbam condere Parca parat!
 Junior es nobis, maneat te longior aetas,
 Teque suo foueat Phoebus et ipse sinu.
 Vincere cum nequeas, Vincent tua carmina mortem:
 Nam veterum referunt illa canore metos.
 Nil dubita, sero dum te mors inseret astris,
 Lugebit Clarii lecta caterua chori.
 Carmina morte carent, viuunt post funera Vates;
 Mortis falce cades, fama superstes erit.

Comaromii ineunte vere M. D. C. C. Cl. Joannes. Bapt. Grossinger, m. p.

Nicolaus Michaeli Suo Salutem.

Transmissa mihi sunt Comaromio his ipsis diebus Grossingeri Carmina. In iis et tui praeclare meminit Vir tibi addictissimus. Cape solatium ex amico Senecionis iudicio. Valetudo mea iterum vacillat. Thermae mihi nunc optime prodessent, sed impediatur adhuc Comitelli Festetitis cura; quam a me Pater nondum accepit, nec accipere vult; tanta est in me fiducia. Nescio, quid agam et quomodo me expediam. A fastu et insolentia praediuitis Horváth iam me vindicam. Nihil iniquius fero, quam mancipatum seruitium: hoc mihi ab homine illiterato impendebat. Sero etiam filius meliori curae committitur, cum iam corruptus est priorum annum indulgentia. Afflixit me iniqua sors mea! quod mihi, homini morbido, et honestioribus occupationibus debito, dum per morbum licet, dissolutiores adolescentes obtigerint, apud me, quasi in domo correctoria, coercendi. Verfluchte Beschäftigung! Zuchthaus Verwalter bin ich geworden! Auxit molestiam enormis rerum caritas, et contractus iniquior, vel potius promissum non seruatum. Honestior tamen Festetitsii animus hac parte succurrit mihi, sed hoc ipso magis intricor. Rigidiorem disciplinam meam omnino vtilem esse filio suo valde persuasus est. Quapropter magnopere mihi inhaeret. Sed breui plura coram. Vale et me ama. Sopronii 7. Augusti 1801.

51.

Pars Posterior Opinionis, a Volfgango Tóth ad Excelsum Consilium datae, de Hungarica Orthographia, et Grammatica.¹

Ceterum an Cl. Prof. Vályius Grammaticam Hungaricam eam sit editurus, quae usibus publicis aptari omnium suffragio mereatur, maiorem in modum ambigo. Siquidem observationes Doctorum Virorum, in Grammaticam eius factas, perlegere omnes, diligenter expendere, atque ad genium Linguae, ad vsum veterum, ad recentiorum, ad communem nationis nostrae sensum diiudicare, ac suis quaeque locis digerere vellet; sperari id ab ipso iure posset; sed haec exsequi magni est laboris, cuius tolerantiam habiturum esse ipsum non mihi persuadeo. Certe enim ad Geographicum illud Hungariae Lexicon elaborandum, non Mandato aliquo

¹ Itt ismét másnak iratát közli Révay Paintnerrel.

fuit prouocatus, sed sua sponte adductus, multisque praeterea multorum subsidiis adiutus; et tamen eius *Magyar Országának Leirása* quantis scatet erroribus! Quis iam speret Grammaticam citra errores opera eius prodituram, praesertim cum ad laborem hunc non sua voluntate inuitatus, sed ratione officii sit adstrictus? Quodsi vna primum lingua Grammaticam istam rite absoluisset, facile in alias deinde traducere poterat! nunc autem cogitationes suas, vna cum tempore, per trium linguarum volumina dissipauit, et Grammaticam Hungaricam in omnibus tribus imperfectam destituit. — Grammaticam, prima cuiusdam linguae natione initiandis destinata, correctissimam omnino esse debere iudico: vt ad illam, quasi sacram quandam anchoram, recurrere discentes possint, ac tuto ad apicem omnem prouocare; secus hallucinari discipulos, et cum tempore dediscere oportebit. Indignor, quoties in elementari Linguae Latinae apud nos Libro errorem illum hodieum cubare video, quem in omnium quatuor Coniugationum, vocis passiuae, imperatiui modi, plurali secunda persona ediscunt pueri, nisi a peritis Magistris corrigantur: amemini, doceamini, legamini, audiamini, pro amamini, docemini, legimini, audimini. Quam correctam vero Linguae Hungaricae Grammaticam habeamus a Vályio, exspectandam, conici potest ex illo eius libello, quem typis Pestini Anno 1793 edidit: *A' Magyar Nyelvnek-megtanulására vezetö rövid Ösvény*. Satis ego ipsum tunc rogavi, vt peculiarem typi quam correctissimi haberet rationem; interim produit opusculum erroribus typi referatissimum. Sed minime id mirum, vt qui hoc ipsum de Grammatica Linguae Hungaricae Manuscriptum suum Eruditorum iudicio submittere, ac seueram eorum censuram expetere non dubitarit; orthographicis tamen erroribus deformatum iis exhibere sustinuerit. Primam tantum Voluminis Primi paginam inspiciamus, et tres illico errores occurrent: *ortographia*, *kozönségesen*, et *coniungatio*. Iam, si Vályium primo statim in limine taedium attentionis inuasit, quid in progressu faciet? quid tum ei patientiae erit reliquum, quando cum alienis, Typotheorum nempe erroribus luctandum fuerit? Porro autem sub finem eiusdem Voluminis occurrit: *bizni*, *sperare*: atqui Párizpapai, Editione Leutschoviensi anni 1708: *reméllem*, spero, vertit; *bizom* vero, fido, confido. Grammaticae igitur Hungaricae, in vsus publicos vulgandae, elaboratio, mea quidem opinione, non Cl. Prof. Vályio, sed emerito illi Humaniorum Professori Nicolao Révay esset a serenitate Sua Regia, et Excelso Consilio, honoris gratia, deferenda. Virum hunc maximo semper Linguae Patriae amore flagrauisse publice per Regnum constat. Non vno is iam opere celebrem sibi apud populares suos famam comparauit; per octodecim autem annos proximos peculiarem Linguae Hungaricae, quocunque posset subsidio, eruderandae operam impendit, atque ita impendit; vt cum ante annum huc Sopronium aduenisset, Quatuor Volumina *Disquisitionum Grammaticarum ad Grammaticam Hungaricam certius figendam* iam parata mihi exhibuerit: Quintum vero Volumen ad hanc ipsam rem pertinens, Tria item Volumina *Antiquitatum Literaturae Hungaricae*, praeterito anno scholastico, ea, qua per valetudinem, curasque ceteras licuit, vsura temporis in chartam coniecit. Etiam initio harum autumnii feriarum, non tantum valetudinis

suae corroborandae, sed ea etiam gratia Viennam ascendit: vt eruditae has circa Patriam Linguam lucubrationes suas, subsidio Bibliothecae Palatinae adiutus, numeris, quibus posset, omnibus absolueret. Certe vel ex aduolutis hic sub *G* Obseruationibus eius, cursim factis, mihiq; ante discessum traditis, mihi saltem liquido apparere videtur, neminem ad Grammaticam Linguae nostrae optatissimo cum successu apparandam magis esse instructum, magisque adeo idoneum. Complura ille in Obseruationibus his attigit, quae in thesauriis illis Disquisitionum et Antiquitatum eius Voluminibus latent recondita, quae, in opinione sua deprecanda, eoluere vberius noluit; ne opes litterarias, octodecim annorum fatigio ab se collectas, alienum in vsum prodigeret; vel potius, ob digerendi fastidium, ab alio forte praetereundas necququam profunderet. Haec ego mecum reputans, cum Révayus descendere se Vienna, ad concertandas opiniones nostras, haud posse mihi scriberet, quaesiuim ex ipso per literas; num se pro elaboranda Grammatica insinuari a me Excelso Consilio vellet: respondit, secure me id posse facere, libenter se huic oneri subicere, immo iam laborare. Quare, si Benigno Gratioso Intimato prouocatus Vir hic fuerit, proximo iam vere rem eum paratam habiturum spero. Ceterum, etiamsi propter interuenientem forte aliquam remoram, paulo tardius forte opus absoluerit, satis cito fiet, quod a Révayo bene fiet.

Haec vltima, ob occupationes tuas nunc multiplices, adieci; tu autem noli, amabo committere, vt te promissi mihi facti poeniteat, et me vadem tuum deseras. Expediui Opiniones nostras, cum tota reliqua mole, die 25 Novembris.

Közli: DR. RÉCSEY VIKTOR.

ARANY JÁNOS MŰFORDÍTÁSI TÖREDÉKE.

A dainok elhullt . . . Arany hátrahagyott költeményeinek *Forgások* című csoportjában a fenti kezdettel van egy daltöredék. Eredetként van közölve. Úgy látszik, kikerülte a művek sajtó alá rendezőjének különben gondos, mindenre kiterjedő figyelmét. E sorok ugyanis Moore ír dalaiból vannak fordítva, még pedig a *The minstrel-boy* című költemény második versszakát képezik:

The minstrel fell! but the foeman's chain
 Could not bring his proud soul under!
 The harp he loved ne'er spoke again,
 For he tore its cords asunder;
 And said: »No chains shall sully thee,
 Thou soul of love and bravery!
 Thy songs were made for the brave and free,
 They shall never sound in slavery!»¹

VERSÉNYI GYÖRGY.

¹ A közlőnek teljesen igaza van. A sajtó alá rendezőnek tévedése onnan származott, hogy Arany csak egy versszakot fordítván le, nem írta oda a szerző nevét s később sem folytatta. Így a töredék eredeti dolgozatnak tűnt fel a többi eredeti töredék között.

Szerk.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Tizenegyedik közlemény. —

24. *Csütörtök.* Reggeltől estig ismét szüntelenül a leveleket olvastam és Józsit tanítottam az újmódi deutschra. Estve Szentimrey Laczi is oda jött, valamely Józsi által tett judiciária exhibitio eránt, de én nagyon rajta voltam, hogy ne adjon róla Samu testimoniálist, s így ne rontsa el a becsületét, melyet Samu fogadott is; s Laczi mindjárt visszament haragosan Baktára. Hives szeles idő volt.

25. *Péntek.* Délig a genealogica tabellát készítettem; Szúnyogh Tercsitől egy pugillárist kaptam ajándékba, de nagyon kért, hogy ne mutassam senkinek, mert nem úgy van készítve. Délután én, Samu és Józsi elmentünk Baktára Szemere Erzsikéhez. Farkason nagyon sokat neveltünk, s én azt az embert nagyon megszerettem; a zöld gérokomról formát vétetett. Nálok mulattunk 6-ig, akkor felmentünk Szentimreyékhez. Az öreg Szentimrey meglehetősen fogadott bennünket s kért, hogy míg itthon leszek látogassam meg; de a leánya Kati jóformán nem is köszönt. Mi itt kevés ideig mulattunk, hanem csakhamar hazamentünk. Borongós meleg idő volt.

26. *Szombat.* Egész nap a genealogica tabellát készítettem, délig impure, délután pure; s Józsit és Samut tanítottam táncolni. Változó borongós idő volt.

27. *Vasárnap.* Reggelre a genealogica tabellát elkészítettem egészen Szúnyogh Miklostól 1350-től fogva egészen mostanig, úgy hogy már csak Józsiék hibáztak; s igen jó kedvem levén, a leányokkal együtt táncoltunk, s csak arra vártunk, hogy az idő kitisztuljon s elindulhassunk haza felé; a midőn hirtelen nagyon rosszul kezdettem lenni, s a hideg nagyon kezdett borzogatni; ekkor minthogy az idő szépen kitisztult, én egész erővel azon voltam, hogy csak induljunk meg haza felé, de Szúnyoghék mindnyájan tovább kértek egy óránál, hogy csak feküdjek le, s én hajolván is kérésökre lefeküdtem. A hideg keményen ki lelt. A paroxizmusom után meghallván azt, hogy Putnoky Józsiné (egy igen szép menyecske), valamely Vizi Tóni nevű szép leánykával odajött, hogy a Vizi vizi nélkül ne maradna felvászorogtam s bementem hozzájuk, s jó ideig ott játszódtunk. A menyecske nagyon kegyes pillantásokat vetett reám. A leányt egyszer így szólítá meg: Tóni, hogy tetszik? A leány azt felelte: ha áll. S mindnyájan nagyon kaczagtak. Én is csakhamar elértem. Napszállat után mentek már el Tengerről. Délig esős, délután szép derült idő volt.

28. *Hétfőn.* Reggel az eső ismét nagyon esvén, jókor meg nem indulhattunk. Hanem mintegy 10 óra tájban én, Samu és Józsi megindultunk haza felé. Már ebéd után értünk Búdre; s szegény Karsáné épen Miskolczra készült a vásárra, de hogy mi oda mentünk, s az eső is elkezdett esni — ezen szándékáról is letett. Nagyon sajnálkozott rajtam, hogy beteg vagyok, s alig tudta kijelenteni örömét, hogy mégis valahára megláthatott. Szomoruan kellett tőle hallanom, hogy szegény Csuka Feri kedves barátomat a múlt Pénteken Kinizsen eltemették. Kedden

halt meg Pesten éjszaka, s két nap alatt lehozták. Nyugodjanak hamvai csendesen szegénynek. Benne már a harmadik kedves Feri barátomat vesztém el, kiknek emlékére sír a lelkem bennem. Ugyan ő említé azt is, hogy Frójem zsidó Szántón csakugyan meghalt; ez is jó ember volt szegény. En még éjszakára haza akartam jönni Szántóra, de a nagy esőzés miatt nem lehetvén, ott maradtam, s Juliskát (a ki mióta nem láttam nagyon megszépült) beteg létemre is igen jól mulattattam, s elhittem vele, hogy én ő bele egykor szerelmes voltam, a minthogy volt is benne valami, s a tőle kapott virágaim még most is mind megvannak. Erre ő csakhamar kiugrott a kertbe s egy szép szál fajtlínkát hozott mind a hármunknak. Gondolám magamban, hogy ez ismét arra való, hogy eltegyem; pedig bíz' azt nem ígérem. Karsáné panaszkodott, hogy az öreg Csuka milyen rutúl bánt vele a temetéskor az agár kölkök miatt. S hogy Szentimreyné mennyire megapprehendált reá azért, hogy a leányait a temetésre magával el nem vitte. Vacsora után a leányokkal még sokáig fel beszélgettünk, s teljességgel nem jött álom a szememre, minthogy fekete kávéit itatott velem Karsáné, hanem egynehány zsoltárok-nak elolvasása után eloltám ugyan a gyertyát, de azért éjfélíg nem alvék, hanem ideámmal Bécsben kalandozván, e következő verseket gondolám, melyeket harmadnap mulva itthon írok le:

Hazám édes! mely kellemes
Zengeni nevedet e'
Külföld idegen határa
S nemzete közepette!

Mely elragadó, kékellő
Hegyeidnek lánczkörét
Áttekintnem s átgondolnom
Téridek bájtiükörét.

Mely boldogító nevezet:
Magyar haza s hazafi
Annak ki ük őseihez
Igaz rokon s atyafi!

Mely gyönyörűség lakhatni
Egy ily haza keblében!
S védeni őt és a királyt
A viharos időkbén!

Bár jól tudom, hogy ott a hol
Ferenczünk a Felseges
Népe boldogságáért él,
Laknom mely dicsőséges.

S bár a magyar hős ajkára
Teremtetet szép nyelvet
Olykor-olykor itt hallanom
Öröm tölti keblemet.

S bár ha nem is billikomot
De kis poharat tele
Töltve tokajival itt is
Nyujthatd barátod fele.

S bár a kedves mulattató
Csinos tajték pipa e
Szobámat is magyar dohány
Füstjével tölti tele.

De ha a magyar nagy kincsét
Buda vár homlokára
Gondolom a hős Hunyady
Dicső Mátyás lakára.

Vagy ha a kékellő Tisza
Róna zöld partján nőtt lány
Pünkösti piros rózsaként
Nyíló picziny ajakán,

Ezüst pengésű hangokon
Tiszta színben képzelem
Magyar nyelven, magyar szerben
Bájidat óh szerelem!

Avagy ha a magyar nektárt
Termő mustos halmait
Zemplínek ott hol a Bodrog
S Tisza mossa talpait,

Elgondolom ott egy csoport
Igazlelkű jó barát
Honja s társa jóléteért
Miként áldja poharát.

Vagy ha szabadon eresztvén
Gondolatim fékeit
Csudálva képzem a Sajó
S Hernád éden völgyeit.

S ott egy tölgy alól bámulván
Regécz romos szirtjeit
Bokros fűben mint eresztném
A jó szagú csetnekít?

Akkor sóhajtvá kiáltom:
Oh édes magyar haza,
Nincs ország mely javaidat
Lelkemnek visszhangozza.

Nincs föld rajtad kívül holott
Nyugtot lelne kebelem;
De hogy holott is lehetne,
Magyarnak? — nem képzelem.

29. *Kedden.* Már reggel felé elszenderedvén, egy kevésbé szunnyadtam; annakutána früstök után Szúnyogh Józssival megindulván haza felé; az úton beszélte Józsi, hogy szeretné, ha a bátyja Samu Karsa Julcsát elvinné, pedig bizonyosan tudja, hogy elmenne hozzá. Haza jövén alig szálltam le a szekérről, a hideg azonnal kilelt, úgy hogy egész nap fel nem kelhettem. Vajzer volt hozzám s azt mondotta, hogy holnap hánytatót fog beadni. Reggel esős, azután szebb idő volt.

30. *Szerdán.* Reggel a Doktor eljövén hozzám beadott hánytatót. Délután jobban kezdvén lenni, egy kevés ideig felkeltem. Szép tiszta s meleg idő volt.

31. *Csütörtök.* Reggel a hideg ismét kilelt. Délután a lutherános pap húga volt nálunk. Szép tiszta, meleg idő volt.

Junius. 1 Pénteken. Egész nap itthon voltam. Szép tiszta idő volt.

2. *Szombaton.* Egész nap itthon voltam. Délután olvastattam és francziából e következő verseket fordítottam:

»Oskoládban oh szerelem!
Az értelem tisztább fényt
Nyer s isteni tüzed teszi
Ragyogóvá az erényt.

Gyülöljön kinek tetszik, de
Barátomnak nevezni
Sem lehet, nyilván megvallom,
Azt ki nem tud szeretni.

Te csepegteted a szívbe
Az örömet s a reményt
Űzöd a bút s pártfogolod
Az ártatlan érzeményt.

Mert szerelem nélkül élni,
Lehetetlen, csak vadnak
S ha a mindenség kellemes,
Ez Isten teszi annak.

Te pedig bölcs s józan elme
Légy nyugodt ha azt mondóm,
Hogy hatalmad nem kerülöm
De zabolázva tartom.

Ennekutána még a bátyámnak, Patai Jancsinak és Bónis Samunak levelet írtam. Szép tiszta idő volt,

3. *Vasárnap.* Reggel az atyám elmenvén Kassára a gyűlésekre; Ebéd után lementem Mihály bátyámhoz, de Sentimrey Miklós hozzám jövén felhívtak, együtt mulattunk egész napszállatig. Szép tiszta meleg idő volt.

4. *Hétfőn.* Egész nap itthon olvastattam.

5. *Kedden.* Reggel Szentimrey Miklós előttünk megállván, engemet is elvitt a pinczéjébe, s ott míg az inasa a borokat töltögette, mi kívül az ajtó előtt beszélgettünk. Innen haza jövén, László bátyám jött hozzánk, s midőn épen vele hozzá akartam volna menni, rettenetes esetet kellett látnom, t. i. egy uri asszonyságot az ölében hordani kimondhatatlan sírá-

sok és jajgatások között, a vértől elborított és már halva levő gyermekét. Közelebb menvén a nagy bámuló sokaság közé, megismertem, hogy az Szentimrey András szolgabíróné, s ekképen adták elő a körülötte levők a dolgot: hogy az asszony a híd mellett a kocsival megállott a kis gyermekeinek cseresznyét venni, s elindulván, a kis leánykája egy szemet ki ejtett, mely után utána kapván, kibukott, s úgy vágta a fejét egy hegyes kőhöz, hogy az agyveleje is ki hullott s azonnal szörnyű halált halt; mások szerint a kerék is keresztül ment rajta. Ennekutána a szerencsétlen anya holt gyermekét karjai közé szorítván, s száz meg száz csókjaival halmozván, keserves sirások között folytatta az utját Gibárt felé. Estve felé a plébánossal és patikárussal beszélgettem. Estve az atyám Kassáról haza érkezett. Változó borongós idő volt.

6. *Szerdán.* Reggel a jegyzéscimet írtam. Azután mentem a káplánhoz s ott beszélgettünk. Délután Mihály bátyámhoz mentem. Jászay Istvánné beszélte, hogy a Szentimrey Andrásné szobaleánya, az úrtól való féltében ma reggel a Hernádba ölte magát. Itt mulattunk estig. Akkor haza jövé, az atyám a hajdúját rosszasága miatt megverte s elhajtotta. Szules idő volt.

7. *Csütörtök.* Reggel Mihály bátyámmal, Török Józssival, a patikárussal elindultunk fürjészni hálóval. Egy darabig én is velök mászkáltam, de azután elfáradván, felmentem a margitai szőlőnkhez; s onnan haza jöttem. Az atyám beszélte, hogy nékie Máriaissy Pista azt mondotta, hogy a napokban Bónis Samuval Ongán voltak, s Lillát megkérte számára, de Samunak jegygyűrűje nem levén, Pünkösöd második napjára halasztották a jegyváltást. A bátyámnak megígértem, hogy vagy egyszer mig itthon leszek, a leveleit rendbe fogom szedni. Estve felé az ablakból néztem *Dérynéeket*, a kik a többi kassai theátrálistákkal együtt utaztak Erdélybe Kolozsvárra, s a vármegyénk Lőkig szabad forsponton küldötte őket. Délben *Gróf Dessenffy Emil* Kassáról menvén haza felé, be volt hozánk, de Golopra sietvén ebédre, nem akart megmaradni. Szép meleg idő volt.

8. *Pénteken.* Reggel az atyám elment Szikszóra. Engemet is hitt, hogy mennék el vele s Csukáékat látogatnám meg; de a ruhám sem levén kitisztítva s a mellett attól is tartván, hogy az útba majd nem válogathatok az ételben, nem mentem, hanem egy darabig ezen jegyzéseimet írtam, akkor Horváthék mindnyájan hozzánk jövé, ebédig velök beszélgettem. Nina nagyon kérdezősködött, hogy hogy vagyok a szeretőmmel, s arra persvadeált, hogy Bécsben valamely gazdag német leányt válaszszak ki magamnak, de én csak azt feleltem reá, hogy húségtelen nem akarok lenni. De ő tovább is csak azzal biztatott, hogy a mai időben már nem sokat kell arra nézni, s úgy kell a dolgot vinni, hogy nagyon sokat ne higgyenek a leányok a fiatal embernek. Eső jött, melynek elmúltával a lutheránus paphoz mentem, s ott beszélgettünk estig. Vacsora után Madame Skuderyt olvastam. Minthogy pedig ma volt Medárdus napja s eső esett, meglátom, ha a paraszt jövendölés beteljesedik-e, hogy 40 nap minden nap lesz eső?

9. *Szombaton,* Reggel egy darabig Skuderyt olvastam. Azután a plébánoshoz mentem. Itt Szabó Károly említette, hogy ők Újhelyben valamely Benczúr nevű tisztól azt hallották, hogy mind Dani öcsém, mind

Gergelyi rövid időn tisztékké lesznek, s hogy a háború bizonyos. Innen haza jövén, ebédig, s ebéd után egy darabig Fercsinek segitettem az általa elkezdett bugilárist varni. Estve Skuderyt olvastam. A pataki legátus, valamely Báró nevű elhozván a pátenst, vele is beszélgettem egy kevés ideig. Változó idő volt. Délután nagy eső esett.

10. *Vasárnap.* Pütkösd első napja. Reggel a templomba mentem. Innen úrvacsorájával élvén — haza jöttem. Az atyám említette, hogy ma reggel, amikor én még aludtam, Szentimrey Miklós a béresét hozzánk küldötte a végett, hogy megtudja, ha vajjon itthon vagyok-e? s ha igen — mondja meg, hogy holnap Gábrinál nagy multság leendvén, vagy menjek ki magam alkalmatosságán, vagy ha pedig azt nem tehetném, izenjem meg, s ő beküld érettem. Ő pedig azt üzenvén, hogy Gibárton különben is dolga levén holnap, velem együtt bizonyosan ki fog menni. Délután Török Lajossal Mihály bátyámhoz, azután Szilágyi Doktorhoz, azután Benda Andrishoz, végül Galgóczyhoz mentünk, ahol is jó aszú bort pityizálgatván, haza jöttünk. Ezután Török Lajos haza ment Szentandrára, s helyébe Bárczay András jött be egy pipa dohányra hozzánk; később a volt lutheránus papné és a mostaninak a húga, ismét később a Patay Sámuelné Gesellschafterinje a Frajle Rézi tett az anyáméknak vizitet. Bárczay elmentekor nagyon hitt bennünket holnapra ebédre Kérbe; de az atyám világosan megmondotta, hogy holnapra már Gibártra levén ígérkezve, azt nem teheti: mindazáltal onnan haza jöttünk Kérbe is be fogunk szaladni. Papp Danitól levelet kaptam. Én tegnap is, ma is minduntalan hiába vártam Darvas Tónit, a ki szavát adta, hogy érettem fog jönni s együtt leszünk menendők Nagyfaluba; ámbar az is igaz, hogy holnap akarván lenni a Bónis Samu és Darvas Lilla kézfogója, jól tudom, hogy azt nem tehetette; mindazáltal nehezen esett, mert így már nem tudom Katimat mikor láthatom meg s hogy felelhetek meg tett ígéretemnek. Az idő változó, hol tiszta, hol borus. Estve egy kevés eső is esett.

11. *Hétfőn.* Pütkösd második napján. Reggel az atyámmal meg indultam Gibártra, s oda még harangozás előtt meg is érkezvén Gábry úrhoz bezállottunk. Már akkor ott találtuk Törös Tamás borsodi szolgabíró, Thomkát feleségestől, Kassáról Fáy Erzsit és Fáy Ninát, Devecserből Kallós Málit és Putnoky Akhillest, kik közül csak maga Akhi levén ismeretes, ő tőle tudakoztam a többieket is, hogy kik legyenek; később érkeztek Szúnyogh Samu, Józsi, Szentimrey László, a felesége Klári, Miklós, Miczi, Laczi, Kati és Lajos, Farkas Antal feleségestől és Szemere Erzsi; ebéd után pedig Matusz s Matuszné, a leánya és veje Naményi Andris, Naményi Pállal, Pálnéval és Sámuellel; ezeken kívül még Gábrynak is levén 3 serdülő leánykája, 6 óráig a czigányok muzsikája, azután pedig 9-ig csak fortepiano mellett táncoltunk. Itt többeknek, kiváltképen pedig az atyámnak kérésére magyart is kellete tánczolnom, s azt Fáy Erzsivel, a ki nekem az egész gyülekezetben legjobban tetszék, nagy bravurral teljesítém is. A német tánczczal eleinte nevettek, hogy én új módisan tánczoltam, utoljára mind elesmerték, hogy csakugyan szebb mint a régi mód. Estve felé Tusayné is megérkezett a leányával Bernáthnéval, de csak kevés ideig mulattak. Ez beszélte, hogy mostan egyenesen Ongárol a Bónis Samu kéz-

fogójáról jönnek; s hogy Puky Fáni is ott volt, aki tegnapelőtt váltott jegyet Puky Miklóssal. Az atyám haza ment, de engem a házi gazda s több jó barátaim kérésére ott hagyott. Ennekutána még mi vacsoráig tánczoltunk, vacsora után pedig Farkasékat s Szentimreyéket haza kísérvén lefeküdtünk. Fáy Erzsí a legyezőjét nekem ajándékozta. Én, Szúnyogh Samu, Putnoki Akhí és Tőrös Tamás háltunk egy szobában. Változó borongós idő volt, egy kis eső is esett.

12. *Kedden.* Reggel Szúnyogh Samuval haza akartam indulni, de a Farkas Antal kérésére búcsút vevén mind Szentimreyéktől, mind Gábryéktől; én, Szúnyogh Samu és Józsi egy, Putnoky Akhy és Fáy Gyuri más alkalmatosságon megindultunk Bakta felé, Devecserben Akhinak az anyjának és Fáy Zsigmondnének tettünk visitet; Fancsalban pedig Joób Józsinak. Baktára oda érvén a többiek többnyire kuglzással, én pedig nézéssel töltöttem az időt. Farkas Antal beszéllette hogy Tusayné milyen sehogysem fogadta őket Miskolczon. Estve felé én Szúnyoghékkel Tengerre mentem s ott is háltam. Szúnyoghné éppen az útban találtuk a mint ment a leányával s Kallós Danival Baktára. Sz. Samu említette, hogy Kallós nagyon tapos Szemere Erzsí körül. Szép tiszta meleg idő volt.

13. *Szerdán.* Reggel Szúnyoghékkel ismét kiindultam Tengeréről haza felé. Bűdön egy kevés időre betértünk Karsáékhoz. Annakutána utunkat tovább folytatván, haza értünk s itt ebédeltünk egy bizonyos Ittul nevű Vakant regementbeli Alhadnagy erdélyi fi is volt nálunk ebéden. Ebéd után Szúnyoghék nagyon reám esvén, hogy velök mennék el a Kereszturi vásárra, ezen kérésöknek engedtem is, s velök együtt oda elmentem. Az atyám említette itthon hogy Patay Jancsi tegnap ment erre az atyjával s nagyon sajnálotta hogy itthon nem találhatott, mert el akart vinni magával Ránkra. Az atyám mindazáltal megígérte nékie, hogy fel fog engemet hozzá küldeni. Én ezt hallván, nagyon sajnállottam, hogy Jancsit nem láthattam. Keresztúrbán Cs . . . néhez szálltunk, a kit már régóta nem láttam. Szúnyogh Samu beszélte, hogy Cs . . . nének a kereszturi ispánja hajdan még a férje életében szakácsa, nagyon szép legény, s az asszonnak szeretője volt; az asszony gyolcs ingbe s gatyába járatta. De a férje egykor, épen midőn együtt háltak, észrevevén, az ablakon ugratta ki s utánna lött. A Cs . . . haláláig annakutána imitt — amott kucsongott; a mikor Cs . . . meghalván, kereszturi ispánjának tette, s mostan is kell még valamely szövetségnek közöttök lenni: mivel más jószágainak felé sem megyen, de ezt minden vásárkor meglátogatja s több napokat eltölt benne. Estve felé kimentünk a vásárt megnézni, s ott Kórodyval Füleky Gyurival és Galosékkal találkoztam. Kórody említette, hogy Füleky Gyuri megházasodott Újhelyből. Estve Cs . . . né jó vacsorát s éjjelre jó hálást adott A Tusayné és Szentimreyné kevelységök ellen panaszolkodott. Szép tiszta meleg idő volt.

14. *Csütörtök.* Reggel Szentimrei Miklós és Laczi is Cs . . . néhez szállván, elmentünk mindnyájan a barom vásárra, a hol Bónis Samuval, Barnabással, Máriásy Istvánnal, Palival, Darvas Tónival, Bukovics Flóriával, Putnok Jancsival, Szervicky Gyurival, mind a kettővel, Horváthékkal, Vargha Sándorral és Racso Pistával találkoztam; s többnyire az elsőb-

bekkel mindég együtt voltam. Samutól Katit köszöntöttem. Ebéden Cs. . . néknál voltunk. Ebédután haza jöttünk s Szunyoghék egyenesen haza mentek Tengerre, megigérvén hogy Vasárnap ők is eljönnek Ongára. Esős borult idő volt. Vagy két izben nagy zápor esett.

15. *Pénteken.* Reggel a Kálvinista tiszteletes és Butykay bátyám egy darabig nálunk mulattak; annakutána ők elmenvén, a még gyermek-kori írásaimat kezdettem öszve szedegetni, délután a jegyzéseimet s néhány verseket irtam. Változó esős idő volt.

16. *Szombaton.* Reggel ismét a tegnap elkezdett verseket folytattam, melyek a következők:

1. Mint a dühödő éjszakiszél
Bosszúval tölt fúvalma
Erejétől zavarodtan
Feldúlt tenger hab halma.
Úgy hányódik agyamban bár
Éjjel-nappal az elme,
Nem tudom miért ily kínos
Keblemnek szenvedelme?
Nem tudom haj! csak epedek
Nyögve sohajtok keseregnek
S remény nélkül életem
Mély gyász sirba temetem.
2. Midőn a terhes felhőknek
Rettenetes nyilai
Húllnak hogy tőle repednek
A kőszirtek falai:
Csikorogva borzasztó vész
S zivatar közt fontos jég
Tekéket hány borúkkal tölt
Gyomrából a bosszús ég.
A gonosz reszket, mert tudja
Hogy lelkét bűn terhe nyomja
S büntetése halad bár,
De csakugyan reá vár.
3. De az igaz, ha ég, ha föld
Öszve szakad dühében
Meg nem retten, meg nem rezzen
Bűntől tiszta keblében;
Nem fél hogy a mennynek köve
Fejét agyon koppantsa,
Nem fél hogy a szél ereje
Hajlékát rá roppantsa.
Nyugton várja mig az égnek
Fellegei szétverődnek
S tudja mely báj erejű
Ború után a derű.
4. Nem fél mondom az igaz szív
Bűne büntetésétől,
Bár gyakran sokat sír s szenved
Az irigy sors mérgétől,
S a nélkül hogy tudná okát
Keservének-bajának
Hullnak könnyei. Seprőstől
Issza árját jajjának.
Sebhedt szive emésztődik,
Reménye földhöz verődik,
Bölcsőjétől sirjáig
Élte határnapjáig.
5. Igy hanyatlik gyakran éjre
Hajnala az igaznak
Midőn vidoran süt napja
A gonosznak — a gaznak.
Igy bujdoslik sötét ködben
Éltemnek csillaga is,
Igy marczongja bünt nem érző
Szívemet is a tövis.
Igy nem tudom kitalálni
Gyötrelmim okát, s megvállni
Keblem nyomó terhétől.
Sorsom irigy dühétől.
6. Harmadszor fosztá immár meg
Az ősznek jeges dere
Ékétől a lombos tölgyet
Harmadszor, valamerre
Csak láthat a szem ereje
A szép magyar hazában,
Fehérlett hó s ropogott jég
Hegyeken mint rónában.
Harmadszor öltött reményszínt
A kikelet által megint
Magára a természet.
Dél, éj, kelet, enyészet.
7. S a mióta kebelem haj!
A kétség s a reményesség
Sulyaránya között forró
Szerelmem lángjától ég.
A mióta kinom édes
Gyötrelmeit nyögve bár
Ah! de mégis kedvvel tűröm,
Mert megszokott tereh már —
Meg szoktam folyton epedni,
Sohajtani, keseregni
S kiáltozni untalan
Egy szép nevet hasztalan.

8. Sötét éj, de csak te tudhadd
 Könnyeimnek záporát,
 Csak te tudhadd sóhajtásim
 Számát, mivoltát, sorát.
 Csak te tudhatd e három év
 Lefolyta alatt mennyi
 Hajnalt meglestek szemeim
 Álmatlan fedelei.
 De azért bús panaszra szám
 Ajkít soha nem fakasztám.
 Hol boldog a szerelem,
 Édes a szenvedelem.
9. Édes a boldog szerelem
 Rózsái közt a tövis.
 Habár a legérzékenyebb
 Részt a szívet gyötri is —
 Édes. Csak a messze távol
 Reményt tipró fullánkja
 Kettős jajt okozó mérge
 A sebet át ne járja.
 Mert egy-két édes csók nedve
 Által annak szenvedelme
 Elenyészik, beheged
 S minden múlt bajt megfeled.
10. De haj! mint csikorog szívem
 Bánatom fájdalomtól,
 Mint zúg fejem az irigy sors
 Mostoha csapásától.
 Mint zokognék ha lehetne
 Keservem nagy voltától,
 Mint hullatnám könnyeimet
 Napestig virradtától.
 Hullatnám haj! ha lehetne
 Ha nagy keservem szűnhetne,
 Mert a könnyek zápora
 Enyh-ír a fájdalomra.
11. Ha meggondolom hogy hazám,
 Jó barátim s szerelmem
 Egyetlenegyét kellett
 Elhagynom s fejeletem.
 Titeket ah! kiknek vesztét
 S híját ki nem érezi,
 Nem magyar oh! nem is ember
 Balját vas héj fedezi.
 Jéggé vált rideg kebele,
 Sziklakő keble fedele,
 Vére hideg fagyos nedv,
 Elhagyta tűz, erő, kedv.
12. Ah hazám! ah szívem édes
 Szeretett hív kedvese
 Érted dobogó kebelem
 Tőled be messze ese.
 Bele tiprá szép reményem,
 Kedvem, éitem, édenem,
 A kaján sors zsarnok kara,
 S véled együtt mindenem.
 Elragada szép hazámtól
 El tőled becses rózsámtól,
 Barátim jó lelkétől,
 Korom derült egétől.
13. Elragada tőletek haj!
 Lelkem kedves tárgyai,
 Kik valátok, vagytok s lesztek
 Egyetlenegy vágyai.
 Kik valátok, vagytok s lesztek
 Az aggkor fellegei
 Között is leélt koromnak
 Vidító emlékei.
 Kik még a sír néma fala
 Között is öröm anygala
 Maradtok rom szívemnek
 Könny közt lefolyt éltetnek.

Szép derült meleg idő volt.

17. *Vasárnap.* Reggel az atyámmal templomba mentem. — — Haza jövén vendégeim érkeztek: Putnoky Akhilles, a kis Fáy Gyuri, Szentimrey Laczi és Farkas Antal, a kik is a Gibárton ígért szavok szerint Ongára indulván, értem is eljöttek, s bár már dél volt, s ki is fogtak, a Farkas Antal unszolására azonnal fel kellett ülnöm s tovább mentünk. — Délután 3 óra tájban Hoportyra Szentimrey Miklóshoz bevágtunk, ott a nénjével Klárral jó ebédet csapattunk, s a Miklós kérésére éjszakára is ott maradtunk. Miklós ebéd után két muzsikus parasztot (a mit még soha sem láttam), kik közül az egyik vak volt, behivatott, s maga brúgolván, egész estve nagyon vígan töltöttük az időt. Reggel tiszta, ámbár szeles idő volt, délután borus; s esett is. Estve nagyon kemény hideg volt.

18. *Hétfőn.* Reggel Bukovics Flóri megérkezvén, Farkas Antal pedig haza menvén, mi elmentünk Ongára s ott ebédeltünk. Tóni említette, hogy Szűnyoghék azelőtt csak félórával mentek el, s haragudtak, hogy mi tegnap oda nem mentünk. Lillának igen jó kedve volt; beszélte, hogy Bónis Samu és

Károly a zöld diótól milyen rosszul lettek. Azt mondotta, hogy semmitsem óhajtott volna úgy, mintha én a bátyámmal a lakodalmában jelen lettem volna. Bekény Katit is kezdte emlegetni, de én tagadtam vele való szövetkezésemet. Éjszakára, ámbár nagyon marasztottak, Devecserbe mentünk hálni. Hideg szeles idő volt.

19. *Kedden.* Reggel a kis Fáy Gyuri elment Patakra, Akhi a portréját, melyet én Hoportyon csak tollal nagyon jól találtam, mutatta s mindnyájan reá ismertek. Ebéd után Fáy Erzsíékhez mentünk, s ott vacsoráltunk. Tiszta szeles idő volt.

20. *Szerdán.* Reggel Devecserből kiindulván, s Gibárton Laczit letévén, a Szentimrey egész háza népe kérésére kénytelenek voltunk ismét megfordulni s vele együtt Baktára valamely zsidó lakodalomba menni. A két leányt Miczit és Katit tehát magunkhoz vevén, 2 óra tájban Baktára értünk. Ebédelvén Farkas Antalhoz, onnan a zsidó lakodalomba mentünk, a mit nagyon megbántam, mert igen rosszul mulattam. Onnan haza jöven Akhi azt mondta, hogy azért jött el, mivel Szentimrey Miczi mindnyájunkat megkinált czukros narancscsal, csak őtet nem. Szép tiszta meleg idő volt.

21. *Csütörtökön.* Úrnapja levén, Akhi nem akart reggel haza vinni Szántóra, hanem elcsalt Putnoky Imréhez. Említette, hogy Fáy Pali megharagudott azért, hogy tegnap azt mondtam tréfából, hogy a mátkája mindig a nadrágomra nézett. Imrének a felesége s maga is nagyon reám esvén, kénytelen voltam Imrét is lerajzolni, a kit is meglehetősen találtam. Délután elindultunk. Gibárton Laczit letettük s a Gábry úr társaságában jöttünk Szántóra. De itt Akhi nem akart mulatni, hanem tovább ment a Szerencsi szőlőjébe. Estve az ágyamban Cicero leveleit olvastam. Borús esős idő volt.

22. *Pénteken.* Reggel a hajdani irásaimat nézegetvén, azok közt a következő betűket találtam, melyekkel még jurista koromban szegény Bónis Ferivel a Mudrány Pepi emlékkönyvében két levélen levő titkos írást fedeztünk fel:

a, b, cz, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r,
 S Z X Y H G B P T U V Z G
 s, t, u, z, y, ly.
 K J S H X Y

Annak utána pedig még a múlt heteken kezdett következő verseimet végeztem be:

Mint az idő változása
 Szent György kétes havában
 Csalfa reményt gerjeszt a már
 Meleget várt gazdában
 S a napfény állodalmáról
 Volt biztos hiedelme
 Nyugtát megzavarva látván
 Bús agyában az elme. stb. stb.,

melyek után kikönyökölék az ablakba, s hirtelen Ibrányi Ferit látván négy szép sallangos szerszámú sötét pej lovon elvágatni s az állásba betérni, kimenék hozzá s behívám ebédre. — Ő ebéd előtt is, alatt is híván magával nagyon Ránkra, ámbár az atyám, aki még reggel elment a Szikszai töltést megnézni, otthon nem vala, s így az erszényem is nagyon csekély lábón álla, mindazáltal kéréseinek engednem kellettén, s meggondolván azt, hogy egyébképen alkalmasint el nem mehetvén, kedves Jancsim látásától is elesném; ebédután mintegy 2 óratájban holmimat hirtelen összeszedvén s az anyámtól 6. forintocskát kapván faustis avibus útnak indultunk, $1\frac{1}{2}$ 4-kor Tornyos Németibe, ott fél órát étetvén 8 órára Kassára egész parádében beértünk, s ott a fekete Sasra szálltunk. Itt Feri elmenvén a városra, magaméből kellete vacsorálnom, s megijedtem hogy a csekély kasszának mihamar nyakára hágok. Szép tiszta meleg idő volt.

23. *Szombaton.* Reggel felkelvén, Feri említette, hogy délig szeretne bizonyos dolgai miatt Kassán maradni, kinek is én kedvét szegni nem akarván, reá állottam; — s ő a városba elmenvén, én a nagy templomba mentem bámulni, onnan pedig a promenádra, a hol Csorbával és Varjonnal találkozván, felvittek a kaszinóba, s ott vélem a nevemet a prothokollumba beiratták. Innen lemenvén a promenádra, egész délig ott pipáztam; délben a kávéházba ebédeltem. Kós szolgabíró és Galós is ott voltak. Ebéd után, midőn nagy unalmak között járkálnék fel s alá a promenádon, hirtelen egy pár palatinális huszárt láttam a lőcsei ház előtt állani s közelébb menvén, Ragályi Makszira esmerék, aki is amint mondá, ménlövakkal van küldve Kövesdről Lengyelországba. Később Ibrányi Feri s Ragályi Ferdi is előjövén, haza mentünk a szállásra s ott a kadétot sódarral jól tartottuk, s hittuk őket nagyon a következő nap tartandó bálra Ránkra; a mit ők félig-meddig ígértek is. Így tehát az ebédet is magam fizetvén, s egy pár keztyűt is vevén 5 óra tájban 4 huszassal indultam ki Kassáról. Kassa Ujjfalunál előtaláltuk Gróf Dessewffy Józsefet, s a Ránkhoz közel levő erdőben leszállván a kocsiról, beszélte, hogy a Fáy Emil is el fog jönni, s onnat a Berzeviczy Titus lakadalmába fog mint vőfély menni; Feri pedig azt beszélte, hogy Zoltán Jancsi a Patay Kati jegyese is fel fog a napokban jönni. 8 óra tájban beértünk Ránkra s legelőször is Patay Jancsival találkoztunk, a kinek elmenetelünkön végzetlen öröme levén, elvezetett bennünket a szállásunkra, onnan pedig a testvéreirehöz vacsorára s megmondotta, hogy én mindig hozzájuk menjek ebédre és vacsorára; az anyjok még nem volt ott, csak az apjok, Borbélyék, Kati, Hermin és Ilsvay Lina. A vacsoránál kezdette az öreg V. Ispán Katit pírongatni, hogy Zoltán ott lesz a napokban s majd elárulja. Vacsora után egy darabig sétáltunk és a kávéházban voltunk, azután danolva haza mentünk. Nekem az ágyam egy kis betakart szalmából, két kocsivánkosból és a kőpönyegemből állott, de azért igen jól aludtam rajta. Szép tiszta meleg idő volt.

24. *Vasárnap.* Reggel felkelvén, Feri kávé hozatott s vigan kávéztunk; azután lementünk Jancsihoz, a ki megint azt képzelte magáról, hogy ő beteg, s ott nem hagytuk, a míg fel nem kelt. Felkelvén pedig,

többé eszébe sem jutott a betegség. Délben senki sem invitálván benünket, a kávéházban ebédeltünk. Ebéd után Patayékhoz s velök együtt Balogékhoz mentünk; ott voltak Balog Esztiék is és Pongráczné Ungvárból. Itt Borbélyné félrehíván, meghítt, hogy mindig hozzájok menjek ebédre és vacsorára. Épen midőn a Balogék fája alatt üldögéltünk, akkor érkezett Ragályi Maxi és Feri, kiket is Ibrányival a magunk szállására elvezetvén és bekvártélyozván, 6-kor elmentünk a bálba ahol is 11 óráig mulattunk. A bálban legtöbbit táncoltam Patay Katicskával. Mazurt is vele táncoltam, s annyit forgolódtam körülötte, hogy a kik nem ismertek, azt gondolhatták volna, hogy talán szerelmes vagyok belé. Hazakísérvén őket, mi még haza mentünk s 1 óráig ott mulattunk. A bálból egy Keczer nevű részeges embert ki akartunk lökni. Ennek Ibrányi Feri a bál után minden pénzt s a pipáját is elnyerte. A bálban az esmerőseken kívül ott voltak: Fisser Hanzi, Gróf Dessewffyné, Gróf Czálhausenné egy szép leányával Jekelfalussy Lóriával, Szemere Jánosné, Berhelyi Hanival, Báró Pongrácz, Pogány, Beregből Csathó Lotti. Továbbá Máriássy István feleségestől, Fisser Sándor, Gálos András feleségestől, Tusayné leányostól és Keczer Tamás, a ki épen a szomszéd szobába kvártélyozott hozzánk. Mi négyen ismét nagy lármával mentünk haza; s levetkőzvéen egy sódarnak neki estünk és megettük. Azután csizmát húzván és köpönyeget evéen, danolva lementünk inni a kúthoz, ott a Balogné szobaleányától erővel elvettük a vizet, melyet Juczinak vitt volna. Innen felmenvén, Keczernek sokáig nem hagyunk aludni. Szép tiszta meleg idő volt.

25. *Hétfőn.* Reggel jó ideig aludtunk. Felkelvén pedig Máriássy Pistáné mind a négyünket meghivatott ebédre. Ebéd után egy darabig az erdőben sétálgattunk, annakutána pedig a szálában összegyűlvén táncoltunk. Vacsorán Patayéknál voltunk. Vacsora után lementünk a kávéházba, s ott néztük a kártyázókat 12 óráig. Akkor hazamenvén Keczer felvertük. Esős változó idő volt.

26. *Kedden.* Reggel Maxi az öcscsével Ferivel együtt elment haza, mi pedig lementünk a promenádra s a Patay leányokkal jó ideig sétálgattunk. Délben Patayéknál voltunk ebéden. Délután érkezett Ragályi Ábrahám a patvaristájával Bónis Károlylyal; estve felé pedig Zoltán Feri, a bátyja Jancsi és Irinyi Lajos, a kiket is Jancsi a szállásunkra vezetvén, mi is felmentünk hozzájuk. De Zoltán Jancsit le nem tudtuk csalni. Jancsi a fiú mintegy 30 esztendős, szép piros képű, alacsony, barna ember. Esős sáros idő volt.

27. *Szerdán.* Reggel früstök után lemenvén a promenádra, egy darabig a leányokkal ottan sétálgattam. Annakutána Bónis Károlylyal találkozáván vele cseresznyéztem. Később Zoltán Jancsival járkálván, Patay Katit dicsértem neki, s beszéltem, milyen jó ismeretségben vagyok vele; ő is beszélt, mennyire szereti, s hogy szerette meg mindjárt legelső látásra. Ebéden Patayéknál voltam. Ebéd után az erdőben reifliztam a leányokkal. Katicskának igen sok szép szamóczát szedtem, ő pedig egy nefelejtsét adott érte. Vacsorán ismét Patayéknál voltam. Délután érkezett Botka Imre, Patay Laczi és Hunyady Sándor. Estve pedig Domonkos szolgabíró. Esős, hideg idő volt.

28. *Csütörtök.* Reggel a kávéházban Ragályi Gidával találkoztam, s véle járkáltam; ő egy pár arany fülbe valót is nyert a lutrián. Délbe Domonkosnái voltam ebéden. Délután a bál kezdődvén, a szalába mentünk; s ott mulattunk 11 óráig. Bál után nagyon sötét levén, Katit karonfogva haza kísértem, s elbúcsúztam tőle, minthogy már holnap haza szándékoztunk menni. Ő nagyon marasztott, hogy még ne menjek; ezután még Máriássynét is haza kísérvén, hazamentem s lefeküdtem.

29. *Pénteken.* Reggel én még jól aludtam, midőn 4 óra tájban az öreg Balog, Ibrányi Feri, Patay Jancsi és Irinyi Lajos a Martinovics bandájával rajtam jövéen, felverték, s sorra jártunk a vendégek ablakai alá virrasztót húzatni. Innen fürdeni mentünk s körülbelől 8 óráig benne voltunk. Ekkor fel levén már mindenünk pakolva, elmentünk Patayékhoz búcsúzni, minthogy az asszony is megérkezett; s a sok kérés és marasztás után ebédre is ott maradtunk. Ebéd után (Martinovicsék is ott voltak) egyet-kettőt ugrottunk. S Patay feleségestől nagyon kérvén, hogy Hermin leányával tánczolnék egy magyart; Ferit holnapig megmarasztották s én megigérvén, leindultunk valamennyien a Patay V. Ispán és Borbély vezetése alatt a kávéházba, utánunk pedig az egész banda muzsikálva. Egy kevés ideig betértünk Ragályi Consiliáriushoz is; azután lementünk a szalába, a vendégek is mind oda gyűlvén, én a magyart Patay Herminnel, azután pedig ennek czipője a lába fején ketté repedvén ugyancsak megraktam, s nagy bravúrt kaptam érte. Vacsorán Patayéknál voltunk s tőlök végkép elbúcsúztunk. Ma délután Lónyay Gábor is megérkezett feleségestől és Kazinczy Zsenivel. Azt is méltónak tartom a feljegyzésre, hogy ezen nap reggelén, midőn a promenádon sétálgattam volna, egy Pongrácz nevű Ungvármegyei úr hozzám jött s megszólított, hogy örül hogy szerencséje lehet hozzám. Minden jelenlevőktől igen sok szépet s jót hall felőlem s hogy ő Telekynek is atyjafia a feleségéről, az pedig Vladár leány Zemplénből, Vladár Kristófnak a testvére. Később Bereg Vármegyéből Pogány úr szólított meg, ha testvére vagyok-e a munkácsi fiskális Jászaynak? — s Samut nagyon dicsérte. Hives borongós idő volt; úgy hogy téli ruhákat kellett felvennünk.

30. *Szombaton.* Reggel mindenünket felpakolván s az ismerősöktől elbúcsúzván útnak indultunk, s a szállásunkat is a Pestvármegyéből akkor érkezett Szemere Pálnak által adtuk. A szomszéd Zsir nevű faluig el is mentünk, nem hajtván semmit a Patayék végzetlen nagy marasztalására, de Zsirnál Kazinczy Laczit épen szemközt kapván, ismét megfordultunk s Ránkra vissza jöttünk. Ott Patay Jancsihoz szállván, s délig Kazinczy Laczival és Ragályi Gidával töltvén az időt, délben Patayéknál voltunk ebéden. Délután pedig Ibrányi Feri és Patay Jancsi Kassára bemenvén, én a leányokkal egy darabig reifliztam; azután a szalába gyűlvén, táncoltunk; Juczi nagyon kevélyen s gorombán szólván hozzám, véle egyet sem táncoltam. Estve ismét Patayéknál vacsoráltam. Kati és Zoltán Jancsi nagyon kimutatták egymás iránt való szerelmöket. A Jancsi ágyában háltam. Hideg esős idő volt.

Julius 1. Vasárnap. Délig unalmasan töltöttem az időt, délben Jancsiék megérkezvén, mindnyájan a kávéházban ebédeltünk. Délután egy

dáráig Marival beszélgettem, a kivel per te is lettem azután bementem a szálába s a kártyásokat nézegettem egész a bál kezdetéig. Kelcz Vinczé-vel, Klestinszky Stefivel s Csorbával találkoztam. A bálban egyet sem táncoltam, hanem a fiúkkal sampányereztünk; s jó kedvünk levén egy kissé lármaztunk is. — Én egy húszast leltem, a mi nagyon jól esett, mert már egy krajczárom sem levén, jó vacsorát csaptam belőle. Bárczay Dani is ott volt a bálban. B...m...yné is megszólított; de én Maritól, s Ragályi Ferditől s többektől is hallván, hogy a leánya hires k...a, s a bálba is épen olyan kinézésből jött, szégyeltem vele egy két szónál többet szólani. Esős sáros idő volt.

2. *Hétfőn.* A bálból Patayék a nagy por miatt még éjfél előtt mindjárt elszaladván, el sem búcsúzhattam tőlök; hanem éjfél után Ibrányi Ferivel Martinovicsékat magunkhoz vevén, fölmentünk a házukhoz s az ajtó előtt egy néhány kedves nótákat elhúztunk; nevezetesen azt a mazúrt, melyről egyszer Kati nekem Kállóban azt mondta, hogy be jó ezen kokettirozni, s még Ránkon létünk óta nem húzták, el húztam; azután lementünk a szálába, s míg virradni nem kezdett, ott muzsikáltunk; akkor hárman, úgy mint Feri, Bárczay Jancsi és én elindultunk (Jancsitol elbúcsúzáván) és Bárczán Jancsit letevéen s früstökölvén, délre Ruzskára Krajnyikékhoz, 4 órára pedig Szántóra jöttünk, a hol is holmi-mat lepakolván, s Ferinek vélem éreztetett barátságát megköszönvén, ő tovább ment, én pedig itthon maradtam, s szunyókálással töltöttem az időt. Egész nap eső esett. Hideg idő volt.

3. *Kedden.* Reggel hallottam hogy Mihályné néném lebetegedvén tegnap este, leánya született. Én az egész napot a két Báthoryak olvasásával töltöttem. Esős hideg idő volt.

4. *Szerdán.* Reggel az atyám kihítt a kertbe, minthogy a méh mindennap rajzott, s oda a Báthoryakat elvivén, délig olvastam. Délután lementem Mihály bátyámhoz s ott beszélgettünk, azután haza jövéen, olvastam. Tisztább s melegebb idő volt.

5. *Csütörtökön,* Reggel az atyámmal kimentem a kertbe, s ottan részszerént a Cicero orációit olvastam, részszerént a rajfogással bajlódtam. Délután az öreg Butykay bátyám hozzánk jövéen, elcsalt a maga kertjébe, később az atyám is oda jött s ott beszélgettünk egész estig. Borongós, de meleg idő volt.

6. *Pénteken,* Reggel olvastam; azután Fejér Mihály jövéen hozzánk, véle beszélgettem. Délután ismét az öreg Butykay kertjében voltunk. Egész nap meleg idő volt,

7. *Szombaton,* Reggel kimentem az atyámmal a méhesbe. Délután a jegyzéseimet irtam, azután az atyám hitt le a szénagyűjtőkhöz. Igen nagy zápor esett s estig tartott.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

CODEXEINK FORRÁSAI.

II.

(Göm.-c. 216. l. — Theor.-c. 83. l.)

Salutationes

ad omnia membra Christi, quas qui devote dixerit, pro quolibet Salve CCC dies indulgentiarum obtinebit.

Salve tremendum cunctis potestatibus, caput domini nostri Jesu Christi pro nobis spinis coronatum et arundine percussum.

Salve speciosissima facies Christi pro nobis consputa et alapis cesa.

Salvete benignissimi nostri Salvatoris oculi pro nobis lachrymis perfusi.

Salve sacrum os, gutturque suavissimum, pro nobis felle et aceto potatum.

Salvete Christi aures nobilissimae, pro nobis opprobriis et contumeliis afflictæ.

Salve collum humile, pro nobis colaphisatum, dorsumque sanctissimum pro nobis flagellatum.

Salvete venerabiles manus et brachia pro nobis in cruce extensa.

Salve pectus domini mitissimum pro nobis in passione conturbatum.

Salve latus gloriosum, pro nobis lancea militis perforatum.

Salvete veneranda genua, pro nobis in oratione flexa.

Salvete pedes adorandi, pro nobis clavis affixi.

Salve corpus Jesu totum, pro nobis in cruce suspensum, vulneratum, mortuum, et sepultum.

Salve sanguis speciosissime, pro nobis de corpore Christi profluxæ.

Salve sanctissima Jesu Christi anima, in cruce in manus patris commendata.

In eadem commendatione commendo tibi hodie et quotidie animam meam et vitam meam, cor et corpus meum, omnes sensus et actus meos, omnes benefactores et consanguineos meos et animas parentum, fratrum, sororum, et omnium amicorum meorum, ut nos regere, protegere, defendere et liberare digneris ab omnibus insidiis inimicorum nostrorum, visibillum et invisibillum hic et in perpetuum. Amen.

(*Pozs.-c. 17. l. — Peer c. 173. l. — Lobk.-c. 244. l. — Thewr.-c. 206., 399. l.*)

Orationes

dicendae ante imaginem pietatis, quae apparuit Sancto Gregorio, et debet dici cum septem pater noster et totidem Ave Maria, pro quibus sunt maximae indulgentiae ab eodem sancto Gregorio et aliisque plurimis summis pontificibus concessae.

O domine Jesu Christe adoro te in cruce pendentem et coronam spineam in capite portantem, deprecor te ut tua crux liberet me ab angelo malo percutiente, Amen. Pr. noster. Ave.

O domine Jesu Christe adoro te in cruce vulneratum, felle et aceto potatum, deprecor te ut vulnera tua sint remedium animae meae. Pr. noster. Ave ma.

O domine Jesu Christe, rogo te per illam amaritudinem passionis tuae, quam in hora mortis sustinuisti, maxime tunc quando anima tua sanctissima de benedicto tuo corpore est egressa, miserere animae meae in egressu suo de corpore meo, et perduc eam in vitam aeternam. Amen. Pr. noster. Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te in sepulchro positum myrrha et aromatibus conditum, deprecor te ut mors tua sit vita mea. Amen. Pr. nr. Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te descendentem ad inferos et tuos inde liberantem, deprecor te, ut illic nunquam me patiaris introire. Amen. Pr. nr, Ave ma.

O domine Jesu Christe adoro te a morte resurgentem et ascendentem in coelum sedentemque ad dexteram patris, deprecor te ut illic te sequi et tibi praesentari merear. Amen. Pr. nr. Ave.

O domine Jesu Christe pastor bone, justos conserva, peccatores justifica, omnibus fidelibus miserere et propitius esto mihi misero et indigno peccatori. Amen. Pr. nr. Ave.

(*Pozs.-c. 46. l. — Thewr.-c. 88. l.*)

Oratio aurea de beata Virgine.

Ave rosa sine spinis,
Te quam pater in divinis
Maiestate sublimavit,
Et ab omni veh servavit.

Maria stella dicta maris.
Tu a nato illustraris,
Luce clara deitatis,
Quae praefulges cunctis datis.

Gratia plena te perfecit,
Spiritus sanctus dum te fecit,
Vas divinae bonitatis,
Et totius pietatis.

Dominus tecum miro pacto
Verbo in te carne factio
Opere trini conditoris
O quam dulce vas amoris.

Benedicta tu in mulieribus,
Hoc testatur omnis tribus,
Coeli dicunt te beatam,
Super omnes exaltatam.

Et benedictus fructus ventris tui,
Quo nos semper dona frui,
Per praegustum hic internum
Et post mortem in aeternum Amen.

(Peer-c. 169. l. — Lobb-c. 347. l.)

Haec oratio multum est efficax, et beatæ Virginî comprobatur esse accepta valde atque grata.

Ave ancilla sanctæ trinitatis omnium rerum domina.

Ave filia dei patris Maria, super omnes puras creaturas dignissima.

Ave sponsa spiritus sancti Maria, dei et hominum clemens mediatrix.

Ave mater domini nostri Jesu Christi Maria veri dei genitrix.

Ave soror angelorum Maria coelorum imperatrix.

Ave promissio prophetarum Maria figurarum et scripturarum consummatrix.

Ave regina patriarcharum Maria pulchritudo et gloria omnium creaturarum.

Ave magistra evangelistarum Maria illuminatrix orbis terrarum.

Ave apostolorum doctrix Maria fidelissima filii dei alitrix.

Ave martyrum confortatrix Maria miserorum refugium et auxilium.

Ave laus et decor confessorum Maria spes, salus, virtus et vita justorum.

Ave honor et speculum virginum Maria virgo ante partum, in partu et post partum.

Ave forma et norma viduarum Maria atque omnium mulierum castarum.

Ave consolatrix vivorum et mortuorum, mater gratiæ et misericordiæ Maria, mecum sis in omnibus causis, temptationibus, angustiis et periculis meis ac in hora mortis meae. Amen.

EGY SAJTÓHIBA TÖRTÉNETE.

Fraknoi *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században* című munkája 263. lapján a krakói burza 1516. évi tagjai közt a következő bejegyzést olvassuk:

Emericus de Makofalva.

Zec Emericus Presbiter Ciskamarinus in suo Senioratu compilavit: Scrkbb fsbkbs df zbkkl fxbxkkt etc. (vagyis: Scriba Esaias de Zakkol exaravit stb.)

Ebből a *Zec Emericus*-ban Békési Emil az *Irodalomtörténeti közl.* II. k. 32. lapján *Szék Imre* nevű XVI. századi író ismételten föl.

Ha azonban dr. Schrauf Károly *A krakói magyar tanulók-háza Jakóinak jegyzéke* című munkáját felnyitjuk, a 19. l. 525. sorsz. a. a Fraknoi közlötté szöveg így hangzik:

Emericus de Makofalva.

Hec Emericus presbiter Ciskamarinus stb.

Ebből nyilvánvaló, hogy *Szék Imre* csak egyszerű sajtóhibának köszöni megszületését. A második sor azt teszi, hogy ezeket (t. i. a fentebbi neveket) Kiskomári Imre pap gyűjtötte össze (compilavit) és Szakoli Ézsaiás íródeákjával iratta be (exaravit) a bursa albumába.

Ha valósággal *Szék Imre*-ről lehetne itt szó, a latin szókötés szabályai szerint *Emericus de Zec* állana a névsorban. BOROVSKY SAMU.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A magyar irodalom kis-tükre. Irtá Beöthy Zsolt. Budapest. Athenaeum. 1896.

Jó Losonczi István szelleme megnyugvást érezhet, mikor az ő egykor annyit forgatott jóra való könyvének címét, a millenaris irodalom új terméke újítja fel. Külső alakja, kiállítás, »vázlatos« tartalmával együtt oly meglepően tetszetős, mint a halvány piros őszi kikirics, mely most egyszerre csak virágát mutatja, leveleit majd a jövő tavasszal hajtja ki. Hogy a jeles szerzőnek »bővebb elméleti kifejtésre, ereje is, ideje is legyen, a mint szeretné«: irodalomtörténetünk érdekében felette kívánatos.

Az alkalomszerűség hangján tartott előadások eme vázlatát mindazt egyesíti magában, a mit Beöthy alaposságától, erős nemzeti érzésétől, esztetikai tudásától, művészeti ízlésétől várni lehet. A képzőművészetek terére is beható tájékozottsága szólal meg a mű kezdetén, hol talán szokatlan, de nem idegen hangon mutat rá arra a Volga melléki puszták lovas alakjára, melynek mintája Munkácsy vagy Feszti Árpádja lehet. »Mindnyájunkban van egy csepp a Volgamenti lovas véréből« — mondja berekesztésül. Sajnálni lehet, hogy Kaulbach műve által is nem hagyta magát egy kissé inspiráltatni, hogy a hún mondakörről is érdemlegesebben nyilatkozott volna.

A művelődéstörténeti összekötő szálak sehol sem hiányoznak, de a régibb időkön kissé mégis gyors tempóban üget keresztül ez a lovasítottnak mondható irodalomtörténet. Még a legújabb kor felé közeledve is hijába keresünk egyet-egyét, a ki pedig annak idején emberül megülte a paripát is, pegazust is. Például Orczy Lőrinczet. Idébb, ha elengedjük is Aranyosrákosi Székely Sándort, talán szükséges lett volna megemlíteni Debreczeni Mártont.

Ha Lévay Józsefről csak annyi mondani valónk van itt, a hol »nemzeti irodalmunk fejlődésének, legfőképp *magyarságának* szempontjából« kívánunk szólni, hogy »érzésvilágának tiszta, jóleső derűjével és formaérzékének finom művészetével csatlakozik kortársaihoz:« attól lehet tartani, hogy ifjú esztetikusaink egynémelyike, a kinek nincs ahhoz való festéke, hogy ily irodalmi körképet állítson elő, még nagyobb kedvet kap arra, hogy vásári ringlspielek kecskéin lovagoltatva mutogassa legmagyarabb költőinket. Pedig ez a lóról kecskére nyergelés még oly lóra termett alakoknak is ártana, mint Dugonics, Ágay stb.

A legeslegújabb kor, a mely az irodalomtörténetírásnak csak mesgyéjével határos, majdnem több figyelemben, előzékenységben részesül, mint a megelőzők nagyobb része. Míg amazoknál a válogató rendszer jókora arányokban érvényesül: itt »a rendkívüli lendületet vett sajtó« oly lovagjai közül is keresztül áll egy pár a soron, a kik még eddig nem annyira a volgamelléki puszták lovas alakját, mint inkább a gyenge lovasoknak, a nem rég elhalt b. Henneberg honvédlavastábornok által

emlegetni szokott típusát, a vármegye nőnemű tisztviselőjét juttatják az ember eszébe. Úgy hiszszük, hogy a szerző csak azért terjeszkedett ennyire, hogy azokat az igen megszívlelendő tanácsokat, figyelmeztetéseket intézhesse a meg nem nevezettekhez, a melyeket előadása közlé között.

Reméljük, hogy ez a Kis-Tükör is annyi kiadást fog érni, mint a régi Hármás és hogy már a legközelebbi pótolni fogja »a teljesség tekintetében mutatkozó fogyatkozásokat.«

Sz.

A kolozsvári nyomdászat története. Irta Ferenczi Zoltán, Kolozsvár, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, 1896. Nagy 8-r. VIII. 118. lap.

Egyike azoknak a könyveknek, melyeket az ezredévi ünnepélyek sürgőldése hozott létre. A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara be akarta mutatni a kiállításon Kolozsvár nyomdászatának fejlődését történeti rendben. Ennek kapcsán felszólította Ferenczi Zoltán urat, a muzeumi és egyetemi könyvtár jeles igazgatóját, hogy írja meg a város nyomdászatának történetét. Bár rövid volt a rendelkezésre álló idő s az író keze a munka terjedelmére nézve is meg volt kötve, mind a mellett derekas munkát végzett s irodalmunk egy becses könyvvel gazdagodott. Minden esetre első oly monographia, mely egy város nyomdászatának fejlődését tárgyalja. Érdekeseen világlik ki belőle, hogy Kolozsvár nem újabb időben mesterségesen teremtett művelődési központ, hanem már régóta az, a maga erejéből. A könyv itt mindig becsben volt s a könyvnyomtatás annyira kedvező talajra talált, hogy 1711-ig itt jelent meg a legtöbb magyar nyelvű könyv, még pedig nem egyoldalú felekezeti szolgálatban, hanem az általános műveltség előmozdítására.

A munka három főrésze oszlik: I. A Heltai-nyomda időszaka, 1550—1660. II. A nyomdászat, mint műipar, 1669—1784. III. Hanyatlás és újraébredés, 1785—1896.

A könyvnyomtatás eredetére egy futó pillantást vetvén, megismeret az író Heltai Gáspár életével és munkásságával. Érdekeseen és tanulságosan rajzolja e rendkívül tevékeny és nagy hatású író és könyvnyomtató korszakos működését, a könyvnyomtatójából kikerült s eddig ismert összes művek felsorolásával és ismertetésével. Mert, fájdalom, mindeddig még csak egy részét, talán kisebb részét, ismerjük a Heltai műhelyéből kikerült könyveknek. Így 80 munkát sorol elő. Aztán a jezsuiták rövid életű (1581—1588) nyomdáját tárgyalván, visszatér a Heltai-nyomda későbbi sorsára, 1575—1660. Heltai Gáspár ugyanis 1574-ben meghalt, de nyomdája, bár nem egyszer cserélt gazdát, egészben Heltai családja egyik-másik tagjának kezében maradt, 1660-ig. Működése mindvégig élénk s valóban áldásos.

A második szakaszban a reformátusok nyomdájának felállítását s buzgó működését, 1669—1694, ismerteti. Így tér át Tóthfalusi Kiss Miklósról, az európai híru tudós nyomdászra. Meleg színekkel rajzolja életét, törekvéseit, keserű küzdelmeit s behatóan ismerteti korszakos működését. Aztán az özv. Lengyel Andrásné (1691—1703) kis nyomdájáról megemlékezvén, szól az unitáriusok 1696—1716. működött nyomdájáról. Visszatér a reformátusok nyomdájára, 1702—1784; majd

a református kollegiuméről, 1755—1785, s a jezsuitákéről, 1727—1774. szól.

A harmadik korszakot kénytelen az író rövidre fogni s vázlatosabban tárgyalni. De azért megismertet a jezsuiták nyomdájának sorsával (1774—1829), a ref. kollegium további működésével (1785—1896), Hochmeister és Barth nyomdáival (1790—1809), a r. kath. lyceum (1809—1883), a Pethe, Méhes, Ocsvai (1827—1849), a br. Wesselényi (1834—1835), a Gámán (1860), Magyary Mihály (1880—), a Kelet (1880—1882), Ajtai K. Albert (1882—), Mederschitzky (1884), Lehmann (1888), Burckhárdt és Gombos (1889—) nyomdájával.

Folyton gondot fordít az író a könyvnyomatók, művezetők életrajzára, a kor viszonyaira, úgy, hogy az egész becses művelődéstörténeti monographia. Kár hogy a térrel való kényszerű gazdálkodás miatt nem sorolhatott fel minden egyes megjelent s ismert munkát, mint a hogy pedig könyve elején kezdte. Vajha egy új, korlátatlan terjedelmű kiadásban erre is rá kerülhetne a sor! A könyvnek szerkezete is világos, áttekinthető s stílje szép, lendületes, magyaros és vonzó.

E mellett a kiállítás valóban művészi, mondhatni pazar, (számos érdekes képpel,) maga is nyilvánvaló tanúbizonyága a kolozsvári nyomdászati ipar fejlettségének. Dicsőségére válik Ajtai K. Albert nyomdájának, a ki igazi ambícióval s mondhatni áldozattal fáradozott kiállításán. A kereskedelmi és iparkamara s főleg annak buzgó titkára, Gámán Zsigmond, köszönetünkre érdemes, hogy e munka megjelenését eszközölte.

VERSÉNYI GYÖRGY.

Hibaigazítás. Mult számunk egyik közleményében (253. l.) Szilágyi Tönkö Márton régi debreczeni tanárról lévén szó, az van róla mondva, hogy a XVI. században élt s műve: »Philosophia ad usum scholarum applicata« 1572-ben jelent meg. Az adat az évszázadra vonatkozólag téves s a debreczeni iskola legutóbb megjelent történetének egy sajtóhibáján alapszik. Szilágyi Tönkö Márton 100 évvel később élt s e műve 1672-ben jelent meg.

REPERTORIUM.

- Abonyi Árpád.* A második férj. *Ism.* Lázár Béla. *Nemzet* 135. sz.
- Ásbóth Oszkár.* Az 1494-ki zenggi glagolita miscskönyv. *Könyvszemle* 120—149. lap.
- Baján Mihály.* Redők az élet ábrázatáról. *Ism.* *Magy. Szemle* 28. sz.
- Balog István.* Húsz esztendő. *Ism.* K. E. *Magy. Szalon* 25. k. 193. l.
- Bán Zsigmond.* Az út, az igazság és az élet. *Ism.* Lázár Béla. *Nemzet* 135. sz.
- Barta Ilona.* A leíró próza fajtái. *Nemz. Nőnevelés* 177—183. l.
- Bayer József.* Schiller haramjainak magyar folytatása. *Philol. Közöny* 502—510. l.
- Benedek Elek.* A könyvkritikáról. *Polit. Hetiszemle* 14. sz.
- Berta Ilona.* Arany János V. Lászlója. *Nemz. Nőnevelés* 221—230. l.
- Bedőházi János.* Tréfás történetek. *Ism.* Marosvidék 26. sz.
- Békési Emil.* Magyar írók az Árpádházi királyok idejében. *Kath. Szemle* 364—399. l.
- Beöthy Zs.* A magyar irodalom története. *Ism.* *Latkóczy Mihály. Magy. Szemle* 25. 26. sz.
- Bodnár Virgil.* Erdősi Sylvester János (1504—1554.) *Heti Szemle* 24. sz.
- Bogdánovics György.* Álmatlan éjszakák. Rövid *ism.* *Magy. Ujs.* 214. sz.
- Boros Gábor.* Berzsenyi mint drámaíró. *Ism.* *Rupp Kornél. Philologiai Közl.* 557. l.
- Cassius.* A nemzeti színház feladatai. *Polit. Hetiszemle* 13. sz.
- Császár Elemér.* Tudomány és költészet. *Polit. Hetiszemle* 2. sz.
- Császár Elemér.* A költői fölfogás. *U. o.* 13. sz.
- Csiky Gergely.* Árnyképek. *Ism.* *Császár Elemér. Alföld* 180. sz.
- Csiky Kálmán.* Nagy Imre, az »Árpád ballada« költője. *Vas. Ujs.* 22. sz.
- Doktor Apácai.* Költői igazságszolgáltatás. *Polit. Hetiszemle* 3. sz.
- Dus László.* Árpád. Hősköltemény. Rövid *ism.* *Egyetértés* 177. sz.
- Erdélyi Zoltán.* Blaha Lujza. *Magy. Ujs.* 127. sz.
- Frölichné Möricz Paula.* Elbeszélések. *Ism.* *Pató Pál. Hét* 8. sz.
- Geöcze S.* Igaz történetek. *Ism.* S. J. *Nemz. Nőnevelés* 259. l. — *Dr. Császár Elemér. Polit. Hetiszemle* 11. sz. — *Pató Pál. Hét* 8. sz.
- Gergely Károly.* Az ősz magyar írás emléke Nagybanján. *Szabad Egyház* 3—6. sz.
- Gerő Ödön.* Egyének. *Ism.* Lázár Béla. *Nemzet* 120. sz. — *Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle* 6. sz.
- Halmy Gyula.* A szenvedő Tompáról. *Mezőtúr és vidéke.* 27—29. sz.
- Halmy Gyula.* Pétery Károly élete és munkái. *Mezőtúr és vid.* 35—39. sz.
- Herczeg Ferencz.* Szabolcs házassága. *Ism.* *Egyetértés* 177. sz. — *R. Magy. Szalon* 25. köt. 861. l.
- Herman Ottóné.* Knopfmacher. *Ism.* Lázár Béla. *Nemzet* 120. sz. — *Doktor Apácai. Polit. Hetiszemle* 12. sz.
- Hevesi Sándor.* Dráma és színpad. *Tanulmányok.* *Ism.* L. *Pol. Hetiszemle* 9. sz. — *Magy. Szalon* 25. köt. 195. l.
- Horváth Janka.* Fátum. *Ism.* *Pató Pál. Hét* 8. sz.
- Horvát (Horovitz) Lipót.* Sophonisbe. *Tört. tragédia* 5 felv. 1896. *Ism.* *Magy. Szemle* 29. sz.
- Huszár Vilmos.* Realizmus. *Nemzet* 125. sz.
- Jusih Béla* költeményei. Rövid *ism.* *Magy. Hírl.* 178. sz. — *é. n. Orsz.-Világ* 30. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Erdély első bibliografusai. *Könyvszemle* 168—173. l.
- Kaposi I. Klinda T.* Nyugalmas órák. *Ism.* *i. Kath. Szemle* 521. l.

- A közningsbergi töredék egy érthetetlen helyéről. (Szilády Áron, Horyáth Cyrill, Tóth Béla közlései). Akad. Értes. 313—316. l.
- Kovács Gyárfás*. Pétsi Simon és a szombatosok. Szolnok Doboka 18. sz.
- Kovács Károly*. Történetek. Rajzok. Elbeszélések. *Ism. Magy. Szemle* 30. sz.
- Kudora János*. Michael de Ungaria. (Magyar Mihály.) »Tanítsatok.« Máj. *Kupcsayné Molnár Julia*. Egy asszony küzdelmei. *Ism. pc. Polit. Hetiszemle* 10. sz.
- L.* A dráma a lejtőn. *Polit. Hetiszemle* 5. sz.
- L.* A hanyatló népszínmű. *Pol. Hetiszemle* 8. sz.
- Lázár Béla*. A tegnapi, a ma. *Ism. f. Nemzet* 153. sz.
- Malonyai Dezső*. Az utolsó. *Ism. Pekár Gyula. Magy. Szalon* 24. köt. 867—874. l.
- Martos Ferencz*. Iza. *Ism. Magy. Génusz* 23. sz. — *Hét* 13. sz. — *Vas. Ujs.* 29. sz.
- Merényi Lajos*. Eszterházy Pál. *Ism. Junius. Bud. Hírl.* 110. sz.
- Milkó Izidor*. Egy carriere története. *Ism. L. Pol. Hetiszemle* 7. sz.
- Notter Antal*. A naturalizmus bukása. *Magy. Állam* 162. sz.
- Pallas nagy Lexikon XII. köt. *Ism. Magy. Hírl.* 171. sz.
- Polignac M.* Poésies magyares. *Ism. Bud. Szemle* 86. köt. 305. l. Rövid *ism. Vasár. Ujs.* 22. sz.
- Pompéry* levele Toldy Ferenczhez. London. 1862. jún. 25. *Hét* 26. sz.
- Prém József*. A Bánk-bán tragédia jubileuma. Kecskemét 20. sz.
- Régi magyar költők tára. VI. köt. Rövid *ism. Egyetértés* 143. sz.
- Réthi Gábor*. Költői művek tárgyalása a népiskolában. *Isk. Szemle* 10. sz.
- Ritók Emma*. Mai Idegek. *Ism. Pató Pál. Hét* 8. sz.
- Róna Béla*. Mara. *Ism. Vasár. Ujs.* 31. sz.
- Sas Ede*. Klára szerdái. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 120. sz. — *K. E. Magy. Szalon* 25. köt. 194. l.
- Schönherr Gyula*. A milanoi Korvin-kódexekről. *Könyvszemle* 161—168. l.
- Somló Sándor*. Zsolt vezér ifjusága. A br. Bánffy Dezső pályadíjjal kitüntetett vigjáték. Első előadása a nemz. színházban máj. 8. *Ism. B. J. Nemz. Ujs.* 128. sz. — *P. Hírl.* 128. sz. — *Robin. P. Napló* 128. sz. — *Kóbor Tamás. Magy. Ujs.* 128. sz. — *a. Föv. Lap.* 128. sz. — *Ambrus Z. Magy. Hírl.* 128. sz.
- S. Szabó József*. Adalékok a magyar református prédikáció-irodalom történetéhez. *Prot. egyh. és isk. lap* 11. sz.
- Szabó Sándor*. Lassu István. *Föv. Lap.* 190. sz. és *Máramar. Lap.* 28. sz.
- Szalánczi Gyula*. Pásztortüzek. *Ism. Vasár. Ujs.* 28. sz.
- Szász Kár. és Szász Béla*. Ezer év. Rövid *ism. Magy. Szemle* 24. sz. — *Vasár. Ujs.* 21. sz.
- Székely János*. Vajda János. *Erdélyi Híradó* 153. sz.
- Szilágyi Géza*. Tristia. *Ism. rd. Bud. Szemle* 86. köt. 298. l. — *K. E. Magy. Szalon* 25. köt. 191. l.
- Szomorj Dezső* mesekönyve. *Ism. Lázár Béla. Nemzet* 179. sz. — *S. E. Föv. Lap.* 153. sz.
- Szulik József* költeményei. *Ism. Dr. Magy. Állam* 126. sz. — *m. Alkofmány* 136. sz. — *Kath. Szemle* 523. l. — *Hét* 27. sz. — *É. Magy. Szemle* 29. sz.
- Torkos László*. Vörösmarty »A két szomszédvár«-a. *Magy. Szemle* 30—32. sz.
- Ujváry Béla*. Br. Eötvös József emlékezete. *Nemz. Nénevelés* 73—80. l.
- V. Z. Vajda János*. *Bud. Szemle* 87. köt. 15—38. l.
- Vajda János*. Költeményei. *Ism. L. Polit. Hetiszemle* 1. sz. — *I—s. Hét* 5. sz.
- Városi Malvin*. Czöbel Minka—Kempelen Farkas. *Aradi Közl.* 162. sz.
- Vidéki költők albuma. *Ism. Halász Margit. Zala* 45. sz.
- Vietorisz József*. Költeményei. *Ism. Dr. Prok Gyula. Nyirvidék* 22. sz.
- Zámolyi V. M.* Gátfalvy Arisztokraták. *Ism. Bacskady A. Magyar Áll.* 126. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénztalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM“

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen. **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított. Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.

A pénztalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap.

Ára 2 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István hírlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállította: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap.

Ára 5 forint.

MŰVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Fordította: GEÖCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap.

Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.